

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

**AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASININ
TÜRKİYE’NİN TARIM POLİTİKASINA ETKİLERİNİN MERKEZİ
DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ DENEYİMLERİ ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ: BUĞDAY, ŞEKER VE PAMUK
PİYASALARI**

Tuğba KOŞAL

Doktora Tezi

Ankara, 2022

AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASININ
TÜRKİYE’NİN TARIM POLİTİKASINA ETKİLERİNİN MERKEZİ DOĞU
AVRUPA ÜLKELERİ DENEYİMLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ:
BUĞDAY, ŞEKER VE PAMUK PİYASALARI

Tuğba KOŞAL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Tuğba KOŞAL tarafından hazırlanan “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının Türkiye’nin Tarım Politikasına Etkilerinin Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri Deneyimleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Buğday, Şeker Ve Pamuk Piyasaları” başlıklı bu çalışma, 25.05.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU (Başkan)

Doç.Dr. Özgür TEOMAN (Danışman)

Prof. Dr. Yasemin YALTA (Üye)

Prof. Dr. Celal TAŞDOĞAN (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Onur YENİ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

20.06.2022

Tuğba KOŞAL

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Doç Dr. Özgür TEOMAN danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tuğba KOşAL

ADAMA

ALP'e

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu tezin hazırlanması ve lisans eğitimden itibaren akademik anlamda desteğini hiç esirgemeyen çok değerli tez danışman hocam Doç.Dr. Özgür TEOMAN'a iktisatçı kimliğime yaptığı katkılar nedeniyle sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Resmi tez hocalarım olmamalarına karşın tezimin ampirik kısmındaki önemli katkılarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY'a ve Prof. Dr. Celal TAŞDOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez savunmasında yapıcı yorum ve önerilerde bulunan tez sınav jürisi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Yasemin YALTA, Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi Onur YENİ'ye ayrıca teşekkür ederim.

Tezin hazırlanması esnasında her türlü imkânı sağlayan, mensubu olmaktan daima gurur duyduğum İçişleri Bakanlığı'na ve Mülkiye Teftiş Kurulu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sevgilerini ve desteklerini daima hissettiren kıymetlilerim canım annem ve canım babama, hayatımın hiçbir aşamasında yanımdan ayrılmayan canım kardeşime, ailemize katılmasıyla beraber daima yanımda olan Hazal'a,

Kelimelerle ifade edilemeyecek kadar çok sevdiğim canım oğlum Alp'e,

Ve burada tek tek isimlerine değinemediğim hayatımı güzelleştirenlere,

Sonsuz saygı, sevgi ve minnetlerimi sunarım.

ÖZET

KOŞAL, Tuğba. *[Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının Türkiye'nin Tarım Politikasına Etkilerinin Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri Deneyimleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Buğday, Şeker Ve Pamuk Piyasaları]*, Doktora Tezi, Ankara, 2022

Türkiye'de tarım politikalarını yönlendiren ve reforme edilmesine etki eden dışsal etkenlerin başında Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik için gerçekleştirilen Ortak Tarım Politikasına (OTP) uyum çalışmaları gelmektedir. AB-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan Ankara Anlaşmasının imzalandığı 1963 yılından günümüze kadar uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin belirsizlik devam etmekte olup; çeşitli kurumlar ve çalışmalarda tam üyelik, tam üyelikten farklı ayrıcalıklı ortaklık veya Gümrük Birliği (GB) güncellemeleri gibi görüşler sunulmaktadır. Bu tezin amacı, AB'ye aday ülke olan Türkiye'nin üyelik durumunda uyum sağlamak zorunda kalacağı OTP temelinde, Türkiye'ye üretici refahı, tüketici refahı açısından ürün bazında bir refah artışı kazandırıp kazandırmayacağı hususunun farkların farkı yöntemi kullanılarak incelenmesidir. Tezde, Türkiye'nin olası AB üyeliğinin buğday, şeker ve pamuk piyasalarına olan refah etkilerinin, Birliğe son genişleme dalgası ile üye olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (MDAÜ) deneyiminin incelenmesi suretiyle ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, AB'ye girişin MDAÜ için şekerde dış ticaret dengesinin olumlu, pamukta ise olumsuz yönde etkilendiği, buğdayda kayda değer bir farklılaşma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. AB ortak gümrük mevzuatının belirlediği liberalizasyon koşullarının MDAÜ ülkeleri bakımından farklı tarımsal ürünler özelinde değişik sonuçlar doğurduğu açıktır. Dolayısıyla tarımsal ürünler için liberalizasyon neticesinde ticaret yaratıcı etkilerin, ürün bazında refah artırıcı etkileri değişkenlik göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin seçilmiş stratejik ürünler açısından her ürün gurubuna göre farklı politikalar geliştirmesi gereğini ortaya koymuştur. Böylece, GB'nin güncellenerek ilave alanlarda serbest ticaret anlaşmalarının devreye sokulmasını öngören senaryo en uygun seçenek olup dikkat edilmesi gereken husus, ülke içi fiyat düşmeleri karşısında doğacak olan üretici refah kaybındaki düşmenin gelir ve girdi desteği başta olmak üzere çeşitli destek mekanizmalarının devreye sokularak tazmin edilmesi gereğidir.

Anahtar Sözcükler: Türk Tarımı, Ticari Serbestleşme, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Ekonomik Entegrasyon

ABSTRACT

KOŞAL, Tuğba. *[Evaluation of the Effects of the European Union Common Agricultural Policy on Turkey's Agricultural Policy in the Framework of the Experience of Central and Eastern European Countries: Wheat, Sugar and Cotton Markets]*, Doktora Thesis, Ankara, 2022

At the forefront of the external factors that shape and reform agricultural policies in Turkey is harmonizations with the Common Agricultural Policy. Although a long time has passed when the Ankara Agreement was signed since 1963, the uncertainty regarding Turkey's membership continues. In various studies, opinions such as full membership, privileged partnership different from full membership, or Custom Union updates are offered. The aim of the thesis is to examine whether membership will bring an increase in product-based welfare to Turkey in terms of producer welfare/customer welfare using the difference in difference method. In the thesis, it is aimed to reveal the welfare effects of turkey's possible EU membership on wheat, sugar and cotton markets by examining the experience of the Central and Eastern European Countries (CEEC), which became members of the Union with the last enlargement wave. Results indicated that the foreign trade balance of the EU entry was positively affected for sugar, negatively for cotton, and there was no significant differentiation in wheat. It is clear that the liberalization have different consequences for different agricultural products. Therefore, the welfare-enhancing effects of trade-creating effects on product basis vary. This situation revealed the need for Turkey to develop different policies for each product group in terms of selected strategic products. Thus, the scenario that envisages the introduction of free trade agreements in additional areas by updating the Custom Union is the most appropriate option, and the decrease in producer welfare loss that will arise in the face of domestic price decreases should be compensated by introducing various support mechanisms, primarily income and input support.

Key Words: Turkish Agriculture, Trade Liberalization, European Union Common Agricultural Policy, Economic Integration

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ADAMA	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DÜNYA ÜLKELERİNDE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE TARIMIN GELİŞİMİ.....	4
1. 1. ŞEKER PİYASALARI	5
1.1.1 Dünya Şeker Piyasaları	5
1.1.2. Avrupa Birliği Şeker Piyasaları	6
1.1.3. Türkiye Şeker Piyasaları	7
1.2. BUĞDAY PİYASALARI	9
1.2.1 Dünya Buğday Piyasaları	9
1.2.2. Avrupa Birliği Buğday Piyasaları	10
1.2.3. Türkiye Buğday Piyasaları	10
1.3. PAMUK PİYASALARI.....	12
1.3.1. Dünya Pamuk Piyasaları	12
1.3.2. Avrupa Birliği Pamuk Piyasaları	13
1.3.3. Türkiye Pamuk Piyasaları	14

1.4. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASI.....	15
1.4.1. Başlangıcından Günümüze Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası.....	16
1.4.2. OTP'nın İşleyiş Mekanizmaları.....	19
1.4.2.1. Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni	20
1.4.2.2. Pazar ve Fiyat Mekanizmaları	21
1.4.2.4. İç Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları.....	22
1.4.2.5. Dış Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları	22
1.4.2.6. Doğrudan Ödemeler.....	23
1.4.2.7. Yapısal Politikalar.....	23
1.5. ORTAK TARIM POLİTİKASININ REFORM SÜREÇLERİ	24
1.6. AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNİN OTP ÜZERİNE ETKİLERİ.....	33
2. BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK BAŞVURUSU SÜRECİNDE	
TÜRK TARIM SEKTÖRÜ	48
2.1. Türk Tarım Sektörü	48
2.2. Türk Tarım Sektöründe Temel Göstergeler	51
2.3. Türkiye'de Tarım Sektörüne Sağlanan Destekler	56
3. BÖLÜM: TARIM PİYASALARINDA TİCARİ SERBESTLEŞME VE	
EKONOMİK BİRLEŞMELERİN TEORİK ANALİZİ	63
3.1. ULUSLARARASI TİCARET MODELLERİNİN TARIM SEKTÖRÜNE	
UYGULANMASI	68
3.2. TARIM SEKTÖRÜNDE SERBESTLEŞMENİN TEORİK OLARAK	
İNCELENMESİ.....	75
3.3. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ VE BÖLGESEL TİCARET	
ANLAŞMALARI.....	80
3.3.1. GATT'dan DTÖ Tarım Anlaşmasına	80
3.3.2. Ekonomik Entegrasyonlar (Bölgesel İktisadi Birleşmeler)	87
3.3.2.1. Ekonomik Entegrasyonların Ekonomik Etkilerinin Gümrük Birliği	
Çerçevesinde İncelenmesi	90

3.3.2.2. Bölgesel Entegrasyonlara Viner Sonrası Yapılan Kısmi Denge Analizi Katkıları.....	94
3.3.2.3. Viner Sonrası Genel Denge Analizine Yapılan Katkılar	97
4. BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGRASYONU SONUCU TARIM PİYASALARINDA SERBESTLEŞMENİN TÜRK TARIMINA ETKİSİ: LİTERATÜR TARAMASI	100
4.1. TÜRK TARIMININ AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMUNA YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	100
4.2. MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGRASYONUNUN TARIM SEKTÖRÜNE ETKİSİ.....	119
5. BÖLÜM: AB ORTAK TARIM POLİTİKASI EKSENİNDE TÜRKİYE ŞEKER, BUĞDAY VE PAMUK PİYASALARI	139
5.1. Tarım Piyasalarının Eşanlı Serbestleşmesi, Avrupa Birliği Tarım PolitikasıNIN Etkilerini İnceleyen Ampiri Modeller	145
5.1.1. Bazı Genel Denge Modelleri	147
5.2. METODOLOJİ: FARKLARIN FARKI YÖNTEMİ	154
5.3. MDAÜ'NÜN OTP UYGULAMA SÜRECİ - ŞEKER, BUĞDAY VE PAMUK PİYASALARI İÇİN BİR MODEL DENEMESİ.....	162
SONUÇ.....	172
KAYNAKÇA	177
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	198
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	199

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

AR-GE: Araştırma- geliştirme

ARIP: Tarım Reformu Uygulama Projesi

DGD: Doğrudan Gelir Desteği

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği

EKKY: En Küçük Kareler Yöntemi

FAO: Gıda ve Tarım Örgütü

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla

GSYİH: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

GTHB: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

MDAÜ: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri

MERCOSUR: Güney Amerika Ortak Pazarı

NAFTA: Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OPD: Ortak Piyasa Düzeni

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

OTP: Ortak Tarım Politikası

STA: Serbest Ticaret Anlaşması

TDT: Toplam Destek Tahmini

TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi

TÜDT: Tüketicilere Destek Tahmini

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UPF: Uluslararası Para Fonu

UHK: Uluslararası Hububat Konseyi

UPIK: Uluslararası Pamuk İstişare Komitesi

ÜDT: Üreticilere Destek Tahmini

TABLOLAR DİZİNİ

TABLO 1: TÜRKİYE ŞEKER PANCARI VERİLERİ (BİN TON), 2019/2020	8
TABLO 2: TÜRKİYE BUĞDAY VERİLERİ (BİN TON), 2019/2020	11
TABLO 3: TÜRKİYE LİF PAMUK VERİLERİ (BİN TON), 2019/2020	15
TABLO 4: OTP REFORMLARI SÜRECİ (1980-2013)	29
TABLO 5: OTP HARCAMALARI, 2020	31
TABLO 6: AB'DE GSYİH, NÜFUS VE KIRSAL NÜFUS İÇİNDEKİ PAYI (%)	35
TABLO 7: AB'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GSYİH İÇİNDEKİ PAYI (%)	36
TABLO 8: AB KIRSAL ALANLAR	37
TABLO 9: AB TARIMSAL ÜRETİM DÜZEYİ, 2018	37
TABLO 10: AB'DE ÜRETİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLER, 2018	38
TABLO 11: TARIMSAL GİRDİ DEĞERİ (2018) (MİLYON AVRO)	39
TABLO 12: TARIMSAL GELİR (2019) (MİLYON AVRO)	40
TABLO 13: AB DIŞ TİCARET VERİLERİ, MİLYON AVRO, 2020	40
TABLO 14: AB TARIMSAL ÜRÜN İHRACAT VE İTHALAT PARTNERLERİ, 2020	40
TABLO 15: AB TARIMSAL İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ	41
TABLO 16: AB'DE TARIMIN TOPLAM İSTİHDAMDAKİ PAYI (%)	42
TABLO 17: AB ÜLKELERİNİN BÜTÇEYE NET KATKILARI, 2018 MİLYON AVRO	44
TABLO 18: TARIMSAL GSYİH VE TARIMIN PAYI, 2019, (2009=100)	51
TABLO 19: TÜRKİYE'DE TARIMSAL İSTİHDAMIN TOPLAM İSTİHDAMA ORANI	52
TABLO 20: TÜRKİYE'DE İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ VE TARIM ARAZİSİNİN İ DAĞILIMI (2016, %)	53
TABLO 21: TARIM SEKTÖRÜNDE DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ	55
TABLO 22: URUGUAY TURU İNDİRİM ORANLARI	83
TABLO 23: EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TÜRLERİ	90
TABLO 24: TÜRKİYE-AB ENTEGRASYONUNUN OLASI ETKİLERİ KONUSUNDA YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	114

TABLO 25: MDAÜ VE AB TARIMI: AVANTAJLAR, DEZAVANTAJLAR....	121
TABLO 26: MDAÜ'NÜN TARIM SEKTÖRÜNÜN KATMA DEĞERİ (% GSYİH), 1995-2018	122
TABLO 27: MDAÜ, İSTİHDAMDA TARIMIN PAYI, 1995-2019	122
TABLO 28: MDAÜ'NÜN AB ÜYELİĞİNİN ETKİSİNİ İNCELEYEN ÇALIŞMALAR	132
TABLO 29: DÜNYA BANKASI 2014 DEĞERLENDİRME RAPORU, SENARYOLAR.....	139
TABLO 30: SEÇİLEN KISMI DENGİ MODELLERİNİN ÖZELLİKLERİ.....	152
TABLO 31: MDAÜ ŞEKER İTHALATI	163
TABLO 32: MDAÜ ŞEKER İHRACATI.....	164
TABLO 33: MDAÜ ŞEKER İÇİN İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI	165
TABLO 34: MDAÜ BUĞDAY İTHALATI.....	166
TABLO 35: MDAÜ BUĞDAY İHRACATI	167
TABLO 36: MDAÜ BUĞDAY İHRACATININ İTHALATI KARŞILAMA ORANI	167
TABLO 37: MDAÜ PAMUK İTHALATI.....	168
TABLO 38: MDAÜ PAMUK İHRACATI	169
TABLO 39: MDAÜ PAMUK İHRACATININ İTHALATI KARŞILAMA ORANI	169

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: OTP’NİN FİYAT MEKANİZMASI.....21

ŞEKİL 2: OTP’NİN POLİTİKA ARAÇLARI VE UNSURLARI29

GİRİŞ

Tarım sektörü, beslenme ihtiyacını karşılaması, milli gelir ve istihdama katkısı, diğer sektörlerle hammadde sağlaması, ihracata katkısı ile stratejik bir sektör olarak kabul edilmektedir. Tarım sektörü kendine özgü evrensel özellikleri nedeniyle, tarihsel olarak piyasa başarısızlıklarına tabii olmuş ve bu nedenle tarım sektörüne devlet müdahalesi amaçları, boyutu ve yöntemleri değişmekle birlikte tüm ülkelerde kabul gören bir olgu olmuştur. Nitekim günümüzde piyasa ekonomisinin en rekabetçi olduğu ülkelerde bile devletler tarım sektörüne gerek üretici gerekse tüketici refahını gözeterek müdahale etmektedirler.

Dünya geneline bakıldığında, ülkelerin tarım politikaları değişen sosyoekonomik ve teknolojik koşullar çerçevesinde dönemler içerisinde değişikliğe uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik bunalım neticesinde ülkeler tarım sektöründe korumacı politikalara yönelmiş, özellikle gelişmiş ülkelerin piyasa fiyatını görece olarak yüksek tutma yoluyla arzı etkileme politikaları sonucunda yüksek tarım ürünleri fazlası yaratılarak, sektöre yoğun devlet müdahaleleri ile sektör tüm dünyada piyasa mekanizmasının dışına çıkarılmıştır. Bunun sonucunda uluslararası ticaret zarar görmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik alanda işbirliğinin kalıcı dünya barışı için önemli olması sebebiyle 1947 yılında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) imzalanmış fakat tarım sektörü Anlaşma dışı kalmıştır. 1980'lere kadar özellikle gelişmiş ülkeler, arzı etkileyen ve fiyatlar üzerinde doğrudan etkili olan desteklemeler yoluna gitmişlerdir. 1980 yılından itibaren küreselleşme olgusunun etkisi sonucunda makroekonomi politikalarında liberalleşme yönündeki değişiklik ile birlikte tarım sektörü bakımından da daha piyasa merkezli tarım politikaları gündeme gelmiş ve bu politikaların uluslararası ticaretteki sacayağını 1994 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kuruluşu ile aynı yıl tamamlanan Uruguay Turu Tarım Antlaşması oluşturmuştur. Tarım anlaşmasının amacı; tarıma sağlanan desteklerin ve korumacılığın kademeli olarak azaltılarak dünya tarımsal piyasalarında serbestleşmenin sağlanması olarak tanımlanabilir. Aradan geçen bunca yıla rağmen Tarım Antlaşması hükümlerinin gelişmiş

lkeler lehine işlediği ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki rekabet güçlerini olumsuz yönde etkilediği yönündeki tartişmalar devam etmektedir.

Bu tezin amacı, Avrupa Birliği'ne aday ülke olan Türkiye'nin olası üyelik durumunda entegre olmak zorunda kalacağı Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası temelinde Türkiye'ye üretici refahı, tüketici refahı açısından ürün bazında bir refah artışı kazandırıp kazandırmayacağı hususunun farkların farkı yöntemi kullanılarak incelenmesidir. Bu tezin amacı literatüre iki yolla katkıda bulunmaktadır: İlk olarak; literatüre bakıldığında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne olası üyeliğinin etkileri sıklıkla simülasyonlar geliştirerek ex ante modeller çerçevesinde çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise, AB'ye son genişleme dalgaları ile ye olan ve tarımsal yapıları göreceli olarak ülkemize benzeyen Merkezi ve Doğu Avrupa lkeleri deneyimleri işığında Türkiye tarımı açısından bir sonuç çıkarılacaktır. Bu anlamda, çalışma ex post bir model denemesi şeklinde olacaktır. İkinci olarak, literatürdeki diğer alışmalar Türk tarımının AB'ye entegrasyon sürecini genel denge ve kısmi denge modelleri çerçevesinde incelerken, bu çalışma ile bir politika şokunun ülke ekonomisi üzerindeki etkisini net bir şekilde gösteren bir modelleme olan farkların farkı analizi ile inceleyecektir. Bu anlamda Türkiye'de yapılan çalışmalarda görülebildiği kadar daha önce hiç kullanılmayan bir model denemesi yapılarak, bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada ise, AB'ye son genişleme dalgası ile ye olan ve tarımsal yapıları göreceli olarak Türkiye'ye benzeyen Merkezi ve Doğu Avrupa lkeleri deneyimleri işığında Türkiye tarımı bakımından olası üyelik durumuna yönelik çıkarımlar elde edilmesi amaçlanmıştır. Buğdayın tüketimde zorunlu ürün olması, şekerin tüketimde günlük kalori ihtiyaının önemli bölümünü karşılar nitelikte olması, pamuğun ise tekstil ve hazır giyim sektörünün hammaddesi olması sebebiyle Türkiye açısından stratejik önemi bulunan bu üç ürün seçilmiştir.

Çalışma, giriş ve sonuç kısımları hariç dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmını takip eden birinci bölümde, Avrupa Birliği'ne ye ülkelerin tarım sektörlerine ait ekonomik göstergeleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, ardından Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği süreçler incelenmiştir. Bölümün

sonunda Birliğe 2004 yılından itibaren üye olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin üyelik süreci çeşitli iktisadi göstergeler aracılığıyla ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Türk tarımına ait ekonomik göstergeler Birliğe üye ülkeler ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve Türk tarım sektörünün yapısı, yıllar itibariyle sektörde yaşanan gelişmeler itibariyle ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde tarım piyasalarında ticari serbestleşme ve birleşmelerin teorik analizi yapılarak tarımda dış ticaretin serbestleştirilmesinin etkilerine dönük kurgulanan uluslararası ticaret modelleri incelenmiş ve bu kapsamda DTÖ ve bölgesel ticaret anlaşmaları kapsamında tarım politikaları değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde Avrupa Birliği entegrasyonu sonucu tarım piyasalarında serbestleşmenin etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmaların bir özeti yer almıştır. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye'nin AB ile entegrasyonu senaryosunda ticaret serbestleşmesinin Türk tarım politikasına etkisini araştıran ampirik çalışmalar değerlendirilmiş, daha sonraki kısmında ise Türkiye için örnek teşkil etmesi bakımından beşinci genişleme dalgası ile Avrupa Birliği'ne 2004 yılında üye olan Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta ve 2007 yılında üye olan Romanya ve Bulgaristan baz alınarak yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Tezin sonuç bölümünde ampirik analiz neticesinde Merkezi Doğu Avrupa ülkeleri için elde edilen bulguların Türkiye'nin olası Avrupa Birliği üyeliği durumuna dönük olarak değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM: DÜNYA ÜLKELERİNDE VE AVRUPA BİRLİĞİNDE TARIMIN GELİŞİMİ

Tarımsal üretim düzeyi açısından ele alındığında, dünyada tarım sektöründe öne çıkan ülkeler; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa Birliği, Çin, Hindistan ve Brezilya'dır. Bu ülkeleri Türkiye, Kanada ve Rusya izlemektedir. Dünya tarımsal GSYH'nın %26'sı sadece ABD ve Çin tarafından yaratılırken, bu iki ülkenin tarımsal ürün talebi dünya tarımsal ürün talebinin %32'sini oluşturmaktadır. ABD ve Çin'e yukarıda adı geçen ülkeleri ve AB'yi ilave ettiğimizde dünya tarımsal arz ve talebinin yarısına yakınının bahsedilen sekiz ülke tarafından oluşturulduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2017).

Dünya genelinde bitkisel üretim temel tarımsal faaliyet olmakla beraber, ülkelerin iklim koşulları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri ile şekillenen beslenme alışkanlıklarına bağlı olarak hayvancılık, kısmen de ormancılık ve balıkçılık önem kazanmaktadır. Bu açıdan Güney Yarım Kürede bitkisel üretim ağırlıklı üretim faaliyeti iken, Kuzey Yarım Kürede hayvancılık tarım kesiminde öncelikli üretim faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin öncelikleri değişse de; tarım piyasalarında istikrarı sağlama, gıda teminini güvence altına alma ve üretici gelirlerinde yeterlilik seviyesine ulaşma dünyadaki tüm ülkeler için ortak politika hedefleridir. Fakat günümüzde toplam istihdam ve ulusal gelir içerisindeki payları %1-2 gibi ihmal edilebilir seviyelere inmiş, toprağa dayalı bir sanayiye dönüşmüş bir tarım sektörüne sahip gelişmiş ülkeler ile tarım kesminin ekonomik ve sosyal yaşamın temelini oluşturmaya devam ettiği ülkelerin politika amaçları ve araçlarının örtüşmediği açıktır. Gıda güvencesi, çiftçi gelirleri ve tarımsal göç sorunlarının yıllar önce unutulduğu AB ya da ABD tarım politikalarını artık çevresel sorunlar ve arz fazlası gibi kaygılar yönlendirirken; gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yoksulluk, yetersiz beslenme-üretim, çarpık kentleşme, döviz darboğazı temel politikalarının çözüm eksenini oluşturmaktadır (Şahinöz, 2011, s.21,275).

Bu tezin konusunu AB ile olan tarımsal ticari ilişkiler oluşturduğundan, tarım sektörüne ait ekonomik göstergeler incelenirken, AB ve Türkiye'ye ait veriler ele alınacak olup,

tarımsal açıdan gelişmiş ve dünya tarımsal ürün ticaretinde payı yüksek olan ülkelere ait veriler sadece bu tezin ampirik bölümüne konu sektörler olan buğday, şeker ve pamuk piyasaları açısından incelenecektir.

1. 1. ŞEKER PİYASALARI

1.1.1 Dünya Şeker Piyasaları

İnsan beslenmesinde önemli bir yere sahip olan şeker, gerek yarattığı katma değer, gerekse tarım ve sanayide yarattığı istihdam sebebiyle stratejik öneme sahip temel gıda maddelerinden biri olma özelliğine sahiptir. Dünya şeker piyasaları incelendiğinde 2019/2020 yılı itibarıyla şekerin % 76'sı kamıştan, % 24'ü pancardan üretilmiş olup, dünya şeker borsa fiyatlarını, ticarete hakim durumda olan düşük maliyetli kamış şekeri belirlemektedir. Türkiye'de olduğu gibi AB ülkeleri, Rusya, Ukrayna gibi ülkeler şekeri pancardan; ABD, Japonya, Çin gibi ülkeler hem pancardan hem kamıştan; Brezilya, Hindistan, Meksika, Tayland, Avustralya gibi birçok ülke kamıştan üretmektedir. İstatistiklere bakıldığında dünyanın en büyük şeker üreticisi Brezilya olup, Brezilya'yı sırası ile Hindistan, Tayland ve Çin takip etmektedir. 2019/2020 döneminde dünya şeker üretimi 166 milyon 661 ton olarak gerçekleşmiştir. Dünya genelinde değerlendirildiğinde kamış ve pancardan şeker üreten ülkeler arasında %1,49'luk pay ile Türkiye 15 inci sıradadır. AB'de aynı dönemde şekerin verim değeri %75.1 ton/ha olarak gerçekleşmesine rağmen, pancarın ekim alanlarında %5.5 azalma nedeniyle şeker üretimi bir önceki döneme göre azalarak 16 milyon 477 bin ton olarak gerçeklemiştir. Dünya şeker tüketimi ise 176,096 milyon ton olarak gerçekleşmiş, dünya şeker tüketiminde AB 17 milyon 800 bin ton ile ikinci sırada yer alırken, Türkiye 2 milyon 400 bin ton ile 13 üncü sırada yer almıştır¹. Dünya beyaz şeker fiyatları 2018 kasım -2019 ocak döneminde %10 artış göstererek, yurtiçi fiyatları Brezilya, Çin, AB, ABD'de artarken; Hindistan,

¹ Şeker verileri <https://isosugar.org/> dan temin edilmiştir.

Meksika ve Rusya’da azalmıştır. Londra beyaz şeker borsası vadeli ilk ay fiyatlarına göre 2019 yılında beyaz şeker fiyatı 361,40 dolar/ton ile en yüksek, 294 dolar/ton olarak en düşük olarak gerçekleşmiştir (Pankobirlik, 2017; Şeker Kurumu, 2016, s.10; Türkşeker,2020; ZMO, 2014).

1.1.2. Avrupa Birliği Şeker Piyasaları

AB, Brezilya ve Hindistan’dan sonra dünyanın en büyük üçüncü şeker üreticisi olmasının yanı sıra Hindistan’dan sonra dünyanın en büyük ikinci şeker tüketicisidir. AB, aynı zamanda dünyanın en büyük şeker ithalatçıları arasındadır. AB, 40 yıldır sürdürdüğü şeker rejiminde 2006 yılında önemli bir reform gerçekleştirmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren AB Şeker Rejimi, yüksek maliyetle üretim yapan üreticilere üretim kotalarından vazgeçerek, zararlarının karşılanması ile sektörü terk etmeleri seçeneğini sunarak şeker üretimini daha uygun maliyetli bölgelere taşımayı amaçlamıştır . Bu reform kapsamında AB, pancar minimum fiyatını % 40, beyaz şeker referans fiyatını ise %36 düzeyinde düşürmüştür. Kotasından vazgeçen işletmelere, vazgeçilen kotanın ton başına yardım verilmiştir. A ve B kotaları tek bir kota adı altında birleştirilmiş, sektörü bırakan çiftçilerin zararını tazmin etmek için, doğrudan ödemeler, çiftçilerin gelir kaybının %64,2’sini karşılamıştır. Reformun diğer bir sonucu, azalan şeker fabrikası ve mahsul alanından önemli ölçüde daha yüksek şeker/şekerpancarı verimi elde edilmesi ve şeker sanayinin küçülmesidir. Şeker kotalarının kaldırılması ile DTÖ kurallarıyla sınırlandırılmış olan Avrupa’nın şeker üretiminin, küresel piyasalarda serbest bir şekilde rekabet etmesinin önü açılmıştır. Daha sonra AB 2006 şeker reformunun yürürlük süresini 30 Eylül 2017 tarihine kadar uzatmış ve bu tarihten sonra daha rekabetçi bir AB amacıyla, piyasayı doğrudan etkileyen ve neredeyse 50 yıl boyunca üretimi sınırlandıran şeker kotasını tamamen kaldırılmıştır. Şeker reformundan sonra AB şekerde net ithalatçı konumundan net ihracatçı konuma geçmiştir AB, halihazırda tercihli anlaşmaları dışında kalan ithalat için şekerde sabit gümrük vergisi uygulamakta; Birliğe üye ülkeler arasındaki şeker ticaretinde ise herhangi bir gümrük vergisi uygulaması mevcut değildir. FAO verilerine göre, AB toplam dünya miktarının yarısı ile dünyanın önde gelen pancar şekeri

üreticisidir. AB bölgesindeki şeker pancarının en rekabetçi üretim alanları Kuzey Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika ve Polonya'dır. (FAO, 2021; Şeker Kurumu, 2015; Türkşeker, 2020).

1.1.3. Türkiye Şeker Piyasaları

İzmir İktisat Kongresi'nde 17 Şubat 1923 tarihinde iktisadi hakimiyetin güçlendirilmesi amacıyla kamu iktisadi teşebbüslerinin oluşturulması fikri doğrultusunda 5 Nisan 1925'de Şeker Fabrikalarının Kurulması ve Bunlara Tanınan Ayrıcalıklara İlişkin Kanun kabul edilmiştir. Çıkarılan kanunla birlikte ilk olarak 1925 yılında Uşak'ta şeker fabrikası kurulmuş, sonrasında Eskişehir, Alpullu ve Turhal şeker fabrikaları devreye girmiştir. 1935 yılında şeker politikalarının tek çatı altında yürütülmesi amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur. 1951-1956 döneminde 11 yeni şeker fabrikasının kurulmasıyla Türkiye'de şeker üretiminde kendine yeterlilik sağlanmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi 2008 yılında özelleştirme programına alınmış, 2006/2007 döneminde pancardan şeker üreten fabrika sayısı 33 olmuş, günümüz itibarıyla 15 adet pancar şeker üreticisi ve 5 adet nişasta bazlı şeker üreticisi olmak üzere toplam 20 şirket sektörde faaliyet göstermektedir. 2001 yılında yürürlüğe giren 4634 sayılı Şeker Kanunu ile Türkiye'de şeker rejimini yurt içi tüketimin yurt içi üretimle karşılanması ve gerektiğinde ihracata yönelik olarak belirlenmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. İlgili Kanunda şeker arzının şeker kurulu tarafından belirlenecek kotayla planlanmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. 24.12.2017 tarihinde Şeker Kurumu kapatılarak, görev ve yetkileri Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na (GTHB) devredilmiştir. İlgili mevzuat uyarınca, A kotası pancar fiyatı şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üretici ve/veya üretici temsilcileri arasında pancar ekiminden önce, yıllık enflasyon oranı, üretici maliyetlerindeki artış, dünya pancar fiyatları ve alternatif ürün paritesi dikkate alınarak, C şeker karşılığı C pancarı fiyatları, C şekerinin ihracatından oluşacak fiyata göre; şeker satış fiyatları şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe belirlenmekte olup; şirketlerin A ve B şeker kotaları beşer yıllık dönemler için tespit

edilmektedir². Ülkemize ait şeker istatistiklerine bakıldığında, yıllık şeker ihtiyacının %95'inin pancar şekeri, %5'inin ise nişasta bazlı şeker ile karşılanmak üzere planlandığı söylenebilir. Pancardan şeker üreten şirketler tarafından 2019 yılında 3 milyon 100 bin 980 dekar alanda pancar ekimi yapılmış, pancar üretimi 18 milyon 54 bin 321 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 3 milyon 151 bin tonu pancar şekeri, 990 bin tonu nişasta bazlı şeker olmak üzere, toplam 4 milyon 141 bin ton şeker üretim kapasitesi mevcuttur. 2018/2019 yılında pancar şekeri satış fiyatı 3,13 TL/kg olarak, nişasta bazlı şekerin fiyatı ise 2,70 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. Şeker pancarı üretici fiyatı 2021 yılı ilk beş ay ortalaması 0,32 TL/kg olup, tüketici fiyatlarında ise toz şeker fiyatı 2021 yılı ilk beş ay ortalaması 5,71 TL/kg, ksme şeker tüketici fiyatı 2021 yılı ilk beş ay ortalaması 6,19 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. (Şeker Kurumu, 2016, s.23-25, Türkşeker, 2020; GTHB,2021a). Aşağıdaki tabloda 2019/2020 dönemine ait Türkiye şeker pancarı verileri gösterilmektedir.

Tablo 1: Türkiye Şeker Pancarı Verileri (bin ton), 2019/2020

Şeker Pancarı Ekim Alanı (bin da)	3.138
Şeker Pancarı Verimi (kg/da)	5.822
Şeker Pancarı Üretimi (bin ton)	18.054
Şeker Üretimi	2.536
Şeker Tüketimi	2.524
Şeker Stok Değişimi	12
Şeker Kişi Başına Tüketim	30,4
Şeker Yeterlilik Derecesi	98,9
Şeker İthalatı	284
Şeker İhracatı	245

Kaynak: TÜİK (2021), GTHB (2021a)

² **A Kotası Şeker:** Yurtiçi talebe göre üretilen ve pazarlama yılı içinde iç pazara verilebilen şeker miktarı; **B Kotası Şeker:** A kotasının belli bir oranına tekabül eden ve güvenlik payı için bulundurulmak üzere üretilen şeker miktarını; **C Şekeri:** A ve B kotaları dışında üretilen ve yurt içinde pazarlanamayan şeker ile işlenmek üzere ihraç kaydıyla temin edilen ham ve beyaz şekeri belirtir.

Türkiye pancarda rekabet gücünü artırmak için şeker sektöründeki yeniden yapılandırma çalışmalarına başlanmasıyla fiyat ve maliyet seviyelerinin dünya ve AB ile rekabet edebilir seviyelere gelmesi gerekmektedir. Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere ülkemizde kotalı olarak üretilen pancar şekerinin üretim maliyetleri AB ortalamalarının üzerinde olmasına rağmen şekerin perakende satış fiyatı AB ortalamaları düzeyinde olması ülkemizde pancar şekerinin yüksek fiyata tüketildiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra şeker sektöründe faaliyet gösteren fabrikaların büyük çoğunluğunda sermaye yoğun teknolojiye ve modernizasyona gidilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. BUĞDAY PİYASALARI

1.2.1 Dünya Buğday Piyasaları

Buğday, tarımsal üretimin temelini oluşturan bir üründür. Beslenmenin yanı sıra ham madde olarak endüstride kullanımı ve tarımsal istikrarın esası olması sebebiyle tarım ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Uluslararası Hububat Konseyi (UHK) verileri uyarınca, 2019/2020 sezonu için dünya buğday üretimi 762 milyon ton düzeyinde gerçekleşmiş olup, 2020/2021 yılına ait tahmini üretimin ise 774 milyon ton olacağı öngörülmüştür. Dünya buğday üretim alanlarının yaklaşık %90'ı Kuzey Yarım Küre'de yer almakta olup, Dünyanın önemli buğday üreticisi ülkeleri Avustralya ve Arjantin Güney Yarım Küre'de, diğer ülkeler ise Kuzey Yarım Küre'de bulunmaktadır. 2018/2019 döneminde buğday üretiminde ilk sırayı %18,71 oranında AB ülkeleri alırken, sonra sırasıyla %17,97 oranında Çin, %13,65 oranında Hindistan ve %9,80 oran ile Rusya gelmekte olup; Türkiye 19 milyon ton ile Dünyada %2,60 oranında paya sahiptir. 2019/2020 sezonu için 743 milyon ton olarak gerçekleşen buğday tüketiminin ise 2020/2021 yılında 763 milyon ton olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir. 2018/2019 dönemi itibariyle, %16,96 oranı ile Çin buğday tüketiminde ilk sırada yer almakta olup, bunu %16,65 oranı ile AB ülkeleri ve %12,97 oranı ile de Hindistan takip etmektedir (TMO, 2016). Dünya buğday stokları içinde 2018/2019 dönemi itibariyle en yüksek buğday stokuna %50,26 oranı ile Çin sahip olup; onu %10,57 oranı ile ABD takip

etmektedir. 2020/21 döneminde dünya buğday stokları 289 milyon ton seviyesi ile son yılların en yüksek kapanış stoku kaydedilmiştir. Rusya dünya buğday ihracatında 2018/19 döneminde %20,44'lık oranla birinci sırada yer almakta olup; ABD, Kanada ve AB ülkeleri sırasıyla %14,86, %13,96 ve %13,29 oranları ile Rusya'yı takip etmektedir³. Dünya buğday ithalatçısı ülkeler içinde ise Mısır, Endonezya, Filipinler, Cezayir ve Brezilya ön sıralarda olup bahsedilen ülkeler dünya ithalatının yaklaşık %26'lık kısmını gerçekleştirmektedir. Türkiye ise 6,4 milyon ton ithal buğday ithalatı ile dünya toplam ithalatı içinde %3,70 oranında paya sahiptir (Güneş ve Turmuş, 2020, s.129).

1.2.2. Avrupa Birliği Buğday Piyasaları

Avrupa Birliği'nde buğday ortak piyasa düzenleri kapsamında müdahale alım sistemi bulunmaktadır. Alımlar AB'ye üye ülkelerde aynı minimum kalite kriterlerine uygun olarak müdahale alımlarından sorumlu ödeme kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kuruluşlar; AB ortak piyasa düzeni çerçevesinde müdahale alımı, depolama, iç ve dış satışlar gibi faaliyetlerin yerine getirilmesinden sorumlu olup üye devletlerin müdahale alımlarının finansmanı, Avrupa Tarımsal Garanti Fonu tarafından karşılanmaktadır (TMO, 2016). 2020/21 dönemi Dünya buğday üretiminde %16'lık pay ile AB ikinci sırayı almaktadır. Avrupa Birliği buğday üretiminde önde ülkeler sırasıyla Fransa, Almanya, Polonya, Romanya ve Bulgaristan'dır (Eurostat, 2020).

1.2.3. Türkiye Buğday Piyasaları

Buğday, Türkiye'nin özellikle Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi olmak üzere neredeyse her bölgesinde üretilmekte olup, tarla ürünleri içinde ekiliş alanı ve üretim

³ Veriler <https://www.igc.int/en/default.aspx> den temin edilmiştir.

açısından ilk sıradadır. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) kurulduğu 1938 yılından itibaren destekleme alımları kapsamına alınan bir ürün olup, 1988 yılına kadar buğday alım politikasında önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Buğday için her yıl bir baş alım fiyatı açıklanarak ödemeler bu fiyatlar üzerinden peşin yapılmıştır. 1988/1989 yılından itibaren baş alım fiyatı yerine destekleme alım fiyatı ilan edilmiştir. TMO, 2005 yılından itibaren satış fiyatlarını serbestçe belirlemektedir. Günümüzde uygulanan destekleme modeli olan havza bazlı destekleme modeli uyarınca buğday destekleri çiftçi kayıt sistemine kayıtlı olan her üreticiye alan bazlı olarak mazot, gübre ve toprak analiz desteğini içermektedir. 2019 yılı buğday ekilişi 68,5 milyon dekar, toplam üretim 19 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2018/2019 pazarlama yılı toplam buğday tüketimi 18,8 milyon ton olup ekmeklik buğday yeterliliği ise %100 civarında gerçekleşmiştir. 2020 tarihinde yurt içi ekmeklik buğday piyasa fiyatı 1.766 TL/ton olarak gerçekleşmiştir. . 2020 yılı ilk 7 ayında 5 milyon ton buğdayı 1,3 milyar dolar karşılığında ithal etmiş olup buna karşılık 4,2 milyon ton buğday karşılığı mamul madde ihracatı gerçekleştirilmiş ve 1,7 milyar dolarlık ihracat geliri elde edilerek net 400 milyon dolar dış ticaret fazlası elde edilmiştir (BÜGEM, 2020a, 2020b). 2021 Mayıs ayında buğday üretici fiyatı 1,76 TL/kg, buğday TMO alım fiyatı 2021 yılında 2,25 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tabloda 2019/2020 dönemine ait Türkiye buğday verileri gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye Buğday Verileri (bin ton), 2019/2020

Alan (1000 da)	68.463
Verim (kg/da)	278
Üretim	19.000
Tüketim	20.070
İthalat	10.793
İhracat	7.531
Stok Değişimi	1.148

Kaynak: TÜİK (2021), GTHB (2021a)

Türkiye’de kendi kendine yeterlilik derecesi %100’ün üzerinde olan buğday, bazı yıllarda ekim alanlarında azalma ya da verim kayıpları nedeniyle %89 seviyelerine kadar gerilemekte olup buğday ithalatı, buğdaya dayalı mamul madde ihracatını karşılamak için yapılmaktadır. Ekim alanlarındaki azalmalar ve iklim değişikliği nedeni ile gerçekleşen verim kayıpları sebebiyle sertifikalı tohum kullanımı verim artışının sağlanabilmesi ve toplam talebin karşılanabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir (GTHB, 2021b).

1.3. PAMUK PİYASALARI

1.3.1. Dünya Pamuk Piyasaları

Pamuk bitkisi yoğun kullanım alanıyla insanlık açısından, yarattığı katma değer ve istihdam olanaklarıyla da üretici ülkeler açısından büyük ekonomik öneme sahip bir üründür. Pamuk işlenmesi açısından çırçır sanayisinin, lifi ile tekstil sanayisinin, çekirdeği ile yağ ve yem sanayisinin, linteri ile de kağıt sanayisinin hammaddesi olması sebebiyle sınai bakımdan da önemli bir ekonomik değere sahiptir. Petrole alternatif olarak pamuğun çekirdeğinden elde edilen yağ, giderek artan miktarda biodizel üretiminde de hammadde olarak kullanılmakta, yarattığı katma değer ve istihdam olanakları ile tüm insanlık için önemli olan pamuk ülkemiz ekonomisi için de stratejik bir üründür. Dünyada az sayıda ülke ekolojisi pamuk tarımına elverişli olması sebebiyle, dünya üretiminin % 80’ine yakını Türkiye’nin de içinde bulunduğu az sayıda ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Uluslararası Pamuk İstişare Komitesi’nin (UPIK) verilerine göre; 2019/20 pazarlama yılında dünyada 33,7 milyon hektar alanda pamuk ekimi yapılmıştır ve bu ekimden yaklaşık 26 milyon ton lif pamuk elde edilmiştir. 2020/2021 üretim sezonunda dünyada 32,9 milyon ha alanda lif pamuk üretiminin 25,3 milyon ton, tüketiminin ise 24,8 milyon ton olacağı öngörülmektedir. 2019/20 sezonu tahminlerine göre dünyada en çok pamuk üreten ilk 5 ülke sırasıyla; Hindistan, Çin, ABD, Brezilya ve Pakistan olurken; tüketimde ise ilk beş sırayı Çin, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Bangladeş almıştır. Aynı dönem için; pamuk üretiminde birim alandan elde edilen verimde ilk beş ülke; Avustralya, Çin, Brezilya, Meksika ve Türkiye olurken; bu

dönemde en çok pamuk ithalatı yapan ilk beş ülkenin; Çin, Bangladeş, Vietnam, Pakistan ve Türkiye olacağı, en çok ihracat yapan ilk beş ülkenin ise sırasıyla; ABD, Brezilya, Hindistan, Yunanistan ve Mali olarak tahmin edilmektedir. 2020/2021 üretim sezonu için Hindistan'ın 6,2 milyon ton lif pamuk üretimiyle en büyük üretici olacağı öngörülmekte, Hindistan'ı sırayla Çin, ABD ve Brezilya'nın izleyeceği, Türkiye'nin ise dünya pamuk üretiminde 7 nci sırada yer alacağı tahmin edilmektedir ⁴. Pamuk katma değeri yüksek önemi nedeniyle dünyada üretici ülkeler tarafından özel olarak desteklenen bir ürün olup UPIK verilerine göre son yıllarda devlet desteklemeleri diğer tarımsal ürünlerle kıyaslandığında oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2018/19 sezonu verilerine göre dünyada pamuğa en çok doğrudan destek veren ülke Çin olurken, ABD ikinci sırada yer almıştır (BUGEM, 2021, Ticaret Bakanlığı, 2020).

1.3.2. Avrupa Birliği Pamuk Piyasaları

2018 yılı verilerine göre AB'de pamuk üretimi 320.00 ton/ha olarak gerçekleşmiştir ki, bu miktar dünya pamuk üretiminin yaklaşık %1'ine denk gelmektedir. AB ülkeleri arasında pamuk üreticisi ülkelerin sadece Yunanistan, İspanya, Portekiz ve Bulgaristan'ın olması nedeniyle AB'nin pamuk tüketimini karşılayacak düzeyden uzak kaldığı görülmektedir. AB içerisinde Yunanistan, pamuk üretiminin yaklaşık %80'ini tek başına karşılamaktadır. Pamuğun AB tarımsal üretimi içerisindeki payı ise %0.2'den daha düşüktür. 1981 yılında Yunanistan'ın Birliğe üye olması ile beraber Birlik içinde pamuk bitkisi için destek verilmeye başlanmıştır AB pamuk piyasası günümüzde tamamen serbest bir piyasa olup; pamukta herhangi bir ithalat vergisi ya da ihracat desteği bulunmamaktadır. AB içerisinde pamuk bitkisi açısından ürün bazlı ödeme bulunmaktadır. (European Commision, 2020).

⁴ Veriler “<https://icac.org>” dan derlenmiştir

1.3.3. Türkiye Pamuk Piyasaları

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2019 yılında Türkiye’de üretilen pamuğun % 55’i Güneydoğu Anadolu bölgesinde, % 22’si Ege Bölgesinde, yine % 22’si Çukurova yöresinde ve % 1’i Antalya yöresinde üretilmiştir. 2019/20 sezonunda pamuk ekim alanları 477 bin hektar olarak gerçekleşmiştir. 2019/2020 pazarlama yılında ülkemizin pamuk ithalatı 820 bin ton civarına ulaşmıştır ve Türkiye, Dünya pamuk ithalatında 5 inci sırada yer almıştır. Türkiye lif pamuk ihracatının 2019/20 sezonunda 79 bin ton olduğu tahmin edilmektedir. 2019 yılında pamuk ihracatının % 13’ü Pakistan’a gerçekleştirilmiş olup; sırasıyla bunu İtalya ve Bangladeş izlemiştir. 2019 yılında Türkiye’nin 1,5 milyar doları aşan pamuk ithalatında ise ilk sırayı % 43 payıyla ABD almakta olup; ithalatın % 75’lik kısmı ABD, Brezilya ve Yunanistan’ın oluşturduğu 3 ülkeden yapılmış; bu ülkeleri Azerbaycan, Meksika ve Türkmenistan takip etmiştir. Türkiye’de pamuk ticareti 1990’lardan bu yana tam olarak serbest piyasa koşullarına göre işlemektedir. Ülkemiz pamuk üretiminde yüksek girdi maliyeti, üreticinin rekabet gücünü olumsuz etkileyen temel faktördür. Ulusal Pamuk Konseyi verilerine göre 2019 yılında kütlü pamuk üretim maliyetinin Türkiye ortalaması 4,07 TL/kg olarak gerçekleşmiş olup; TÜİK verilerine göre 2019 yılı kütlü pamuk üretici fiyatları 3,19 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. Tarış 2020 yılı üretimi için kütlü pamuk alım fiyatını 4,4 TL/kg olarak açıklamıştır. TÜİK verilerine göre, 2021 yılının ilk beş ayında ortalama kütlü pamuk üretici fiyatı 3,98 TL/kg olarak gerçekleşmiştir. İzmir Ticaret Borsası İTB 41 renk ortalama lif pamuk fiyatı ise ilk beş ayda 16,08 TL/kg olarak gerçekleşmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020; GTHB, 2021). Aşağıdaki tabloda 2019/2020 dönemine ait Türkiye lif pamuk verileri gösterilmektedir.

Tablo 3: Türkiye Lif Pamuk Verileri (bin ton), 2019/2020

Alan (1000 da)	478
Verim (kg/da)	1.700
Üretim	814
Tüketim	1.474
İthalat	996
İhracat	78
Bitiş Stokları	1.373

Kaynak: TÜİK (2021), GTHB (2021c)

Türkiye ile AB arasındaki pamuk ticareti ise AB-Gümrük Birliği Anlaşması kapsamında sanayi ürünü olarak işlem gördüğünden serbest dolaşıma tabidir ve herhangi bir gümrük vergisi ile korunmamaktadır. Türk tekstil sektörü, dünyada özellikle de AB'nin ilk sıradaki tekstil ve hazır giyim tedarikçisidir. Bunun aksine, pamuk üretiminin tüketimini karşılayamaması nedeniyle Türkiye'nin net pamuk ithalatçısı olması ve bu durumun küresel rekabet gücünü olumsuz etkilemesi sektörün sorunları arasında en dikkat çekenidir (GTHB,2021c).

1.4. AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASI

O yıllardaki adıyla Avrupa Topluluğu'nda 1962 yılında uygulamaya konulan OTP, tarım ekonomisi yazınında önce büyük bir başarı, ardından tüm ülkeleri yakından ilgilendiren uluslararası bir ticari kaosun simgesi olmuş bir politika setidir (Şahinöz, 2011). Bunun için OTP, Avrupanın kimi kesimlerce harcı kimilerince ise sorunu olarak değerlendirilmiştir. AB'nin temelini oluşturan Roma Anlaşması'nın 33 üncü maddesi uyarınca yürürlüğe girmesi kararlaştırılan OTP, günümüze kadar geçen 60 yıldan fazla süre içerisinde birçok değişikliğe uğramıştır. OTP'nin ilk yıllarında Birliğin tarım politikasının öncelikli hedefi arz bakımından gıda yetersizliği içerisinde bulunan

Avrupa'ya yeterli miktarda gıda ürünü sağlamak iken yıllar içerisinde birincil ve diğer hedeflerin revize edilmesiyle OTP günümüzde salt bir tarım politikası olmanın ötesine geçerek, AB genel kalkınma stratejisinin destekleyici bir unsuru haline dönüşmüştür. Günümüzdeki haliyle OTP'ye tarım sektörünün diğer sektörlerle eşitlikçi rekabet koşullarında kalkınma dinamiğine tamamlayıcılık ilişkisi içerisinde etkide bulunup tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini teminat altına almayı hedefleyen bir sosyo ekonomik politikalar bütünü gözüyle bakılabilir. OTP, Birliğe aday olan ülkelerin adaylık süreçlerinde tarımsal politikalarının uyumu ve entegrasyonu bakımından en önemli politikalardan biri olarak aday ülkelerin karşısına çıkmaktadır. Bu nedenle, OTP'nin ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisindeki gelişim sürecinin incelenmesi AB'ye aday bir ülke olan Türkiye açısından önem taşımaktadır. Alt bölümde OTP'nin tarihsel süreç içerisindeki gelişim süreci, politikanın amaç ve ilkelerindeki dinamik değişiklikler perspektifinden incelenecektir.

1.4.1. Başlangıcından Günümüze Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası

Dünya tarım politikaları içerisinde, son yarım asırdır en fazla yeri olan politika şüphesiz OTP'dir. 1957 Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran AB'nin altı kurucu ülkesi (Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, Batı Almanya, İtalya) Avrupa'da savaş sonrası barış, birlik ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için aralarında politik ve ekonomik entegrasyonu sağlamayı hedeflemiştir. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) 1952 yılında kuruluşunun ardından, Avrupa'da bir Avrupa Tarım Topluluğu kurma fikri gelişmiştir. Bu konuda başı Avrupa'nın tarımsal üretim düzeyi bakımından önde gelen ve tarım ürünleri ihracatını genişletmek arzusunda olan Fransa çekmiştir (Tracy, 1982).

AET içerisinde oluşturulan gümrük birliği ilk oluşturulduğunda sanayi mallarının serbest dolaşımına izin verilirken, tarım mallar kapsam dışında bırakılmıştır. Bu durum sanayisi Fransa'ya göre daha güçlü olan Almanya için memnuniyet verici iken, nüfusunun önemli bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilen Fransa açısından olumsuz bir duruma işaret etmekteydi. Öte yandan, tarım sektörünün görece olarak az öneme sahip olduğu Almanya

gibi tarımda net ithalatçı ülkeler, ulusal pazarlarını ithalat vergi ve kotaları ile korumaktayken, Fransa gibi tarımsal olarak net ihracatçı ülkeler ise ihracat vergileri, kotaları ve destekleme fiyatları gibi koruma mekanizmalarını kullanmaktaydılar. Topluluğun ekonomik olarak iki büyük ülkesi arasındaki tarımsal politikalara olan bakış açısı ve menfaatler bakımından ortaya koyulan farklılık, üyeler arasında değişik destek/koruma mekanizmalarını ortak bir politika çerçevesinde düzenleme hedefiyle OTP'nin oluşturulmasına karar verilmiştir. OTP'nin ortaya çıkışını Fransa ve Almanya arasındaki ortak bir tarım politikası konusundaki uzlaşmanın bir sonucu olarak görmek mümkündür (Illie ve Zaharia, 2007, s.88; Stead, 2008, s.6; Grant, 1997, s.63).

OTP'nin amaçları Roma Antlaşmasının 39 uncu maddesinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu amaçlar; tarımsal üretimin artırılarak gıda güvenliğinin sağlanması, tarımda çalışanlara belirli bir standartta bir hayat düzeyi temin edilmesi, tarımsal ürün piyasalarında istikrarın oluşturulması ve tüketicilerin uygun fiyatlardan gıda ürünlerine erişimlerinin sağlanması olarak sıralanabilir (Roederer-Rynning, 2003, s.135; Stead, 2008, s.7). Sıralanan amaçlar; o yıllarda İkinci Dünya Savaşından yeni çıkmış ve gıda sıkıntısı çeken, toplam nüfusunun belirli bir bölümünün tarımda istihdam edildiği ve teknolojik olarak geri kalmış küçük üreticilerin ağırlıkta olduğu, diğer sektörlere kıyasla tarım sektöründe kişi başı gelir seviyesi çok düşük gerçekleştiği Avrupa'nın içinde bulunduğu tarımsal koşulların bir yansıması olarak yorumlanabilir. (Fennell, 1997).

Bu amaçlar doğrultusunda, 1955 Haziran ayında toplanan Messina Konferansı'nda oluşturulan komitelerde Roma Antlaşmasının temelini belirleyecek konular belirlenirken bir ortak tarım politikası oluşturulması da kararlaştırılmış ve tarım ürünlerinin Topluluk içinde "serbest dolaşıma tabii olması" ilkesi kabul edilmiştir. Ardından İtalya'da düzenlenen Stresa Konferansında (1958) üye devletler ortak tarım politikasının temel ilkelerini belirlemişlerdir. Böylece buğday üreticileri birliği müdürü M. Pierre Halle'nin "Avrupa köylüler olmaksızın kurulmayacaktır" öngörüsü de gerçek olmuştur (Le Roy, 1947,s.7). Roma Anlaşması'nın 38 inci maddesinden 47 nci maddesine kadar olan on maddesi tarım ile ilgili olup OTP bu temelde ortaya çıkmıştır. Ardından, Roma Anlaşması'nı imzalayan altı ülkenin tarım bakanlarının 1968'de gerçekleştirdikleri Stresa

Konferansı'nda tarım ürünlerinde ulusal fiyatların yerini ortak fiyatlara bırakması ve bu fiyatların dünya fiyatlarının üzerinde belirlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır ve bu durumun sebebi olarak toplulukta üretim maliyetlerinin yüksek olması olarak açıklanmıştır. OTP, Stresa Konferansı'nda saptanan “Tek Pazar İlkesi, Topluluk Tercihi İlkesi ve Ortak Mali Sorumluluk İlkesi” üzerine oturtulmuş olup; Avrupa Komisyonu, OTP'nin oluşturulması için hazırlanan teklifleri 30 Haziran 1960'da görüşmeye açmış ve 1962 yılında OTP'nin dayanacağı bu üç temel ilke belirlenerek OTP yürürlüğe girmiştir (Ackrill, 2000).

Bu ilkelerden “Tek Pazar İlkesi” ile tarım ürünlerinin OTP kapsamında üye ülkelerde serbest dolaşımı amaçlanmıştır. Üye ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirdikleri ticaretteki miktar kısıtlamalarına son verilmesi ve eşdeğer sonuç doğuran harç, vergi ve önlemlerin aşamalı olarak kaldırılması sayesinde Avrupa Topluluğu'nda tarımsal ürünlerin ortak bir iç pazarda olana kadar benzer koşullarda hareket etmesi hedeflenmiştir. “Topluluk Tercihi İlkesi” ile topluluk içi piyasalarda ve topluluk sınırlarında, üye ülkeler tarafından üretilen tarım ürünlerine öncelikli bir tarım rejimi uygulanmasına karar verilmiştir. Böylelikle üçüncü ülkelerde üretilen ürünlere karşı Topluluk üyesi ülkelerin ürünlerine tercih önceliği tanınarak tarımsal üreticilerin korunması amaçlanmıştır. “Ortak Mali Sorumluluk İlkesi” ise diğer iki ilke çerçevesinde uygulanacak olan ortak politika doğrultusunda yapılacak harcamaların, ortaklaşa oluşturulan bir bütçeden Topluluk üyesi ülkelerin tamamının katkısı ile karşılanmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda 1962 yılında, prelevman⁵ ödentileri, gümrük vergilerinin bir bölümü, şeker kesintileri ve katma değer vergisinden ayrılan belli bir yüzde pay ile beslenen Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu oluşturularak OTP giderlerinin karşılanması amaçlanmıştır. Bu fon, 1964 yılında, yönlendirme ve garanti olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Bunlardan garanti bölümü fiyat ve pazar politikasının işleyebilmesi için gerekli olan harcamaları finanse etmeye yönelik olarak düzenlenirken yönlendirme bölümü tarımsal yapıların iyileştirilmesine yönelik yapılandırma çalışmaları ile kırsal bölgelerin kalkındırılmasında

⁵ Topluluğa ithal edilen tarım ürünlerinin fiyatını eşik fiyatı seviyesine yükseltmek amacıyla uygulanan değişken oranlı bir vergi olarak tanımlanabilir.

yönelik olarak düzenlenmiştir (Folmer ve diğerleri, 1995,s.13, Moussis, 2004, s.483; Tracy, 1998). Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu tamamen Birlik bütçesinden karşılanırken, kırsal kalkınma için Avrupa tarımsal fonundan yapılan harcamaların üye ülkelerce ortaklaşa finanse edilmesi öngörülmüştür. Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ⁶ ve Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonları⁷ üye devletler ve Topluluk tarafından ortaklaşa yürütülmekte olup, AB Komisyonu yararlanıcılara doğrudan ödeme yapmamaktadır. Bu görev üye devletlere devredilmiştir. AB Bütçesinin yıllar içerisinde kullandığı finansman kaynakları ise gümrük vergileri, katma değer vergisi, prelevman ve üye ülkelerin gayrisafi milli hasılları (GSMH) baz alınarak sağlanan ilave kaynaklardan oluşmuştur.

1.4.2. OTP'nin İşleyiş Mekanizmaları

OTP'nin yürürlüğe girmesinin ardından Birliğin öncelikli amacı çiftçilere gelir desteği garantisi sağlanabilmesi için tarımsal ürün fiyatlarının belirli bir seviyenin altında oluşmasını engellemek olmuştur. Bu amaca dönük olarak oluşturulacak destekleme fiyatı sayesinde topluluktaki üreticilerin ucuz dünya fiyatı etkilerinden korumak amaçlanmıştır (Zawalinska, 1999). Roma Anlaşmasının 39 uncu maddesine göre OTP'nin diğer amaçları; tarımsal üretim ve verimliliği artırmak, çiftçilere uygun bir yaşam standardı sağlamak, tarım pazarlarını istikrara kavuşturmak, tarım ürünleri teminini güvence altına almak, tüketicilere uygun fiyatlar sağlamak olarak sayılabilir. OTP'nin yukarıda sayılan amaçlara ulaşabilmek için yıllar içerisinde geliştirilen ve kullanılan araçlar ve dolayısıyla OTP'nin işleyiş mekanizmaları ise ortak piyasa düzenleri, pazar ve fiyat mekanizmaları, yapısal politikalar ve finans mekanizması olmak üzere dört başlık altında incelenebilir.

⁶ Piyasa önlemlerinin finansmanından sorumlu bir fondur.

⁷ Kırsal kalkınma programlarının finansmanından sorumlu bir fondur.

1.4.2.1. Tarım Ürünleri Ortak Piyasa Düzeni

Tarımsal ürünlerin üreticiden tüketiciye aktarılması sürecinin, OTP ilkeleri çerçevesinde yönlendiriliği düzenlenmesi işlemlerinin bütününe Ortak Piyasa Düzeni (OPD) denilmektedir. Roma Anlaşması'nın 40 ıncı maddesinde hedeflenen amaçlara ulaşmak için ortak bir tarımsal organizasyonun kurulması ve kurulacak ortak organizasyonda tarım ürünlerinin rekabetinde ortak kuralların uygulanacağı, ulusal pazarların zorunlu olarak bu kurallara uyacağı ve bir Avrupa pazarının oluşturulacağı belirtilmiştir. Roma Anlaşmasına göre kurulan OPD, ortak bir fiyat sistemini esas almakta olup, AB'de 1962 yılından itibaren uygulanmaktadır. OPD, piyasaların istikrarlı hale getirilmesi, çiftçilere standart yaşam koşulları sağlanması ve tarımsal üretkenliğin artırılması gibi OTP hedeflerini yerine getirme konusunda katkıda bulunmaktadır. Bu önlemler arasında müdahaleler, üretim ve pazarlamaya ilişkin kurallar, üretici örgütlenmesi ve dış ticarete ilişkin konular bulunmaktadır. OPD, AB üyesi ülkelerde ortak bir tarım politikası geliştirmek; üye ülkeler arasındaki ticari ilişkileri geliştirecek koşulları oluşturmak ve bu sayede mal alışverişinin serbestçe yapılmasını sağlamak; AB içinde ortak bir tarımsal pazar oluşturarak iç pazar ve Birlik üretimini üçüncü ülkelere karşı korumak olarak üç temel amaç çerçevesinde yürütülmektedir (Tan ve Dellal 2003, s.2)

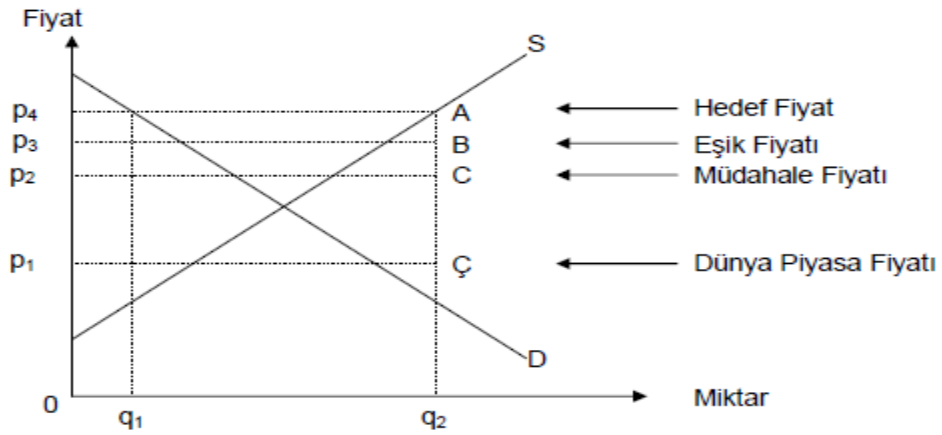
Topluluğun ilk kurulduğu dönemlerde oldukça sınırlı bir ürün gurubunu kapsayan ortak piyasa kuruluşları, yıllar içerisinde tarımsal üretimin yaklaşık tümünü içine alacak şekilde yaygınlaşmıştır. 1963 yılında yalnızca tahıl, domuz eti, kümes hayvanları ve yumurta ile sınırlı iken, 1964 yılında süt ürünleri ve pirinci, 1996 yılında zeytinyağı, meyve-sebzeyi, 1967 yılında şekeri, 1971 yılında deniz ürünleri ve şarabı, 1980 yılında koyun etini ve daha sonra tütün, patates ve at etini faaliyetleri içine dahil ederek, 1980'li yıllardan itibaren %91'e yükselmiştir. (Şahinöz,2011, s.292; Togan ve diğerleri, 2005). Oldukça karmaşık ve ayrıntılı düzenlemeler içeren bu mekanizma, OTP'nın sadeleştirilmesi kapsamında tek bir kapsamlı tüzük haline getirilmiştir. Tek OPD Tüzüğü olarak adlandırılan 1234/2007 sayılı Tüzük, farklı tarımsal ürünler için 21 ayrı OPD kuran düzenlemeleri tek bir çatı altında toplanmıştır. Tek OPD Tüzüğü kapsamında, bahsedilen tarım ürünlerine ilişkin müdahale, özel depolama, ithalat tarife kotaları, ihracat iadeleri,

koruma önlemleri, devlet yardımları ve rekabet kuralları gibi klasik pazar politikası kuralları, kullanılan araçlar veya politika konularına göre yeniden düzenlenmiş ve uygun olduğu durumlarda yatay hükümler içinde birleştirilmiştir.

1.4.2.2. Pazar ve Fiyat Mekanizmaları

Tarım ürünleri ortak pazarı, büyük ölçüde OTP'nın en eski müdahale aracı olarak kabul edilen pazar ve fiyat mekanizmaları temelinde kurulmuştur. Pazar ve fiyat mekanizmalarının amacı; Avrupa Komisyon'unun ortak piyasa düzenlerine tâbi olan ürünler için, üreticilere gelir garantisi sağlamak ve AB pazarını korumak amaçlarıyla belirlediği farklı fiyatları yönetmektir. OTP'nin pazar ve fiyat mekanizmasını buğday piyasası örneği ile açıklamak mümkündür ⁸.

Şekil 1: OTP'nin Fiyat Mekanizması

Kaynak: El-Agraa (1990), s.21.

⁸ Diğer tarım ürünleri için fiyat destekleme sistemi bazı farklılıklar gösterse de genel prensipler açısından bir farklılık bulunmamaktadır.

A ile gösterilen p4 fiyat seviyesindeki hedef fiyat, yani ulaşılmak istenen fiyatı göstermektedir. Hedef fiyat, birlik içerisinde üretimin en düşük seviyede olduğu bir bölgedeki fiyatın esas alınması suretiyle belirlenmektedir. Hedef fiyat şekilde q1-q2 kadar arz fazlası oluşmasına neden olmaktadır. Hedef fiyat farklı ürünler için değişik isimlerle ifade edilmekte, sığır, dana eti ve şarap için yönelim fiyatı, tütün için norm fiyatı ve meyve, sebze için temel fiyat olarak adlandırılmaktadır. B ile gösterilen p3 fiyat seviyesinde bulunan fiyat, eşik fiyat olarak adlandırılmakta olup, bu seviye ithal edilen malların Topluluğa asgari giriş fiyatıdır. Eşik fiyat, hedef fiyattan taşıma ve dağıtım maliyetlerinin çıkarılması ile bulunmaktadır. Ç ile gösterilen p1 fiyat seviyesi dünya fiyatını göstermekte ve bu fiyatla eşik fiyat arasındaki fark ithalat vergisi olarak alınmaktadır. C ile gösterilen p2 fiyat seviyesi ise müdahale fiyatıdır. Birlik içindeki piyasada oluşan fiyat müdahale fiyatının altına inerse, müdahale alımları yapılması gerekmektedir.

1.4.2.4. İç Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları

İç piyasada uygulanan fiyat politikaları çerçevesindeki fiyatların bir bölümü üreticinin eline geçmesi hedeflenen, diğer bölümü ise fiilen uygulanan fiyatlardır. Üreticinin eline geçmesi amaçlanan fiyatlar, fiilen uygulanacak fiyatların tespiti için bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Üreticinin eline geçmesi hedeflenen fiyatlar hedef fiyat, yönelim fiyatı, norm fiyat, temel fiyat olarak sıralanabilir (Gibbons,1999, s.283).

1.4.2.5. Dış Piyasada Uygulanan Fiyat Politikaları

Dış piyasada uygulanan fiyat politikaları çift yönlüdür. Bir yandan üçüncü ülkelerden Birliğe ithal edilen mallara karşı koruma uygulanırken, diğer yandan Birlik ürünlerinin dış pazarlarda satılmasını teşvik etmek amacıyla tarımsal ürün ihracatı desteklenmektedir. Dış piyasada uygulanan fiyat politikaları ithalat ve ihracat politikaları olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. OTP’de ithalata müdahale mekanizmaları; gümrük vergisi, telafi edici vergi, eşik fiyat, prelevman, set fiyatı, referans fiyatı, ek vergi ile

sağlanmaktaydı. Ancak, DTÖ Tarım Anlaşması'yla, tarım ürünleri ithalatında değişken vergilerin yerine gümrük tarifeleri kullanma zorunluluğu getirilmesiyle birlikte eşik fiyat ve prelevmanı da içine alan diğer koruma mekanizmalarında bir değişim yaşanarak ithalat tarifeleri spesifik tarımsal ürünler ithalatı için uygulanmakta olup, ithalat tarifeleri ile dünya piyasa fiyatlarının AB hedef fiyatı düzeyine yükselmesi sağlanmıştır (Illie ve Zaharia, 2007, s.88-89). OTP kapsamında ihracat politikasında ise, ihracatı teşvik iadesi ve ihracat vergileri olmak üzere iki farklı destekleme önlemi kullanılmaktadır. İhracatı teşvik iadesi (Restitüsyon), Birlik içerisindeki tarım ürünleri fiyatlarının, genellikle dünya fiyatlarının üzerinde seyretmesi halinde, bu ürünlerin ihracatının teşvik edilmesi amacıyla ihracatçılara dünya fiyatları ile müdahale fiyatları arasındaki farkın ödenmesi ilkesine dayanmaktadır. İhracat vergileri ise bazı ürünlerde, dünya fiyatlarının Birlik fiyatlarından yüksek olması durumunda, ihracatçılardan dünya fiyatları ile Topluluk fiyatları arasındaki fark kadar vergi alınarak yürütülmüştür.

1.4.2.6. Doğrudan Ödemeler

Yukarıda sıralanan ortak fiyat politikalarının yanı sıra, OTP'da yıllar içerisinde gerçekleştirilen değişiklikler ile üreticilere, fiyat indirimleri ve getirilen çeşitli kısıtlamalara uygun olarak, doğrudan ödemelerle gelir desteği sağlanmaktadır. OTP'nın uygulamaya girdiği ilk yıllarda, doğrudan gelir ödemeleri müdahale kapsamına alınmayan ürünler için uygulanırken ilerleyen dönemlerde kapsamı genişlemiştir. Doğrudan ödemeler, üretim desteği, işleme desteği, tüketim desteği, depolama desteğinden oluşmaktadır. Doğrudan ödemelerdeki amaç Topluluk içi arzı teşvik etmek için üreticilere yardımda bulunarak üretim motivasyonlarını artırmak olarak saptanabilir (Illie ve Zaharia, 2007, s.88-89).

1.4.2.7. Yapısal Politikalar

OTP uyarınca ülkeler her ne kadar ortak fiyat politikaları, ortak gümrük tarifeleri uyguluyor olsalar da politikaların, üye ülkeler arasında aynı sonuçları doğurmasına engel

olacak yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle AB, OTP'nin amaçlarına ulaşılabilmesi için üye ülkelerin tarımsal yapılarının da birbirine uyumlaştırılması veya ülkelerin yapısal gerçekleri dikkate alınarak ortak politikalar oluşturulması yönelik yapısal politikalar geliştirilmesine neden olmuştur.

1.5. ORTAK TARIM POLİTİKASININ REFORM SÜREÇLERİ

OTP hakkında ilk reform önerisi OTP'nin mimarlarından olan Sicco Mansholt tarafından 1960'lı yılların başında teklif edilmesine rağmen, bazı reform çalışmaları somut biçimde ancak on yıl sonra başlayabilmiştir. Sürecin gecikmesinin temel nedeni reform sürecine dahil edilecek tarımsal ürünlerin kapsamı ve üretim sınırlamaları ile ilgilidir (Grant,1997).

Mansholt Planı ile tarım ürünlerinde arz-talep dengesinin sağlanması amacıyla; 5 milyon hektar arazinin boş bırakılması, 5 milyon çiftçi ile küçük işletmelerin üretimden çekilmesi öngörülmüştür. Tarımda oldukça farklı düzenlemeleri öngören bu plan, Fransa ve diğer bazı üye ülkelerin tepkisi üzerine reform süreç içerisinde yumuşatılarak 1972 yılında kabul edilmiştir. 1970 yılından itibaren OTP'nin reforma tabii tutulmasına dönük görüşlerin temelini teşkil eden hususlar, fiyat garantilerinin üreticileri sürekli üretimi artırmaya teşvik etmesi sonucunda şarap gölleri, tereyağı dağlarını oluşturabilecek düzeyde arz fazlalarının ortaya çıkmış olması; büyük işletme sahipleri ile küçük aile işletmeleri arasındaki gelir farklılığının giderek açılması; üretimi artırmak amacıyla kullanılan kimyasal girdiler başta olmak üzere kırsal alanlarda çevre problemlerinin ortaya çıkışı; Dünya tarım piyasalarında başta ABD olmak üzere tarımsal açıdan gelişmiş ülkelerin uyguladıkları damping sonucunda dünya fiyatlarında düşüşlerin ortaya çıkması ve buna bağlı olarak üye ülke hükümetleri ile tarımsal üreticiler arasında bir siyasi çatışma ortamının oluşması olarak sıralanabilir. 1980'li yıllara gelindiğinde, OTP'yi bir reforma tabii tutmak fikrinin bir zorunluluk haline geldiği anlaşılmıştır. Bu yıllarda, ilk olarak yukarıda ifade edilen OTP'nin yarattığı üretim fazlaları ve tarım harcamalarındaki artışı dengeleme amacıyla 1984 yılında süt kotaları getirilmiştir ve 1988 yılında tarım harcamalarında mali disiplin sağlayacak önlemler alınmıştır.

Sonrasında, 1992 MacSharry Reformları ile AB tarım sektöründe rekabeti geliştirmek, tarım piyasasının istikrarını sağlamak, üretimi çeşitlendirmek, çevreyi korumak ve bütçe harcamalarını dengelemek hedeflenmiştir. Reform; OTP tarım ve kırsal kalkınmadan sorumlu Komisyoneri MacSharry'nin adıyla anılmıştır (Kay, 1998). MacSharry reformlarının ana fikri, ürün bazında üretim düzeylerinin belirlenmesi konusunda piyasa fiyatlarına verilen önemin artırılarak mevcut ve oluşması muhtemel arz fazlalarının ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir (Cantore ve diğerleri, 2011, s.5). Reform uyarınca OTP piyasa desteği sisteminden üretici desteğine geçiş yapılmıştır⁹. Böylelikle, bir yandan güçlü bir destekleme politikası izlemeye devam edilmiş, diğer yandan daha etkin ve ticareti bozucu etkileri daha az olan bir destek mekanizması benimsenmiştir. Ayrıca reform sürecinde kırsal kalkınmayı teşvik edici önlemler ve çevre koruma tedbirleri gibi yeni konu başlıkları OTP kapsamına alınmıştır. Reformun uygulanmaya başlanması ile birlikte tarımsal destekleme; tarımsal girdi ve tarımsal üretim fiyatlarından ayrılmıştır (Swinbank ve Tanner, 1996). Daha açık olarak; MacSharry reformları ile bazı temel malların destek fiyatlarının düşürülmesine başlanmış ve çiftçilerin gelir kaybı ise doğrudan ödemeler ile karşılanmıştır (Baltas, 1999,s.4).

1995 yılında imzalanan DTÖ Tarım Antlaşması tarımsal destek konusunda ilk uluslararası düzenlemeyi oluşturmuş olup, Uruguay Turu Tarım Antlaşması, antlaşmayı imzalayan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan tüm ülkeler için uyulması zorunlu bazı kuralları beraberinde getirmiştir¹⁰. Bu bakımdan Uruguay Turu Tarım Antlaşması OTP'nin reform süreci bakımından bir dönüm noktası olmuş ve süreç bundan böyle uluslararası tarımsal politika karar ve uygulamaları ekseninde ilerlemeye başlamıştır.

⁹ Üreticiye yapılacak destekler ürün desteği olarak değil, doğrudan destek olarak verilmeye başlamıştır. Piyasa desteği sisteminde fiyat destekleri yapılırken; üretici desteğinde genel anlamda çiftçinin mevcut gelir düzeyini korumasını sağlayacak şekilde doğrudan yardımlar, kırsal kalkınma teşvikleri gibi destekler verilmektedir.

¹⁰ Uruguay Turu Nihai Senedinde yer alan Tarım Antlaşması; pazara giriş, ihracat sübvansiyonlarının azaltılması, iç destekler, uyum hükmü, sağlık önlemleri konularında kurallar getirmiştir. Bu kurallar, mevcut uygulamaların gelişmiş ülkeler için 2000 yılına, gelişmekte olan ülkeler için 2004 yılına kadar geçerliliğini korumak üzere planlanmıştır.

1999 Berlin Bakanlar Konferansında kararlaştırılan Gündem 2000¹¹ Reformu ile MacSharry Reformlarının genişletilmesi kararlaştırılmıştır (Ahner ve Scheele, 2000). Gündem 2000 Reformu; tarıma yönelik harcamaların Birlik bütçesinin yarısını oluşturmaya devam etmesinin, tarım ve çevre ilişkilerinin artan önemi, ürün güvenirliliği ve tüketici haklarının, DTÖ ile devam eden görüşmelere yönelik hazırlıkların, AB üreticilerinin dünya tarımsal üreticileri ile olan rekabet güçlerinin artırılmasının ve yeni genişleme hazırlıkları ile ilgili kaygıların etkisiyle oluşturulmuştur. Reform kapsamında fiyat desteği oranının azaltılarak doğrudan ödemelerin yaygınlaştırılması ve bu sürecin kırsal kalkınma politikası ile desteklenmesi istenmiştir. Reform ile piyasa başarısızlıkları konusunda daha ileri seviyede indirimler yapılmış ve çevre konusuna odaklanılmıştır (Cantore ve diğerleri, 2011, s.5). Ayrıca AB tarım ürünlerinin iç ve dış pazarda rekabet gücünün artırılması, tüketicilerin daha düşük fiyatlarla ürünlere ulaşması, gıda güvenirliliği ve kalitesine odaklanmak, çevrenin korunması hedefinin OTP ile bütünleşmesi, çiftçilerin yaşam standardında istikrarın sağlanması, Birliğin tarım hukukunu sadeleştirilmesi kırsal alanlarda alternatif gelir ve istihdam kaynağı yaratılması, kırsal kalkınmanın OTP'nin önemli bir parçası haline gelmesi ilkesi kabul edilmiştir (Pezaros, 1998, s.26).

2003 Reformları ile AB tarım ürünlerinin rekabet gücünün artırılması, OTP'nin harcamaların kontrol altında tutulması, Birliğin genişleme sürecinin kolaylaştırılması ve DTÖ ile müzakerelerde OTP'nin en iyi şekilde savunulması hedeflenmiştir. Bu haliyle, 2003 Reformları bir ara dönem kritiği olarak ifade edilebilir. 2003 reformunun en önemli unsurlarından birisi de Tek Ödeme Planı'dır. Bu yeni ödeme planı ile AB'deki üreticilerin yararlanmakta oldukları doğrudan ödemelerin birçoğunun yerini alması hedeflenmiştir. Getirilen bu yeni ödeme mekanizması ile üreticilere verilen destek ile çiftçilerin ürettikleri ürün miktarı arasındaki ilişki (de-coupling) ortadan kaldırılmıştır. Ödemelerin

¹¹ AB nin aday ülkeleri genişlemeye hazırlaması için belirlediği koşulları içeren rapor.

üretileen ürün düzeyi ile ilişkilendirilmesine son verilmesi ile AB tarımsal üreticilerinin daha piyasa odaklı bir anlayışa yönelmesi hedeflenmiştir. Buna göre, üreticiler ve tarımsal işletmeler tarafından kâr kaygısı esas alınarak verilecek üretim kararları, OTP kapsamında verilen desteklerin etkisinde daha az kalacağı düşünülmüştür (Ahner, 2004, s.3). Tek Ödeme Planı sistemi ile beraber üreticilere tarımsal ürün üreticileri olmanın yanı sıra kırsal alanlardaki sosyal nitelikteki kamu mallarının koruyucuları rolü atfedilmiştir ki bu durum tarımsal üreticilerin AB içerisindeki önemini artırmıştır (Sorrentino ve diğerleri, 2011). 2003 Reformunun getirmiş olduğu bir diğer yenilik ise; çevre koruma, gıda güvenliği, hayvan sağlığı ve refahı ile ilgili seçilen 18 yasal gerekliliğe uyulmaması halinde üreticilere yapılan doğrudan ödemelerde kesintiye gidilmesini öngören ‘çapraz uyum’ mekanizmasının devreye sokulması olmuştur. Mekanizmanın devreye girmesi ile AB kırsal kalkınma politikası güçlendirilerek doğrudan ödemelerin %5 azalmasından doğan ödenek, kırsal kalkınma politikalarına transfer edilmiştir (Cantore ve diğerleri 2011, s.5).

1992 MacSharry reformları, Gündem 2000 ve 2003 Fishler Reformları ile OTP iki sütunlu bir yapıya dayanan çok fonksiyonlu bir politika haline gelmiştir: Bunlardan birincisi, gıda üretimini artırmak amacıyla yapılan yardımlar (doğrudan ödemeler) iken, ikincisi bölgesel kültürü, gelenekleri ve doğayı korumayı öncelik haline getirerek sürdürülebilir tarım sektörünün gelişimini teşvik eden kırsal kalkınmadır (Isoni, 2015). Buraya kadar bahsedilen reformların ortak özelliğı, birçok tarımsal üründe müdahale fiyatlarını, tarifeleri ve ihracat desteklerini azaltmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Reformlar fiyat destekleri yerine üreticilere doğrudan gelir desteğı sağlamayı hedeflemiştir. Destekleme politikasındaki söz konusu yapısal nitelikteki değişimde DTÖ kural ve kısıtlarının önemli etkisi olmuştur. DTÖ tarımsal destekler konusunda üretici ve tüketici refahını beraberce gözeten bir anlayışı benimsemekte ve fiyata dayalı desteklerin iktisadi etkinlik koşulunu bozucu özelliğı üzerinde durmaktadır.

2008 yılında ise, üye devletlerin büyük çoğunluğunun desteğıyle AB Komisyonu OTP’nın modernize edilmesini, sadeleştirilmesini ve daha verimli hale getirilmesini amaçlayan bir ‘değerlendirme’ yapılmasını kabul etmiştir. Bu sayede üreticilere

uygulanmakta olan kısıtlamaların kaldırılması, sektörün piyasa koşullarına daha iyi cevap verebilmesinin sağlanması, iklim değişikliği, su sorunu ve biyoenerji gibi gelişen yeni konu başlıkları özelinde oluşan problemlerle mücadelenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. 2008 Reformu, AB'nin üye sayısının artması ile beraber ortaya çıkan yeni zorluklar ve fırsatları göz önünde bulundurarak hazırlanmıştır (Fischler, 2008, s.24). 2008 Reformun içerdiği konular ortak piyasa düzenlemeleri, tek ödeme sisteminde yapılan düzenlemeler ve sütun 1¹² ve sütun 2¹³'de yapılan dengeleme olarak sıralanabilir. 2008 Reformu desteklerinden çok kırsal kalkınma, çevre ve piyasa aksaklıklarının düzeltilmesi gibi temel konulara odaklanmıştır (Buckwell, 2007, s.14-15).

Avrupa Komisyonu “2020’ye doğru OTP” başlığı altında gelecekte OTP seçeneklerinin özetlendiği bir rapor hazırlayarak, 12 Kasım 2011 tarihinde OTP’yi rekabetçi ve sürdürülebilir bir tarım sektörü ve kırsal kalkınma modeli oluşturmak amacına yönelik daha etkin bir politika haline getirmeyi hedefleyen bir dizi yasa tasarısı yayınlanmıştır. Komisyon belgesinde üç temel meydan okuma alanı tanımlamıştır (European Commision, 2010, s.4-5): Ekonomik (gıda güvenliği, fiyat oynaklığı ve ekonomik kriz), iklim değişikliği ve çevre (sera gazları, erozyon, hava ve su kalitesi ve biyo-çeşitlilik) ve bölgesel denge (kırsal alanların yaşamsal önemi, çeşitliliği ve bölgesel büyüme). Bu meydan okuma tanımları çerçevesinde yeni OTP’nin temel amaçları; uygun ve yeterli gıda üretimi, doğal kaynakların ve iklimin sürdürülebilir yönetimi, dengeli ve yeterli bölgesel kalkınma olarak şekillenmiştir (Haniotis, 2011, s.17).

¹² Sütun 1, Üretimden bağımsız ödemeler ve diğer doğrudan ödemeler olmak üzere doğrudan destekler ve piyasa önlemlerini içermektedir.

¹³ Sütun 2, Kırsal Kalkınma programlarını içermektedir.

Tablo 4: OTP Reformları Süreci (1980-2013)

İlk Yıllar (1960)	Kriz yılları (1980)	1992 Reformu	Gündem 2000	2003 OTP Reformu	2008 Sağlık Taraması	2013 Sonrası OTP Reformu
Gıda güvenliği	Üretim fazlaları	Fazlalıkların azaltılması	Reform sürecinin derinleştirilmesi	Piyasa yönelimi	Tek çiftlik ödemesi, OPD	Çevreci hale getirilmesi
Verimlilik artışı	Harcamalarda artış	Çevre	Rekabet edebilirlik	Tek çiftlik ödemesi	Risk yönetimi	Hedefleme
Piyasa istikrarı	Uluslararası anlaşmazlıklar	Gelir istikrarı (doğrudan ödemeler)	Kırsal kalkınma	Tüketici endişeleri	Yeni meydan okumalar	Yeniden dağıtım
Gelir desteği	Yapısal önlemler	Bütçe istikrarı		Kırsal Kalkınma		Üretim sınırlarının kaldırılması
				Çevre		Gıda zinciri
				DTÖ		Araştırma ve yenilik

Kaynak: European Commision (2016a).

Tablo 4’de OTP reform süreçleri özetlenirken, Şekil 2’de ise OTP’nin iki sütunlu yapısı detaylı olarak açıklanmaktadır.

Şekil 2: OTP’nin Politika Araçları ve Unsurları

AMAÇLARA ODAKLANMA		İKİ SÜTUNLU YAPI
Doğrudan Ödemeler (1. Sütun) 1)Yeniden bölüşüm (üye devletler arasında, üye ülkeler içinde) 2) Yeniden tasarım (basit ve tek oran, doğrudan ödemelerin çevre duyarlılığı, üretime bağlı ödeme hükümleri) 3) Daha iyi hedefleme (Spesifik doğal kısıtları olan alanlar, ödemelere tavan konulması, küçük çiftçiler)	Piyasa Önlemleri (1. Sütun) 1)Piyasaya yönelimin devamı 2)Tarımsal güvenlik (sigorta) ağlarının basitleştirilmesi ve etkinleştirilmesi 3) Gıda zincirlerinin işleyişini iyileştirme	Kırsal Kalkınma (2. Sütun) 1)Temel ilkeler kılavuzu (çevre, iklim değişikliği, yenilikçilik) 2)Geliştirme (diğer politikalarla uyum, sunum mekanizmaları) 3)Risk yönetiminin güçlendirilmesi 4) Yeni dağıtım kriterleri

Kaynak: Haniotis (2011, s.17)

Şekil 2’den de izlenebileceği gibi günümüzde OTP iki sütunlu bir yapıya sahiptir. Birinci sütun, çiftçilere doğrudan sağlanan destekleri içermektedir. Bu kapsamda yapılacak olan yardımlar AB tarafından önceden belirlenmektedir. İkinci sütun kırsal kalkınma ve çevre konularının desteklenmesine ayrılmıştır. Bu sütun, hem AB üye ülkeleri hem de OTP bütçelerinden desteklenmektedir. (Costa ve diğerleri, 2009, s. 6-9). Sütun 1 yani doğrudan ödemeler yıllar içerisinde gerçekleştirilen reformlarla birlikte üretimden bağımsız destek anlayışından hedeflenmiş destek anlayışına kaydırılmıştır. Çok amaçlı doğrudan ödemelerin temel ödeme, yeşillenme, genç çiftçiler için ödeme, yeniden dağıtım ödemesi, doğal kısıtlar altındaki alanlar için ödemeler, üretime bağlı destek, küçük çiftçi destekleri olmak üzere yedi bileşeni bulunmaktadır. Sayılan desteklerden ilk üçü zorunlu olarak uygulanmakta olup, daha sonraki dördü isteğe bağlı olarak uygulanmaktadır. Birinci sütunda 2014-2020 yılını içeren ilk dönem için çiftçilere doğrudan gelir destekleri ve piyasa destekleme tedbirlerine devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Sütun 2 destekleri incelendiğinde, Gündem 2000 ile beraber, Birliğin tüm kırsal alanlarını kapsayan genel bir politika oluşturularak bu genel kapsamın içine iki ayrı sistem yerleştirildiği görülmektedir. Birincisi; bölgesel gelişme ya da birliktelik yaklaşma-uyum politikasının uzantısı olarak kırsal gelişme, diğeri ise OTP’nin tamamlayıcısı olarak kırsal gelişme olarak adlandırılabilir. Gündem 2000 ile kırsal gelişme strateji ve programları dört aks üzerine oturtulmuştur: Tarım ve ormancılığın rekabet gücünü artırmak; çevre ve kır koşullarını iyileştirmek; kırsal alanda yaşam kalitesini artırmak; kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek ve yaratıcı yönetişimli projeler geliştirmek. Yukarıda anlatılan 2013 reformu ilk üç aksda bir değişiklik yapılmadan bunların yeni ortak kırsal politikayı çerçeveleyecek sıralanan altı amaç doğrultusunda yerine getirilmesini öngörmüştür: Tarım, ormancılık ve kırsal alanlarda bilgi transferi ve yenilikçiliği geliştirmek; her türlü tarımın rekabet gücünü ve tarım işletmelerinin yaşayabilirliğini artırmak; tarımı gıda zinciri organizasyonu ve risk yönetimiyle geliştirmek; tarıma ve ormancılığa bağlı ekosistemleri korumak ve canlandırmak; gıda ve ormancılık sektöründe kaynak etkinliği ve düşük karbonlu, iklim değişikliğine dirençli ekonomiye geçmek; kırsal alanlarda sosyal bütünleşmeyi, yoksullukla mücadeleyi, ekonomik gelişmeyi artırmak. 2014-2020 için bu fonda 100 milyar avroluk bir fon

bulunmaktadır. Yeni OTP ile iki ayak arasındaki bağlantıları artırarak, doğrudan ödemelerde zorunlu ve gönüllü katılım sağlayarak herkesin aynı politikaya uyması hedeflenmemiştir. Aksine her ülkenin OTP'yi kendine en uygun biçimde uygulamasına olanak tanımıştır. Böylece, her üye ülke yıllık doğrudan ödemelerin (tavan değerine göre) %15'ini ikinci sütuna (kırsal gelişme) aktarabilmektedir. Buna ek olarak, böyle bir uygulama yapmayan ülkelere ters yönde bir aktarmaya karar vererek ikinci ayaktan birinciye %15'lik bir aktarma yapabilme yetkisi verilmiştir (Akder, 2018, s.281-293; European Commission, 2011a).

Tablo 5'de OTP harcamalarının 2020 yılı itibariyle dağılımı ve harcamaların toplam harcamalar içerisindeki payları gösterilmektedir.

Tablo 5: OTP Harcamaları, 2020

OTP Harcamaları	2020 (1000 Euro)	2020 Toplam %
Üretimden Bağımsız Ödemeler	32 335 053	%59.1
Diğer Doğrudan Ödemeler	5 477 600	%10
Finansal disiplin için yapılan ödemeler	421 959	%0,8
Doğrudan Ödemeler Toplam	38 234 612	%69,9
Piyasa Önlemleri	2 520 441	%4,6
Kırsal Kalkınma	13 919 080	%25,5
TOPLAM	54 674 132	%100

Kaynak: European Commission (2021)

1992-2008 yılları arası yapılan reformlar, OTP harcamalarının kompozisyonunda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi, 1980 yılından itibaren, OTP destekleri temel olarak piyasa mekanizmaları (müdahale ve ihracat teşvikleri) yolu ile fiyat destekleri üzerinde yoğunlaşmıştır. 1992 OTP reformları ile piyasa fiyatı destekleri aşamalı olarak azalarak yerini doğrudan desteklere bırakmıştır. Gündem 2000 ile reform süreci hızlanmış, kırsal kalkınma destekleri ikinci sütun olarak ortaya çıkmıştır. Kırsal kalkınma harcamalarında artış 2003 reformları ile devam ederken piyasa desteklerinde azalma sürmüştür. Nitekim üretime bağlı doğrudan ödemeler 2004

yılında OTP harcamalarının %77'sini oluştururken, 2008 yılında %15 seviyelerine inmiştir. Aksine üretimden bağımsız ödemeler aynı yıllar için %3'den %68'e artmış, kırsal kalkınma harcamaları ise %15'den %18'e yükselmiştir (Cantore ve diğerleri, 2011, s.5). 2018 yılında 160,113 milyar avro tutarındaki AB bütçesinin 58,82 milyarı OTP'ye ayrılmış olup, OTP bütçesinin yaklaşık %72'si (41,74 milyar avro) doğrudan ödemelerle birlikte üreticilere verilen gelir desteklerine harcanırken (sütun 1); harcamalardaki ikinci kalem 14,37 milyar avro ile kırsal kalkınma tedbirleri (sütun 2) olmuştur. 2019 yılı için ise 41,43 milyar avro doğrudan ödemelere ayrılırken; kırsal kalkınma için 14,18 milyar avro ve piyasa önlemleri 2,37 milyar avro ayrılmıştır. Tablo 5'den görüleceği üzere, 2020 yılında toplam OTP harcamalarının %69,9'u doğrudan ödemelere, %25,5'i kırsal kalkınmaya ve %4,6'sı piyasa önlemlerine ayrılmıştır. Özetle, OTP harcamalarında en yüksek pay sırasıyla doğrudan ödemeler, kırsal kalkınma ve piyasa önlemleri kalemleridir. Piyasayı istikrarlı hale getirme, tarımsal üretimi artırma ve çiftçi gelirlerinde istikrar sağlama amacındaki OPD'leri ise 2018 yılında bütçeden 2,7 milyar avro, 2019 yılında ise 3,4 milyar avroluk bir pay almıştır (European Parliament, 2022). Bu veriler uyarınca OTP'nin günümüzde tarımsal üretim ve fiyat merkezli bir anlayıştan giderek kırsal kalkınma merkezli bir anlayışa evrildiği sonucuna ulaşılabilir.

Öte yandan 1 Haziran 2018 tarihinde Avrupa Komisyonunun sunduğu taslak ile yeni OTP, 2021 yılından itibaren tarım politikalarında Birliğe üye devletlerin daha fazla kontrol sahibi olmasını öngörmekte olup; 2013 yılındaki basitleştirme hedefini yeniden vurgulanmaktadır. Komisyon, iklim değişikliğini merkezine alan, çevreyi koruma konusunda çok daha etkili bir OTP tasarladığını ifade etmiş, 2021 yılından sonra uygulanacak olan OTP dokuz ana hedef üzerine sabitlenmiştir¹⁴. Bunlar: çiftçilerin gelir düzeyinde eşitliğin sağlanması; rekabetin artırılması; gıda zincirinde güç dengesini dengelenmesi; iklim değişikliği ile mücadele edilmesi; çevrenin korunması koruma; biyo-çeşitliliğin ve tarımsal arazilerin korunması; tarımda genç istihdamın artırılması; kırsal

¹⁴ https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en

kalkınmanın sürdürülebilir bir hale getirilmesi; gıda kalitesinin sağlanarak insan-hayvan sağlığının korunması. 2020 sonrası OTP'nin hedefleri genel olarak ele alındığında, her üye ülkenin kendi finansman ihtiyacına göre önceliklerini belirleyeceği stratejik plan hazırlaması, performansa dayalı bir sistem oluşturulması, ekonomi içerisindeki harcama alanlarının yeniden tanımlanması ve denetleme sisteminde değişiklikler yapılması olarak ifade edilebilir.

1.6. AVRUPA BİRLİĞİ GENİŞLEMESİNİN OTP ÜZERİNE ETKİLERİ

2004 yılında on yeni ülkenin (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya, Kıbrıs, Malta), 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'ın ve sonrasında da Hırvatistan'ın AB'ye üye olması ve 2020 yılında Birleşik Krallık'ın resmi olarak Birlikten ayrılması sonucunda AB'ye üye ülke sayısı 27 olmuştur. Daha önceki genişleme dalgalarının OTP'nin tarım ve kırsal kalkınma politikalarına önemli etkileri olsa da, son genişleme ile AB'ye yeni üye olan ülkelerin sosyal ve ekonomik koşullarındaki önemli farklılıklar sebebiyle OTP'ye daha kapsamlı etkileri olmuştur¹⁵ (Hill, 2000). Bu nedenle yeni üye olan bu ülkelerin AB mevzuatına uyumları karmaşık ve uzun bir sürece işaret etmiştir (Avery ve Cameron, 1998). MDAÜ'ler incelendiğinde; MDAÜ'nün nüfusunun AB nüfusunun ancak beşte biri, kişi başına düşen ortalama gelir üye ülkelerin ortalamasının yüzde 40'ı kadar olduğu görülmekteydi. MDAÜ'den Polonya

¹⁵ Tarımsal sosyoekonomik yapılarındaki farklılık itibarıyla AB üyeliğine sonradan kabul edilen ülkeler içerisinde en sorunlu ülke grubunu Merkezi ve Doğu Avrupa Grubu (MDAÜ) ülkeleri oluşturmuştur. Nitekim MDAÜ'nin AB'ye üyeliği sonucunda tarım ve kırsal kalkınma konularında önemli zorlayıcı etkiler ortaya çıkacağı erken dönemlerde fark edilmesine rağmen OTP ve MDAÜ'nin tarım ve kırsal kalkınma ihtiyaçları arasında tam bir eşleştirme yapılamamıştır. Hubbard ve diğerleri (2011) bu durumun gerekçesini AB ve MDAÜ kırsal yapıları arasında benzerlik olmaması ile ilişkilendirmişlerdir. Buna göre tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin kişi başı gelir ve emek verimliliği konusunda AB ve MDAÜ arası ciddi farklılıklar mevcuttur (Swinnen ve Vranken, 2009, p.67). Öte yandan Batı Avrupa tarımında aile tipi tarım işletmeciliği egemen olup tarihsel olarak ele alındığında işletme yönetim kapasitesinin yetersizliği kırsal kalkınma politikalarının etkilerinin MDAÜ'nde AB15'e göre daha az gelişmiş olması sonucunu doğurmuştur.

en çok nüfusa sahipken, Macaristan ekonomisi en büyük, yüksek büyüme oranlarına sahip bir ülkeydi. Litvanya'nın nüfusunun beşte biri tarımla uğraşıyordu.

AB'nin üye ülkeler bakımından genişleme süreci incelendiğinde, kurulduğu 1955 yılında 6 üyeli AB'nin 164 milyon bir nüfusa sahip olduğu ve 2020 yılında ise, İngiltere'nin Birlikten ayrılması ile AB'nin nüfusunun 445 milyon kişi olduğu görülmektedir. Tarım sektörünün AB GSYİH'ye oranı 2018 yılında %1.6 olarak gerçekleşirken tarım sektörünün toplam istihdamdaki payı %4,5'a karşılık gelmektedir. AB'de tarımsal işgücünün yaklaşık dörtte üçü (%72,8) AB içerisindeki Romanya, Polonya, İtalya, Fransa, İspanya, Bulgaristan ve Almanya'yı içeren 7 ülkede toplanmaktadır. Tarım ve gıda sektörleri beraber değerlendirildiğinde bu iki sektördeki istihdam toplam istihdamın %7'sini içermekte ve AB GSYİH'sinin % 6'sını sağlamaktadır. AB tarımsal işletmeleri ağırlıklı olarak küçük aile işletmelerinden oluşmaktadır. 2016 yılı AB'de toplam tarımsal gelir 152,6 milyar avro olarak gerçekleşmiştir AB içerisinde tarım sektörünün ürettiği toplam çıktı 2016 yılında 405 milyar avro olarak gerçekleşmiştir. Genişleme dalgaları ile beraber doğal olarak AB tarımsal ekim alanlarında da bir artış gözlemlenmiştir. 1966 yılında AB için ekilen alanlar 64,7 milyon hektar düzeyinde iken, 2012 yılında 188, 405 milyon hektar alan, 2013 yılında ise 175 milyon hektar alan, 2016 yılında 179 hektar alan olarak gerçekleşmiştir. 1966 yılında AB'de 6,37 milyon tarımsal işletme mevcut iken, 2012 yılında 11,966, 2013 yılında ise 10,8 milyon tarımsal işletme mevcuttur. 2016 yılı verilerine göre AB içerisinde Fransa %17,4 pay ile en büyük tarımsal üretici olup; Fransa'yı sırası ile İtalya, Almanya, İspanya takip etmektedir. AB'nin tarımsal ürün üretiminde %51.9 lik pay ile ilk sırayı tahıl üretimi almaktadır (Eurostat, 2017).

Özellikle Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Romanya'nın birliğe üye olması ile birlikte, Birlik içerisinde küçük tarımsal işletme sayısında bir artış meydana gelmiştir. Bu etki AB içerisindeki küçük ve büyük işletme oranında bir değişikliğe sebep olmuştur. AB tarımında küçük işletmelerin hakimiyeti göze çarparsa da, az sayıdaki büyük işletmenin Birlik içerisinde üretilen tarımsal çıktının büyük bir oranını ürettiği görülmektedir (Tangermann ve von Cramon-Taubadel, 2013). 2007, 2010, 2013 yılları baz alınarak yapılan AB çiftçi yapısı anketinin sonuçlarına göre de, AB içerisinde işletme sayıları yıllar içerisinde azalma eğiliminde olup, sektörde yoğunlaşmanın ve ortalama işletme

büyükliğün arttığı ifade edilmektedir. Tablo 6 'da AB üyesi ölkelerine ait gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH), nüfus, kırsal nüfusun payı ve tarım sektörünün GSYİH içindeki payları gösterilmektedir.

Tablo 6: AB'de GSYİH, Nüfus ve Kırsal Nüfus İçindeki Payı (%)

ÖLKE	AB İÇİNDEKİ PAYI		
	GSYİH (2020)	NÜFUS (2020)	KIRSAL NÜFUS (2020)
Belçika	3.4	2.6	1.1
Bulgaristan	0.5	1.6	1.0
Çek Cum.	1.6	2.4	2.4
Danimarka	2.3	1.3	1.8
Almanya	25.0	18.6	14.0
Estonya	0.2	0.3	0.6
İrlanda	2.8	1.1	3
Yunanistan	1.2	2.4	3.6
İspanya	8.4	10.6	1.7
Fransa	17.1	15	20.2
Hırvatistan	0.4	0.9	1.9
İtalya	12.4	13.3	6.3
Kıbrıs	0.2	0.2	-
Letonya	0.2	0.4	0.4
Litvanya	0.4	0.6	0.2
Lüksemburg	0.5	0.1	-
Macaristan	1	2.2	1.9
Malta	0.1	0.1	-
Hollanda	6	3.9	0.1
Avusturya	2.8	2	3.8
Polonya	3.9	8.5	14.6
Portekiz	1.5	2.3	3.4
Romanya	1.6	4.3	1.1
Slovenya	0.3	0.5	1.3
Slovakya	0.7	1.2	2.2
Finlandiya	1.8	1.2	2.3
İsveç	3.5	2.3	1

Kaynak: European Commision (2021)

Tablo 7: AB’de Tarım Sektörünün GSYİH içindeki Payı (%)¹⁶

ÜLKE	2006	2018	ÜLKE	2006	2018
Belçika	1.0	0.5	Litvanya	4.3	2.9
Bulgaristan	7.2	3.6	Lüksembur g	0.4	0.2
Çek Cumhuriyeti	2.3	2.0	Macaristan	4.0	3.6
Danimarka	1.4	1.0	Malta	2.2	0.9
Almanya	0.8	0.8	Hollanda	2.1	1.6
Estonya	3.1	2.7	Avusturya	1.5	1.1
İrlanda	1.0	0.9	Polonya	3.0	2.1
Yunanistan	3.6	3.7	Portekiz	2.6	2.1
İspanya	26	2.8	Romanya	8.7	4.3
Fransa	1.7	1.6	Slovenya	2.3	2.1
Hırvatistan	5.1	2.9	Slovakya	3.6	2.4
İtalya	2.2	1.9	Finlandiya	2.3	2.5
Kıbrıs	2.6	2.0	İsveç	1.4	1.4
Letonya	3.7	3.6	AB	1.7	1.5

Kaynak: Dünya Bankası (2022).

Tablo 7’de AB ülkelerinde tarım sektörünün GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. 2018 yılında Avrupa Birliğinde tarımın GSYİH içindeki payına bakıldığında ilk sırayı Romanya alırken, onu Letonya, Yunanistan, Macaristan ve Bulgaristan izlemektedir.

¹⁶ Balıkçılık ve ormancılık dahildir.

Tablo 8: AB Kırsal Alanlar

	Arazi (km2) 2016	Nüfus (kişi) 2020	Toplam Katma Değer(milyon avro) 2018
Kırsal Alan	1,956,840	93 003 376	1 850 581
Orta Bölgeler	2,032,265	174 075 939	4 090 511
Kentsel Alan	480,403	180 240 601	6 139 113
TOPLAM	4,469,508	447 319 916	12 080 205
Kırsal Alan	%43.8	%20.8	15.3%
Orta Bölgeler	%45.5	%38.9	33.9%
Kentsel Alan	%10.7	%40.3	50.8%

Kaynak: European Commision (2021)

Tablo 8’den görüleceği üzere AB’de kırsal alanlar %43.8’ iken; nüfusun %20.8’i kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Tablo 9: AB Tarımsal Üretim Düzeyi, 2018

ÜLKE	Milyar avro	ÜLKE	Milyar avro
Belçika	8.2	Litvanya	2.9
Bulgaristan	4.3	Lüksemburg	0.4
Çek Cum.	5.3	Macaristan	8.4
Danimarka	10.1	Malta	0.1
Almanya	52.7	Hollanda	28.2
Estonya	0.9	Avusturya	7.4
İrlanda	8.6	Polonya	25
Yunanistan	10.9	Portekiz	7.7
İspanya	52.2	Romanya	18.6
Fransa	77.2	Slovenya	1.4
Hırvatistan	2.3	Slovakya	2.3
İtalya	56.9	Finlandiya	4.4
Kıbrıs	0.7	İsveç	5.9
Letonya	1.3	AB	404.5

Kaynak: European Commision (2021)

Tablo 9’da AB üyesi ülkelerde 2018 yılında tarımsal üretim düzeylerini göstermektedir. 2018 yılında Birlik içerisinde 404.5 milyar avro tarımsal üretim gerçekleşirken; tarımsal üretimde en yüksek pay Fransa’ya aitken, en düşük pay Malta’ya aittir.

Tablo 10: AB’de Üretilen Belli Başlı Ürünler, 2018

Ürünler	Milyon avro 2018	%, 2018
Tahıllar	43 807	21.3
Buğday	21 300	10.4
Çavdar	838	0.4
Arpa	8511	4.1
Yulaf	1222	0.6
Mısır	9655	4.7
Pirinç	688	0.3
Diğer Tahıl	1594	0.8
Sanayi Ürünleri	17837	8.7
Yağlı Tohum	9997	4.9
Protein Tahılları	1247	0.6
Ham Tütün	430	0.2
Şeker kamışı	2746	1.3
Diğer Sanayi Tahılları	3416	1.7
Yem Bitkileri	19967	9.7
Sebzeler ve Bahçe ürünleri	52666	25.6
Patates	11089	5.4
Meyve	27537	13.4
Şarap	25800	12.5
Zeytinyağı	4158	2
Diğer Bitkisel Ürünler	2781	1.4
BİTKİSEL ÜRETİM	205641	56.3
Hayvansal Üretim	94733	59.3
Büyükbaş Hayvan	31645	19.8
Domuz Eti	33550	21
At Eti	1190	0.7
Koyun ve Keçi Eti	5491	3.4
Kümes Hayvanları	20705	13
Diğer Hayvansal Ürün	2152	1.3
Hayvansal Ürünler	65115	40.7
Süt	53090	33.2
Yumurta	9519	6
Diğer	2505	1.6
TOPLAM HAYVANSAL ÜRETİM	159847	43.7
TARIMSAL ÜRÜN ÇIKTISI	365,488	%100

Kaynak: European Commision (2019)

Avrupa Birliği’nin temel üreticisi olduğu ürünlere bakıldığında; süt, domuz eti, büyükbaş hayvan eti ve tahıl ürünleri başı çekmektedir. Fransa ve Almanya; Birliğin en önemli tahıl, şeker kamışı ve yağlı tohum üreticileridir ve bu iki ülkenin şeker kamışı üretimlerinin toplamı AB7’nin toplam üretiminin yarısından fazladır (%53,1). Benzer şekilde, iki ülke AB’nin toplam yağlı tohum üretiminin %38,9’unu, tahıl üretiminin ise

%37,3'ünü karşılamaktadır. AB'de en çok üretilen hayvansal ürün domuz etidir. Bunu dana eti ve koyun eti takip etmektedir. En önemli domuz eti üreticisi ülke AB'nin çeyrek üretimini karşılayan Almanya iken, onu %15,5 payı ile İspanya ve %8.9 payı ile Fransa, %8.1 payı ile Polonya takip etmektedir. Birlik süt üretimine en büyük katkı da benzer biçimde Almanya ve Fransa'dan gelmektedir. Bahsedilen iki ülke AB süt ürünleri üretiminin ortalama %40-%50'sini karşılamaktadır. 2018 yılı rakamlarına bakıldığında, toplam tarımsal çıktı 365.488 milyon avro olarak gerçekleşmiş olup, bunun %56.7'sini bitkisel üretim %43.7'sini ise hayvansal üretim oluşturmaktadır.

Tablo 11: Tarımsal Girdi Değeri (2018) (Milyon Avro)

Tarımsal girdi bileşenleri	2018
Çekirdek ve anaçlık materyal	12 302
Enerji	26 948
Gübre ve toprak iyileştirici	15 620
Bitki koruma ürünleri	11 847
Veteriner harcamaları	6 138
Hayvan yemi	85 901
Malzemelerin bakımı	13 762
Binaların bakımı	4 931
Tarımsal hizmetler	16 987
Diğer mal ve hizmetler	33 934
Toplam ara tüketim	225 905
Sabit sermaye tüketimi	56 090

Kaynak: European Commision (2019)

AB tarımsal girdi ve çıktı fiyatları incelendiğinde, 2008 yılında girdi fiyatları çıktı fiyatlarının üzerinde iken, 2018 yılında girdi ve çıktı fiyatlarının eşitlendiği görülmektedir. Tüm ürünlerin ve sadece gıda fiyatlarının yıllar itibariyle karşılaştırmalı seyrine bakıldığında; 2009, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında başabaş bir seyir izledikleri; 2010, 2011 2012 yıllarında tüm ürün fiyatlarının gıda fiyatlarının üzerinde gerçekleştiği, 2013 ve 2017 ve 2018 yıllarında ise gıda fiyatlarının tüm ürün fiyatlarının üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. 2009 ve 2010 yıllarında haftalık çalışma saatlerinin yüksekliğine rağmen çiftçi gelirlerinin düşüklüğü dikkat çekerken, 2010-2018 yılları arası tersine bir gidiş olduğu, tarımsal gelirin haftalık çalışma saatlerinden yüksek gerçekleştiği görülmektedir (Eurostat, 2019). Bu göstergeler OTP'nın AB'nin kırsal ve kentsel alanlar

arasında kentler lehine olan gelir farklılığını giderme hedefi yönünde ilerlediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 12: Tarımsal Gelir (2019) (Milyon Avro)

Tarım sektörü çıktısı	377 184
Ara tüketim	213 242
Net katma değer	163 943
Faktör gelirleri	151 684
Tarımsal gelir (2010=100)	128.8

Kaynak: European Commision (2021)

Tarımsal gelirin AB’de 2010-2018 dönemi için genel seyri incelendiğinde; 2010 yılı baz yılı iken 2009-2011 yılları arasında yüksek bir artış gösterdiği, 2011-2015 yılları arası görece olarak sabit kaldığı, 2015 ve 2016 yıllarında hafif bir düşüşe geçtiği, 2017 yılında yükseldiği, 2018 yılında ise tekrar düşüşe geçtiği söylenebilir. Tablo 12’den izlenebileceği şekilde, 2019 yılında toplam tarımsal gelir 128.8 milyar avro olarak gerçekleşmiştir. Birlik içerisinde en yüksek tarımsal gelir sırasıyla Bulgaristan, Slovakya, Macaristan’da gerçekleşirken, en düşük tarımsal gelir Danimarka, Malta, Belçika’da gerçekleşmiştir.

Tablo 13: AB Dış Ticaret Verileri, milyon avro, 2020

İhracat	184 375
Tarımsal ihracatın toplam ihracattaki payı	%9,5
İthalat	122 055
Tarımsal ithalatın toplam ithalattaki payı	%7,1
Denge/Toplam Dış Ticaret	62 320

Kaynak: European Commision (2021)

Tablo 14: AB Tarımsal Ürün İhracat ve İthalat Partnerleri, 2020

	İthalat (%)	İhracat (%)
İngiltere	4.4	2.9
Amerika	16.9	10.4
Diğer	41.9	43.2
Çin	14.5	18.8
Hong Kong	4.0	4.0
Japonya	4.5	4.7
AB	13.8	16

Kaynak: European Commision (2021)

AB tarımsal dış ticaretinin seyri Tablo 13 ve Tablo 14 itibariyle izlenebilir. AB dış ticaretinin genel bir değerlendirmesi yapılırsa; 2013 reformu öncesinde AB tarımsal ihracat değeri 120.039 milyar avro olarak gerçekleşmiş ve ihracatı en çok yapılan ürünler tahıl ve süt ürünleri iken, en çok ihracat yapılan ülke tarımsal ihracatın %13'ü ile ABD olmuştur. 2013 yılı için tarımsal ihracatın AB'nin toplam ihracatı içerisinde payı %6.9 iken 2014 yılında %7.2'ye yükselmiş, 2018 yılında bu oran %7 olarak gerçekleşmiştir. Yine reform öncesinde; 2013 yılı için tarımsal ithalatın AB'nin toplam ithalatı içerisindeki payı %6 iken, 2018 yılında bu oran %5.9 olarak gerçekleşmiştir. Birlik toplam tarımsal ticaret hacmi ise son on yılda sürekli artarak tarımsal ticaretin toplam ticaret içindeki payı 2019 yılı itibariyle %8'e kadar yükselmiştir. 2020 yılında ise, tarımsal ihracatın toplam ihracat içindeki payı %9,5, tarımsal ithalatın toplam ithalat içindeki payı %7,1 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2013 Reformu sonrasında, AB dış ticarete net ihracatçı olma özelliğini koruduğu gibi tarımsal ürün ihracatını gerek miktar gerekse değer olarak artırmıştır.

Avrupa Birliği'nde toprak tasarruf biçimleri açısından gelişme eğilimlerini son araştırma yılı olan 2016 yılı itibariyle aşağıdaki tabloda izlemek mümkündür.

Tablo 15: AB Tarımsal İşletme Büyüklüğü

Büyüklükler	Toplam 2016	% 2016	Büyüklükler	Toplam 2016	% 2016
5 ha küçük	6. 687 400	65.6	4000 avrodan küçük	5 680 170	54.3
5-10 ha	1 264 590	12.1	4000-7999 avro	1 392 910	13.3
10-20 ha	866 770	8.3	8000-14999 avro	966 450	9.2
20-30 ha	362 480	3.5	15000-24999 avro	604 760	5.8
30-50 ha	379 660	3.6	25000-49999 avro	624 220	6
50-100 ha	381 500	3.6	50000-99999 avro	465 970	4.5
100 ha büyük	345 350	3.3	100000-249999 avro	429 240	4.1

Kaynak: European Commision (2017), European Commision (2021)

AB’de, 2013 yılı itibariyle ortalama işletme büyüklüğü 16.1 hektar alan’dır. 2013 yılında AB içerisindeki tarımsal işletmelerin %66.3’ü 5 hektar alanın altında araziyi işleyerek tarım yapan küçük işletmelerden oluşmakta iken, bunların işledikleri alan baz alındığında küçük işletmeler oldukları görülmektedir. Aynı şekilde işletmelerin %55.7’si gelir düzeyi bakımından en alt seviye olan yıllık 4000 avro altı seviyeye sahip gelir elde eden işletmelerdir. Tarımsal işgücüne katılımın yüksek olduğu ülkeler Romanya, Polonya ve İtalya’dır. Hayvansal üretim gerçekleştiren işletmelerin büyük çoğunluğu da aynı bitkisel üretimde olduğu gibi küçük işletmelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, işletmelerin büyük bir kısmının toprak tasarruf biçimleri bakımından görece olarak küçük işletmeler olduğu saptanabilir. Buna rağmen ortalama işlenen alan düzeyi olan 16.1 hektar yüksek teknoloji kullanımına bağlı yüksek verim düzeyi düşünüldüğünde arazi ölçeği bakımından bir ölçek sorunundan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Tablo 16: AB’de Tarımın Toplam İstihdamdaki Payı (%)

ÜLKE	2006	2019	ÜLKE	2006	2019
Belçika	1.9	1	Litvanya	13.7	6
Bulgaristan	8.1	7	Lüksemburg	1.8	1
Çek Cum.	3.8	3	Macaristan	4.7	5
Danimarka	3.0	2	Malta	1.7	1
Almanya	2.3	1	Hollanda	3.3	2
Estonya	4.7	3	Avusturya	5.2	4
İrlanda	5.6	4	Polonya	15.7	9
Yunanistan	11.7	12	Portekiz	11.9	6
İspanya	4.8	4	Romanya	30.6	21
Fransa	3.7	3	Slovenya	9.6	4
Hırvatistan	14.2	6	Slovakya	4.4	3
İtalya	4.3	4	Finlandiya	4.6	4
Kıbrıs	4.1	2	İsveç	2.2	2
Letonya	11.3	7	AB	5.9	4

Kaynak: Dünya Bankası (2022)

AB’de tarımsal istihdam incelendiğinde 2013 yılı için tarım sektöründe 20.202.720 kişi istihdam edilmekte olup, 2016 yılında bu oran kişi bazında değil ortalama çalışma birimi olarak ele alınmış ve 8.945.850 olarak hesaplanmıştır. Avrupa Birliğinde işletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmelerinden (%91) oluşmaktadır. Tarımsal istihdamın ortalama yaşı 50’nin üzerinde olduğundan Avrupa Birliği tarımında istihdam açısından temel sorun tarımsal nüfusun yaşlanması olarak ifade edilebilir. Slovenya, Romanya, Yunanistan, Polonya, Hırvatistan, Malta, İrlanda ve İtalya’da AB ortalamasının üzerinde bir aile işletmeciliği mevcuttur. Ayrıca 2016 yılı verilerine göre AB içerisinde 10.5 milyon çiftçi mevcut iken, bu rakamın yaklaşık üçte biri Romanya (32.7%) ve Polonya’da (%13.5) bulunmaktadır. Bu iki ülkeyi İtalya (%10.9) ve İspanya (%6.5) takip etmektedir. Dolayısıyla AB tarımsal istihdamında meydana gelen artış Birliğe sonradan üye olan ve göreceli olarak az gelişmiş ülkelerden kaynaklanmıştır. Almanya, Hollanda, Danimarka, İsveç gibi göreceli olarak gelişmiş ekonomilerde tarım sektörünün toplam istihdamdaki payı %3’ün altındadır. Dolayısıyla Birlik üyesi gelişmiş ülkeler açısından düşük tarımsal istihdam yüksek katma değer yaratmakta ve gelişmekte olan üye ülkelerle kıyaslandığında önemli bir gelire sahip bulunmaktadır. Öyle ki tarım sektöründe işgücünün verimliliği tarım sektöründeki yıllık çalışma biriminin brüt katma değeri olarak hesaplanmaktadır. AB’de tarımsal işgücü verimliliği 17.000 euro yıllık çalışma birimi olarak hesaplanmıştır. Bu rakam AB üyesi ülkeler içerisinde ciddi oranda farklılaşmakta olup, göstergenin en yüksek olduğu ülke 72.335 euro yıllık çalışma birimi ile Hollanda’da gerçekleşirken, en düşük oran 4277 avro yıllık çalışma birimi ile Polonya’da gerçekleşmiştir. Tarımsal işgücü verimliliği Birliğe son üye olan MDAÜ’de düşük bir seyir izlemektedir. Verimlilik konusuna işgücü verimliliği yanı sıra toplam faktör verimliliği açısından yaklaşılması, bu göstergenin tarım sektörünün girdileri çıktıya çevirmedeki yeteneğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Tarım sektöründe toplam faktör verimliliğinde 2014-2016 yılları arasında AB’de %2.4 lük önemli düzeyde bir artış gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde en yüksek artış %22.1 ile Belçika’da gerçekleşirken, bu ülkeyi %12.7 ile Slovakya izlemiştir. AB’ye 2004 den sonra üye olan ülkelerde (Portekiz ve Çek Cumhuriyeti dışında) faktör gelirleri eski üye ülkelere göre daha düşük gerçekleşmektedir. Faktör gelirlerinin en düşük gerçekleştiği ülke 4000 avro

yıllık çalışma birimi ile Romanya olup, en yüksek olarak 46.360 avro yıllık çalışma birimi olarak Hollanda’da gerçekleşmiştir (European Commision, 2017). Dikkat edileceği gibi bu veriler AB üyesi ülkelerin genel gelişmişlik düzeyleri ile de orantılı görülmektedir.

Avrupa Birliği OTP finansmanı ve bütçesi konuları incelendiğinde; AB’nin 2014-2020 yılı bütçesi 1.1 trilyon avro olarak hesaplanmış, bütçenin %37.2’ si, yani 408 milyar avro OTP’ye ayrılmıştır. OTP’ye ayrılan bu payın ise %77’si Avrupa Garanti Fonuna, geri kalan %23’ü ise Kırsal Kalkınma Fonuna ayrılmıştır. Ayrıca bütçenin %33.89’u yapısal ve uyum fonuna ayrılmıştır ki bu fon AB’nin bölgesel politikası için kullanılmaktadır ve OTP ile bölgesel politika fonlarının toplamı AB bütçesinin %72’sini oluşturmaktadır (Moes, 2018). 2018 yılı itibariyle ise, AB bütçesi 160 milyar avro iken, bütçenin 58,82 avrosu OTP’ye ayrılmıştır. Bu rakamın 14,37 milyar avrosu kırsal kalkınma, 41,74 milyar avrosu gelir destekleri ve 2,7 milyar avrosu ise piyasa önlemleri arası pay edilmiştir.

Tablo 17: AB Ülkelerinin Bütçeye Net Katkıları, 2018 milyon avro¹⁷

Almanya	17,213	Estonya	-516
İngiltere	9,770	Hırvatistan	-633
Fransa	7,442	Letonya	-935
İtalya	6,695	Bulgaristan	1,585
Hollanda	4,877	Slovakya	1,600
İsveç	1,983	Litvanya	1,624
Avusturya	1,534	Lüksemburg	1,631
Danimarka	1,468	Çek Cumhuriyeti	2,136
Finlandiya	679	Belçika	2,590
İrlanda	542	Romanya	3,035
Malta	-41	Portekiz	3,136
Kıbrıs	-61	Yunanistan	3,202
İspanya	-428	Macaristan	5,029
Slovenya	-471	Polonya	11,632
Estonya	-516		

Kaynak: European Commision (2019)

¹⁷ Bütçeye katkılardan alınan destekler çıkarılınca elde edilen rakam

2018 yılı incelendiğinde, AB bütçesine en çok net katkı yapan ülke 17, 213 milyon avro ile Almanya iken, Polonya bütçeden en çok pay alan ülkedir. Bu durum üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklılığının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Üye ülkelerin Avrupa Tarımsal Garanti Fonu ve Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu'ndan aldıkları paylar ve bu ülkelerin tarım sektörüne yaptıkları harcamaları incelemek faydalı olacaktır. 2012 yılında fonlardan en fazla pay alan ülke Fransa iken en az payı Malta almaktadır. Benzer şekilde tarım sektörüne en fazla harcamayı Fransa gerçekleştirirken, en az harcama Malta tarafından gerçekleştirilmektedir. 2014 yılı için de fonlardan en fazla pay alan ülke 8.5 milyar avro ile yine Fransa olurken, Fransa'yı İspanya, Almanya İtalya Polonya ve İngiltere takip etmiştir. Ülkeler yapılan net transfere bakıldığında¹⁸, 2014 yılında OTP bütçesinden ülkeler 54 milyar avroluk bir ödeme yapılırken, ülkelerin katkıları hesaba katıldığında bu rakam 13.6 milyar avro olarak gerçekleşmektedir. 2014 yılında 12 üye ülke net katkı yapan ülke olurken, %43'lük net katkı Almanya tarafından gerçekleştirirken, daha küçük oranlar Hollanda İngiltere ve İtalya tarafından gerçekleştirilmiştir. Fransa OTP'den en fazla destek alan ülke olmasının yanı sıra OTP'ye en çok katkı yapan ülke konumundadır. OTP'den net faydalanan ülkeler ise Polonya, Yunanistan, İspanya Romanya, Macaristan ve Bulgaristan olmuştur.

İngiltere'nin AB'den çıkmasının birlik bütçesinde en az 10 milyar euroluk açık oluşturacağı ifade edilmektedir. Brexit ile birlikte Thatcher döneminde yapılan anlaşma uyarınca AB'nin her yıl İngiltere'ye yapacağı net katkı da ortadan kalkacaktır. İngiltere AB ve OTP bütçesine net katkı yapan ülkelerin başında gelmesinin yanı sıra, AB ülkelerinden tarımsal ürün ithal eden ülkelerin de başını çekmektedir. Bu sebeple, Brexit'in hem OTP bütçesi üzerinde hem de Birlik içerisinde ticari sonuçları olacağı değerlendirilmektedir (Kosior ve Ambroziak, 2018, s.160). Matthews (2017), 2021 den itibaren OTP bütçesinin mutlak bir azalma ile karşılaşacağını, OTP bütçesindeki

¹⁸ Birliğe üye ülkelere ödenen miktardan ülkelerin AB bütçesine yaptıkları ödemenin düşülmesi sonucu elde edilen değeri göstermektedir.

azalmanın ise AB tarım politikasını etkileyeceğini ifade etmiştir. AB içerisindeki yetkililer tarafından doğrudan ödemelere %5 düzeyinde bir eş finansman getirileceğinden bahsedilmektedir.

Özetlemek gerekirse, bu bölümde seçilmiş ekonomik göstergelere kısa bir bakış yapılarak Avrupa Birliği üye ülkelerinin tarım sektörünün bir analizi yapılmak istenmiştir. Seçilen göstergeler çerçevesinde, toplam istihdam içerisinde tarım sektörünün payı 2019 yılında AB üye ülkelerinin ortalaması alındığında %4; 2018 yılı için tarım sektörünün GSYİH içerisindeki oranı ise %1.5, tarımsal alanların toplam alanlara oranı 2018 yılı için %40.8 olduğu; 2019 yılı AB ülkelerinin dünya tarımsal ihracatındaki payının %37,4, dünya ithalatındaki payının %37,2 olarak gerçekleştiği, AB ülkelerinin hem ihracatta hem de ithalatta ilk sırayı aldığı görülmektedir. Söz konusu ülkelerde bahsedilen göstergeler bakımından oldukça heterojen bir yapının olduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, yukarıdaki satırlarda ifade edildiği üzere anılan tarihlerde toplam istihdam içerisinde tarım sektörünün payı %4 olarak gerçekleşirken; Romanya’da bu oran %22,4; Almanya’da ise %1,3 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, tarım sektörünün GSYİH içerisindeki oranı ise AB üye ülkelerde ortalama %1.5 iken; Romanya’da %4,3, Macaristan’da 3,6 olarak gerçekleşmiştir. Belirtilmesi gereken bir gösterge ise; 2018 yılı için kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki oranına bakıldığında en yüksek oran %19,6 ile Fransa’da olup, onu %14.2 ile Polonya ve %13,5 ile Almanya izlemektedir. Tarımsal üretimde ise birinci ülke aynı şekilde Fransa iken, onu sırasıyla Almanya ve İtalya takip etmektedir.

AB içerisindeki tarımsal işletmelerin %66.3’ü 5 hektar alanın altında araziyi işleyerek tarım yapan küçük işletmelerden oluşmakta olup bunlar işledikleri alan baz alındığında küçük işletmeler olarak ifade edilebilir. Aynı şekilde işletmelerin %55.7’si gelir düzeyi bakımından en alt seviye olan yıllık 4000 avro altı seviyeye sahip gelir elde eden işletmeler olup Avrupa Birliğinde işletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmelerinden (%91) oluşmaktadır. Ayrıca 2016 yılı verilerine göre AB içerisinde 10.5 milyon çiftçi mevcut iken, bu rakamın yaklaşık üçte biri Romanya (32.7%) ve Polonya’da (%13.5) bulunmaktadır. Bu iki ülkeyi İtalya (%10.9) ve İspanya (%6.5) takip etmektedir. 2018 yılı incelendiğinde, AB bütçesine en çok net katkı yapan ülke Almanya iken, Polonya

bütçeden en çok pay alan ülkedir. OTP'den net faydalanan ülkeler ise Polonya, Yunanistan, İspanya Romanya, Macaristan ve Bulgaristan olmuştur. Görüldüğü gibi, üye ülkeler arasında büyük ekonomik gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır. Geleceğini yeniden şekillendirme ve üye ülkeler arasındaki yapısal farklılıkları azaltmak amacıyla olan AB, OTP'yi de bu anlamda reformlarla şekillendirmek istemektedir. 1 Haziran 2018 tarihinde Avrupa Komisyonunun sunduğu taslak ile 2021 itibarıyla tarım politikalarında üye devletlerin daha fazla kontrol sahibi öngörülmektedir. Bu durumun, İngiltere'nin Birlikten ayrılması ile alevlenen ülkelerin kendi başlarına kendi ihtiyaçları doğrultusunda daha uyumlu tarım politikalarını uygulayabilecekleri; OTP'nin faydadan daha ziyade bir yük olduğu tartışmaları çerçevesinde şekillendiğini söylemek yanlış olmaz.

2. BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK BAŞVURUSU SÜRECİNDE TÜRK TARIM SEKTÖRÜ

2.1. TÜRK TARIM SEKTÖRÜ

Türkiye’de tarım sektörünün ülkemizin GSYİH’si içindeki payı %7 düzeyine kadar gerilemiş olmakla birlikte, tarım sektörü yaratmakta olduğu katma değer, sağlamakta olduğu istihdam gibi ekonomik göstergelere bakıldığında önemini korumaktadır. Türkiye’de tarım sektörünün günümüzdeki yapısal özellikleri göz önüne alındığında; üretimin bölge bazında değişkenlik göstermekle birlikte önemli ölçüde doğa koşullarına bağlı bir şekilde sürdürüldüğü, gizli işsizliğin var olduğu, örgütlü üreticiliğin geliştirilmesi gerektiği, pazara entegrasyonun zayıf olduğu, geçimlik düzeyde tarımla uğraşan kesimlerin fazlalığı gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Öte yandan; bölge bazında son derece modern bir teknoloji ile ölçek ekonomilerinden yararlanarak üretim yapan ve Dünya ile rekabet edebilen işletmelerin eşanlı varlığı söz konusudur. Bu durum üretici yapısı açısından heterojen bir üretici/işletme yapısının varlığına işaret etmektedir (Erdem ve Bayaner, 2005). Türk tarım politikasına dair ileriye yönelik tahminler ve planlar yapılırken hem yukarıdaki satırlarda bahsedilen Türk tarımının ikili yapısını, hem de Türk tarımını etkileyen iki önemli dış faktör olan DTÖ Tarım Anlaşması ile Avrupa Birliği OTP’sini birlikte ele almak gereklidir. Nitekim, Türk tarım sektörü ile ilgili olarak yürütülen iktisadi tartışmalar; makroekonomik istikrar, AB’ye uyum ve uluslararası rekabet olmak üzere üç ana grupta toplanmaktadır (Çakmak ve diğerleri, 2008, s.1).

Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu’na ilk başvurusunu 1959 yılında yapmış ve dört yıla yakın süren görüşmeler sonucunda 1963 yılında Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması’nın amacı Türkiye ve AB arasında ticari ve ekonomik ilişkiler kurmak olarak belirlenmiştir. Ankara Antlaşması; hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olarak üç devre öngörmüştür. Geçiş döneminin sonunda gümrük birliğinin tamamlanması planlanmıştır. Hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler

belirlenmiştir. 1987 yılında Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1996 yılında ise geçiş döneminin sonu itibariyle öngörüldüğü gibi AB ile Türkiye arasında GB yürürlüğe girmiştir. Lakin GB Anlaşması sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamış, tarım ürünlerini ise kapsam dışına bırakmıştır. GB'nin tamamlanması ile Türkiye, tek taraflı olarak, AB'den gelen sanayi ürünlerine yönelik tüm gümrük vergilerini ve kısıtlamaları kaldırmıştır. 1998 ve 2006 yılında karşılıklı anlaşmalar ile tarımsal ticaret düzenlense de yine de bu anlaşmalar doğası gereği asimetrik bir özellik göstermektedir çünkü serbestleşme yönü Türkiye'ye nazaran AB açısından daha avantajlıdır. Türkiye'nin tarım ürünlerinde uyguladığı tercihli ticaret sistemi AB ile bire bir örtüşmemekte ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmemiş olması sebebiyle tarafların tarım ürünleri dış ticaretinde uyguladıkları koruma düzeyleri de farklılık göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinin gelişmesinde bir engel teşkil etmektedir. Türkiye'nin AB'ye kesin üyeliği konusunda en hassas ve güç konulardan biri tarımsal yapı ve mevzuatının uyumlaşması konusudur. Türk Tarım Politikasının amacı 2007-2013 yıllarını kapsayan 9 uncu kalkınma planında "AB müktesebatına uyum sağlamak" olarak özetlenmiş, tarım ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatı ise 1/95 sayılı GB Kararı, 1/98 sayılı Tavizli Tarım Ürünleri Rejimi, 2/2006 sayılı Tavizli Tarım Ürünleri Listesi ve 1/2007 sayılı Tavizli İşlenmiş Tarım Ürünleri Listesi ile düzenlemiştir.

Türk Tarım Sektöründe OTP'ye uyum sağlamaya yönelik hayata geçirilen en önemli mevzuat değişiklikleri, 2006 yılında çıkarılan 5488 Sayılı Tarım Kanunu ve 2006-2010 yıllarını kapsayan Tarım Strateji Belgesinin kabul edilmesi olmuştur. 5488 Sayılı Tarım Kanunu ile yasal alt yapısı oluşturulan ve söz konusu belge ile somut olarak ifade edilen tarım politikalarındaki değişiklik anlayışı, kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasını hedeflemiştir. Bu kapsamda ileriye dönük olarak, gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması; üreticilerin gelir düzeyinin yükseltilmesi ve gelir istikrarının sağlanması; üretim maliyetlerini azaltıcı ve teknolojik gelişimi hızlandırıcı tedbirlerin uygulamaya konulması suretiyle üreticilerin rekabet düzeylerinin yükseltilmesi; tarımsal pazarlama

altyapısının iyileştirilmesi ve üreticilerin pazara erişim düzeylerinin artırılması, tarım-sanayi entegrasyonunun geliştirilmesi, işleme sanayinin rekabet edebilirliğini artırıcı nitelikte uygun ve kaliteli ham maddenin temin edilmesi ile tüketici tercihlerinin karşılanması amacına yönelik tedbirlerin alınması; üreticilerin katılımını ve sorumluluğunu esas alan kırsal kalkınma projelerinin oluşturulması; kamudan bağımsız bir yapıda kar amacı gütmeyen tarımsal üretici birliklerinin kurulması ve söz konusu birliklerde denetimin özerkleştirilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye’yi DTÖ müzakerelerinde geliştirmekte olan ekonomisiyle diğer geliştirmekte olan ülkelerden farklı kılan, Türkiye’nin şu an için en gelişmiş bölgesel blok olan AB ile tam üye olmadan oluşturduğu GB’nin bir parçası olması ve devam etmekte olan tam üyelik müzakereleridir. Daha açık olarak GB sonucu hukuki anlamda AB’ye tam bir bağımlılık olmasa da uygulamada, tam üyelik perspektifinin de etkisiyle, AB’nin dış ticaret politikası Türkiye’nin dış ticaret politikasını da şekillendiren etken güç halini almıştır. Örnek vermek gerekirse Doha Kalkınma Turu (2001) tarım müzakereleri sürecinde Türkiye bir yandan yapısal sorunlar çerçevesinde işleyen tarım sektöründe sürdürülebilir üretim koşullarını oluşturmaya çalışırken, diğer yandan küresel dengelerle uyumlu bir tarımsal bütünleşme stratejisi arasında bir tercih önceliği açmazı içerisinde kalmıştır. (Öniş ve Mutlu, 2008, s.115).

Türkiye’de tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğunu 6 hektardan küçük araziler üzerinde faaliyette bulunan tarımsal işletmelerden oluşturmaktadır. Küçük işletmelerin önemli bir bölümü üretimin önemli kısmını öz tüketimin karşılanmasına dönük yapmaktadır. Bu durum, pazar için üretimin sınırlı olmasına bağlı olarak işletmelerin sermaye birikimlerini artırabilmelerinin önünde bir engel oluşturmaktadır. İşletmelerin arazi tasarruf şeklinin öz mülkiyet şeklinde olması ve arazilerin miras sonucunda küçülmesi ölçek ekonomilerinden yararlanabilme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan işletmelerin ekim ve hasat dönemleri haricinde nitelikli, ücretli işgücü istihdam edemiyor oluşu uzmanlaşma eksikliğine ve dolayısıyla verim kaybına yol açmaktadır. Türkiye’de tarımsal destekleme politikalarının yıllar itibarıyla değişimi, üreticiler açısından bir gelir istikrarsızlığına yol açmaktadır (Eraktan, 2001, s.97). 1991 yılında Ülkemizde 4 milyon tarımsal işletme varken; TÜİK tarafından hazırlanan 2016 Tarımsal İşletme Yapı

Araştırması uyarınca tarımsal işletmelerin, %25,9 ile 20-49 dekar işletme büyüklük grubunda yoğunlaştığı, toplam işletmenin %5,3'ü sadece büyükbaş ya da küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaptığı, tasarrufunda arazi olan işletmelerin %25,9'u 20-49 dekar işletme büyüklük grubunda yoğunlaşmakta olduğu, tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi ise %24,5 ile en fazla 200-499 dekar işletme büyüklük grubunda yer aldığı, tarımsal işletmelerin %80,7'sinin 100 dekardan küçük işletme büyüklük gruplarında yer aldığı ve bu işletmelerin tasarrufunda bulundurduğu arazi ise toplam arazinin %29,1'ini oluşturduğu görülmektedir (TÜİK, 2022).

2.2. TÜRK TARIM SEKTÖRÜNDE TEMEL GÖSTERGELER

Türk tarımının OTP'ye uyum sürecini daha iyi analiz edebilmek için, tarım sektörünün ekonomik göstergelerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Böylece Türk tarımının OTP'ye uyum sürecinde bir önceki bölümde ortaya konulan, AB üye ülkelerine ait tarımsal ekonomik göstergeler ile karşılaştırma yapılması mümkün olacaktır.

Tablo 18: Tarımsal GSYİH ve Tarımın Payı, 2019, (2009=100)

	Tarım (milyon TL)	Türkiye (Milyon TL)	Tarımın Payı (%)
2017	189.233	3.133.704	6,0
2018	217.107	3.758.774	5,8
2019	276.372	4.317.787	6,4
2020	337.160	5.046.883	6,7

Kaynak: GTHB (2022)

Türkiye'de 1990'lı yıllarda tarım sektörünün 1990-2000 arasında tarımın GSYİH içindeki payı ortalama %17.48 düzeyinde gerçekleşirken bu pay 2000'li yıllarda %10.08 olarak gerçekleşmiş ve 2020 yılında %6.7'ye düşmüştür.

Tablo 19: Türkiye’de Tarımsal İstihdamın Toplam İstihdama Oranı

2005	%25,5	2013	%21,2
2006	%23,3	2014	%21.1
2007	%22,5	2015	%20.6
2008	%22,4	2016	%19.5
2009	%23,1	2017	%19.4
2010	%23,3	2018	%18.4
2011	%23,3	2019	%18.2
2012	%22,1	2020	%17,6

Kaynak: TÜİK (2022)

Türkiye’nin OTP uyum sürecinde sorunlu alanı tarımsal istihdamın toplam istihdama oranının AB ülkelerine göre yüksekliği konusunda karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar tarımsal istihdamın oranı son dönemlerde gerileyerek Tablo 19’dan görülebileceği gibi, 2020 yılında %17.6 seviyesine düşmüş olsa da, AB’de bu oranın ortalama %4-5’ler düzeyinde oluşu, tarımsal istihdam bakımından aradaki farkı ortaya koymaktadır. Tarımsal istihdamın bu denli yüksek oluşunun tarımın GSYİH’den almakta olduğu payın azaldığı düşünüldüğünde üretici gelirlerinde ve dolayısıyla refah seviyesinde bir azalış olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de kırsal istihdamın tarım dışı alanlara yönelmesi ancak tarım dışı sektörlerin yeni istihdam alanları oluşturmaya bağlıdır. Ancak tarımdan başta sanayi olmak üzere diğer sektörlerle göç çok kolay olamadığından, nihai üretime katkısı olmayan işgücünün önemli bir bölümü tarım sektöründe kalarak gizli işsizliğe dönüşmektedir (Şahinöz ve diğerleri, 2005, s.6). Dolayısıyla Türkiye’de kent ekonomisi koşullarında ciddi bir makroekonomik dönüşüm gerçekleşmediği müddetçe kırsal istihdamın kısa dönemde radikal ölçüde bir gerileme göstermesi fazla mümkün görünmemektedir.

Tablo 20: Türkiye’de İşletme Büyüklüğü ve Tarım Arazisinin i Dağılımı (2016, %)

İşletme Büyüklüğü (dekar)	Kendi Arazisi Olan İşletmeler				Kendi Arazisi Olmayan İşletmeler	
	Yalnız kendi arazisini işleten (A)	Yalnız kendi arazisini İşleten (B)	Hem kendi hem başkasının arazisinin işleten (A)	Hem kendi hem başkasının arazisinin işleten (B)	Kendi arazisi olmayan işletmeler (A)	Kendi arazisi olmayan işletmeler (B)
Toplam	79,5	59,9	17,1	36,4	3,4	3,7
-5	96,5	95,5	1,3	2,1	2,2	2,5
5-9	91,5	91,3	4,2	4,3	4,2	4,3
10-19	88,9	88,2	8,1	8,9	2,9	2,9
20-49	81,9	80,3	13,6	15	4,6	4,7
50-99	73,5	72,2	23,7	25	2,8	2,8
100-199	63,4	61,8	33,7	35,4	2,9	2,8
200-499	53,5	52	43,5	44,9	3	3
500-999	42,7	41,6	54,1	55,2	3,2	3,2
1000+	45,7	51,9	49,6	41,5	4,7	6,7

Kaynak: TÜİK(2022)

Tablo 20’de Türkiye’de tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kullandıkları tarım arazilerinin toprak tasarruf biçimleri açısından değerlendirilmesi görülmektedir. Arazilerin, Ege ve Marmara Bölgesi hariç genelde küçük, parçalanmış arazilerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre çiftçilerin %90’ından fazlası 20 hektarın üzerinde bir toprağa sahip olmayıp ve işletmelerin %66’sı arazi büyüklüğü açısından 5 ha alandan daha az araziler üzerinde tarımsal faaliyette bulunmaktadır. Tarım işletmelerinin parçalı ve küçük yapıda oluşu, tarımsal yatırımları ve buna bağlı olarak yeni teknolojilerin kullanımını kısıtlamakta, arazilerin verimli kullanılmasına engel teşkil etmekte ve dolayısıyla da verimliliği sınırlamaktadır (Bayaner, 2013, s.2; OECD, 2011a). Türkiye’nin hem tarımsal arazi hem de hayvan sayısı bakımından AB ülkelerine göre önemli sayılabilecek bir varlığa sahip olmasına rağmen, tarımsal işletmeler oldukça küçük olup, bu işletmeler genelde aile ihtiyaçlarını karşılamakta ve ancak bu ihtiyacın üzerindeki üretimi pazara sunmaktadırlar. AB ülkelerinde ise işletme sayısı yıllar bazında azalırken, ortalama işletme büyüklüğü artmakta olup, ülkemizde AB ülkelerine göre

tarımsal işletme sayısı daha fazla iken işletmelerin ortalama büyüklükleri daha düşüktür. Ortalama işletme büyüklüğü bakımından Avrupa Birliği üyesi ülkelerden Türkiye'ya yakın ülkeler Birliğe yakın dönemde üye olan Macaristan ve Polonya'dır.

Tarımsal ticaret incelendiğinde, Türkiye'de 1980'li yıllarda toplam ihracatta tarımın payı %55,8, toplam ithalatta tarımın payı %0,9 iken, 2017 yılında toplam ihracatta tarımın payı %3,4'e ve toplam ithalatta tarımın payı ise %3,8 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve gıda ürünleri toplam dış ticareti 2019 yılında 31,4 milyar dolar seviyesine ulaşmış olup, tarım ve gıda ürünlerinin toplam ihracattaki payı % 10.2, toplam ithalattaki payı ise %6.9 olarak gerçekleşmiştir. Tarımın GSYİH içindeki payının düşüşüne benzer şekilde, dış ticaretteki payının da son yıllarda bir artış olmasına rağmen genel olarak gerilediği görülmektedir. Tarımın dış ticaret içindeki payının düşmesindeki temel etken tarımsal ihracattaki azalma olmuştur. Yukarıdaki tablolardan görüleceği gibi Türkiye'nin gıda ve işlenmiş tarım ürünleri dış ticaretinde bir açık söz konusu olmayıp fazla verilmeye devam edilmesine karşın tarımsal dış ticaret açısından problem, tarımsal hammadde ihracatında 1980'lerin ortalarında başlayan gerileme sürecinin kesintisiz bir biçimde devam ediyor oluşudur. Nitekim tarımsal ihracatın kompozisyonuna bakıldığında tarımsal hammadde ithalatında 2000'li yıllardan itibaren sürekli bir artış eğilimi görülmektedir. Öte yandan Türkiye işlenmiş tarımsal ürün ihracatını artırmak için giderek artan oranda tarımsal hammadde ithal etmek zorunda olduğundan, bu durum bir yandan yaratılan katma değer az olmasına ve tarımsal ihracatın toplam dış ticarete yaptığı olumlu katkının giderek düşmesine yol açmaktadır.

Tablo 21: Tarım Sektöründe Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	Tarımsal İhracatın Toplam İhracat İçindeki Oranı %	Tarımsal İthalatın Toplam İthalat İçindeki Oranı %	Yıllar	Gıda Maddeleri İhracatının İthalatı Karşılama Oranı, %	Tarımsal Hammadde İhracatının İthalatı Karşılama Oranı, %
2007	8.4	4.3	2005	2.35	0.18
2008	8.1	5	2006	2.27	0.16
2009	10.3	5.3	2007	1.74	0.17
2010	10.4	5.3	2008	1.26	0.17
2011	10.6	5.8	2009	1.74	0.14
2012	9.8	5.3	2010	1.60	0.15
2013	11	5.3	2011	1.33	0.16
2014	11.1	5.9	2012	1.44	0.16
2015	11.4	6	2013	1.55	0.17
2016	11	6	2014	1.47	0.17
2017	10.5	6	2015	1.52	0.17
2018	10.2	6.3	2016	1.49	0.16
2019	102	6.9	2017	1.35	0.15

Kaynak: TÜİK (2022), Çetin (2020)

Tablodaki veriler tarım ürünleri bakımından kendi kendine yeterli olup olmadığını, daha açık olarak tarım ürünleri ihracatının ithalatını karşılama oranını göstermektedir. Genel olarak, Türkiye'nin tarım ürünleri üretimi tüketimini karşılamakla beraber, bu yeterliliğin gücü yıllar içerisinde değişim göstermektedir. Ancak, veriler iki alt grupta tasnif edildiğinde bunlardan ilkinin olan gıda maddeleri bakımından ülkenin kendi kendine yeterli olduğu, ikinci grupta yer alan tarımsal hammaddeler bakımından ise yetersiz olduğu görülecektir. Gıda maddeleri ihracatının ithalatı karşılama oranı 2000'li yılların ilk yarısında yaklaşık iki katına kadar çıktıktan sonra tekrar bir buçuk katın altına düşmüş olup, tarımsal hammadde ihracatının ithalatını karşılama oranı daima 0.14 ile 0.21 aralığında olmak üzere 2019 yılında bu oran %133 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, 1980'li yıllara kadar tarım ürünleri bakımından kendi kendine yeterliliği oldukça yüksek ve üretim fazlasını yurtdışına satarak döviz geliri elde eden bir ülke konumunda iken anılan tarihten itibaren tarım ürünleri ticaretinde var olan karşılaştırmalı üstünlük yavaş yavaş kaybedilirken, aynı zamanda üstünlüğün kapsamında da bir daralma yaşanmıştır.

Ülkemiz gıda maddelerinde karşılaştırmalı üstünlüğünü korurken, tarımsal hammaddeler bakımından kendi kendine yeterliliği koruyamadığı görülmektedir. Ülkemizin ihracatını artırması ve ithalatını da azaltması için girdi maliyetlerini düşürmesi ve verimliliği arttırması gerekmekte olup bunun için tarım arazilerinin toplulaştırılmasının hızla tamamlanması, sulanamayan arazilerin tamamının sulanabilir hale getirilmesi, mera ve çayırılık alanların korunması ve arttırılması, yerli tohum ve yerli hammaddelerin üretiminin teşvik edilmesi, yerli hayvan ırkının ıslah edilmesi, destek sayılarının artırılması ve coğrafi işaretli gıda ürünlerinin sayısının da arttırılması faydalı olacaktır (Çetin, 2020, s.165).

2.3. TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN DESTEKLER

Türkiye’de tarım sektörü, 1980 yılına kadar iktisadi kalkınmadaki görevini başarılı bir biçimde sürdürmüştür. Bu başarıda 1930 yılından başlayarak tarımsal üreticileri desteklemeye yönelik uygulanan devlet desteklerinin büyük etkisi olmuştur. 1980 yılından itibaren Türk ekonomisi liberalizasyon sürecine girmiş ve açık piyasa ekonomisinin fiyat mekanizmasını işlerliği başta olmak üzere kuralları daha işler hale gelmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının ekonomik liberalizasyona dönük konu başlıklarından birini devlet destekleri oluşturmuştur. 1980 öncesinde yüksek enflasyon başta olmak üzere bozulan makroekonomik göstergelerden sorumlu etkenlerden biri olarak yüksek oranlı tarımsal devlet destekleri görülmüştür. Bu nedenle 24 Ocak kararları devlet desteklerinin 1980 öncesine göre kademeli olarak azaltılarak desteklerin bütçeye olan mali yükünün azaltılmasını öngörmüştür. Bu kapsamda tarım ürünleri dış ticaretinde korumacılık azaltılmış ve bir yandan bu ürünlere yönelik tarımsal destekleme fiyatları düşürülürken diğer yandan destekleme kapsamındaki ürün sayısı azaltılmıştır. Bu bağlamda 1980 yılında 24 ürün desteklenirken, 1990 yılında desteklenen ürün sayısı ona indirilmiştir. Türkiye’de 1930 yılından itibaren başlayan doğrudan fiyat desteğine dayalı tarımsal destekleme politikaları, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine benzer olarak yürütülmüş, ancak fiyatın kamu otoritesince dışsal olarak belirlendiği destekleme sistemi, 1990 yılından itibaren iktisadi anlamda etkinlikten uzaklaşmanın bir sonucu olarak

işlevini yitirmiştir. Doğrudan fiyat desteğine dayalı sistemin iktisadi etkinlikten uzaklaşmasının nedenleri; sistem içerisindeki müdahale araçlarının eksikliği, destekleme kurumları arasında yeterli eşgüdüm bulunmaması ile destekleme maliyetlerinin yüksekliği ve destekleme finansmanının sağlam kaynaklara dayandırılmayışı ile açıklanabilir (Şahinöz, 2001a, s. 97; Şahinöz, 2004, s. 463).

Tarım sektörüne yönelik desteklemeler konusunda diğer bir önemli dönüm noktasını 5 Nisan 1994 istikrar tedbirleri oluşturmuştur. Söz konusu istikrar tedbirlerinin uygulamaya koyulmasıyla destekleme politikasının bütçe üzerindeki yükünün azaltılması amacıyla tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın tahıllar, şekerpancarı ve tütün olmak üzere üç ürün ile sınırlı kalacağı ve sadece bu ürünlerde destekleme alımı yapılacağı açıklanmıştır (Dinler, 1996, s. 257). Böylece devlet tarım sektöründen giderek çekilme eğilimine girmiş, devletin tarıma karşı koruyucu ve düzenleyici tavrı değişmiştir.

1995 yılında yürürlüğe giren DTÖ kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren AB ile imzalanan GB Anlaşmasının Türkiye’de tarım politikalarının dışsal belirleyicileri haline gelmeleri diğer önemli bir gelişmedir. DTÖ Tarım Anlaşması uyarınca gelişmekte olan ülkeler grubuna dahil olan Türkiye, iç destek toplamının toplam tarımsal üretim değerinin %10’u geçmemesi nedeniyle bir indirim yapmamış, ithalatta ise anlaşma gereğince gümrük vergilerini 10 yılda %24 oranında azaltmıştır. DTÖ ile yapılan Tarım Anlaşması doğrultusunda, tarıma verilen girdi sübvansiyonu ve fiyat desteği gibi destekleme politikaları azaltılmış ve küçük üreticinin dünya piyasalarında rekabet gücünün giderek azaldığı bir sürece girilmiştir (Kaymak, 2009, s.137). AB Gümrük Anlaşması’nda ise tarım ürünleri anlaşma kapsamı dışında bırakılmış olmakla birlikte, içeriğinde süt, tahıl ve şeker bulunan işlenmiş tarım ürünleri kapsama alınmıştır.

1999 yılında Uluslararası Para Fonu (UPF) ile yapılan stand-by anlaşması ile Türkiye’de tarım politikalarının yeniden yapılanma önkoşulu belirlenmiştir. Stand-by anlaşması ile UPF Türkiye’ye ürün bazında destekleme anlayışından vazgeçmesi önerisinde bulunmuştur. Bunun yerine arazinin ekilmesine bakılmaksızın, çiftçiye sahip olduğu araziye dönüm başına her yıl bütçeden doğrudan gelir desteği ödemesi yapılması yönünde

kanaatte bulunmuştur. Ayrıca çiftçilere ucuz kredi verilmemesini, kredi desteği yapılmamasını, gübre ve diğer girdilerde destek miktarlarının azaltılıp sabit tutulmasını önerilmiştir. Sektörel olarak ise, buğday ürününe maksimum dünya fiyatının %20 üzerinde fiyat verilmesini, desteklenecek ürünlerde ödemelerin tek sefer yerine yılda iki taksitte yapılmasını, şeker fabrikalarının ve Tekel'in özelleştirilmesi, şeker-tütün-alkollü içki kanunu çıkarılarak pancar-tütün ve üzüm üretiminin azaltılması yönünde görüş bildirmiştir.

Sürecin en somut göstergesi, Dünya Bankası'nın öncülüğünde ve finansmanında gerçekleştirilen Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) olmuştur (Togan ve diğerleri, 2005). ARIP'in temel felsefesi Türk tarım piyasasını serbestleştirmek, girdi desteklerini kaldırmak, fiyat desteklerini azaltıp gelir bazlı desteklemeye geçmek, devlete ait tarımsal işletmeleri özelleştirmek, arz fazlası olan ürünlerde üretim düzeyini sınırlandırarak tarımsal üretim deseninin yeniden dizayn etmek olarak belirlenmiştir (Oskam ve Burrell, 2004). ARIP'in uygulamaya girmesiyle azalma eğiliminde olan destekler %40-%50 oranında azalmaya devam etmiştir. Örnek vermek gerekirse 1999 yılında 4,2 milyar dolarlar düzeyinde olan kamusal tarım desteği, 2002 yılında 1,2 milyar dolar düzeyine gerilemiş, destek içeriği tümüyle değiştirilmiştir (Şahinöz ve diğerleri, 2005, s.17).

Türkiye 2000 yılında uygulamaya koyduğu tarım reformu çerçevesinde, geleneksel destekleme araçlarını terk ederek 2001 yılında, işlenen tarım alanı başına göre saptanan doğrudan gelir desteği (DGD) sistemine geçmiştir. Böylece, tarımsal ürün piyasalarında ve çiftçi gelirlerinde istikrar sağlayan fiyat destekleri ile tarımsal üretimi teşvik eden girdi ve kredi destekleri yerlerini, üretimden ve fiyatlardan bağımsız olarak belirlenen doğrudan gelir desteklerine bırakmıştır. 2003 yılında DGD neredeyse tek tarımsal destek haline gelmiş ve toplam destekler içindeki payı % 81,4'e ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda, DGD'nin payı düşüşe geçmiş, 2006 yılında ancak % 55'e ve 2009 yılında % 21,7'ye inmiştir. DGD'ye getirilen eleştirilerin başında desteğin toprak sahiplerine verildiği bir sistemde, söz konusu desteklerden çiftçilerin bir bölümünün hiç yararlanamadığı ve küçük işletme sahiplerinin-kiracıların oldukça sınırlı bir biçimde yararlanabildikleri olmuştur (Şahinöz, 2010, s.340-341, 347). Öte yandan DGD'nin uygulamaya girmesini takiben yapılan araştırmalar sistemin verimlilik düzeyi üzerinde herhangi bir olumlu

etkisinin olmadığını, bunun sebebinin de yapılan ödemelerin verimliliği artırıcı girdi alımı yerine ağırlıklı olarak üreticilerin cari harcamalarının finanse edilmesinde kullanıldığını ortaya koymuştur.

2005 yılından itibaren seçici olarak nitelenebilecek yeni destekleme anlayışında fark ödemesi destekleri de tarımsal destekler arasındaki yerini almıştır (Teoman ve Çağatay, 2008, s.88). DGD sisteminden 2009 yılında vazgeçilerek, bütçeye ödenek konulmamıştır. Bununla birlikte; Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013) kapsamında üretimden bağımsız ve basitleştirilmiş tek ödeme sistemine geçileceği taahhüt edilmiştir. 2010 yılında tarımda doğrudan gelir desteği projesi sona erdirilip, havza bazlı üretim ve destekleme modeline geçilmiştir. Bu modelde Türkiye iklim, topografya ve toprak verileri göz önüne alınarak 30 havzaya bölünmüştür. Yeni dönemde amaçlanan tarım desteklemelerinin iki ana başlık altında ele alınması olmuştur. Bunlar, temel destek ve havza desteğidir. Temel destek olarak adlandırılan destekleme modeli, daha önce alan bazlı destekleme ödemelerine giren mazot, gübre, fındık vb. ürünlere verilen desteğin yerini alırken, "havza desteği" fark ödemesinin geçmişteki ürün bazlı desteklemelerin yerine kullanılması öngörülmüştür. Havza modeli için havzada yoğun olarak yetiştirilen ürün için temel ürün desteği ve havzada ekiliş alanı az da olsa ekolojiye uyumlu olarak yetişen ürünler için özel ürün desteği verilmesi planlanmıştır. 2020 itibariyle toplam havza sayısı 945 olarak belirlenmiş, içerisinde buğday ve kütü pamuğun bulunduğu 21 ürün destekleme kapsamına alınmıştır (GTHB, 2010; OECD, 2011b). Çakmak ve Kasnakoğlu'na (2017) göre, bütçeden üreticilere doğrudan yapılan sübvansiyonlardaki çeşitlilik 2007 yılından sonar artmasına rağmen Türkiye'de küçük işletmelerin çoğunlukta olduğu dikkate alındığında bazı kalemlerde başvuru maliyeti alınacak desteğin altında kalabilmekte, artan sayıda destek türü destekleme şekli nedeniyle sübvansiyonlardan daha çok yararlanan büyük işletmelerin avantajlı konumlarını artırmaktadır. Çiftçilerin % 55'e yakını 1000 liranın altında destek alırken, bu çiftçilerin toplam destek içindeki payları sadece % 10'dur. Diğer taraftan, 10,000 liranın üstünde destek alanların çiftçiler içindeki payı % 4'ü bulmamasına rağmen bu kişiler desteklerin % 40'ını almaktadırlar.

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının üretici, tüketici ve vergi mükellefleri üzerine etkileri Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatının (OECD) geliştirdiği üreticiye destek tahmini (ÜDT), tüketiciye destek tahmini (TÜDT) ve toplam destek tahmini (TDT) ¹⁹ile ölçülebilmekte olup TDT’nin GSYİH’ye oranı, AB’ye ve OECD’ye üye ülkelerin ortalamaları % 0.8 civarında seyretmektedir. Ülkemizde ise 1990’ların başından itibaren Türkiye AB ve OECD ile beraber hareket etmekte olup, 2000’lerin ortalarına kadar genellikle OECD ve AB’nin altında kalan yüzde ÜDT, daha sonraları üstünde seyretmeye başlayarak diğer ülke grup ortalamalarına göre daha yüksek oynaklık göstermektedir. Ayrıca, Türkiye’de piyasa fiyat desteğinin üreticiler transfer içindeki payı %65-80 bandında hareket etmeye devam ederken, bu oranlar tarife dışı engellerin kaldırılmasını içeren tarım destekleme reformlarının etkisi ile AB ve OECD’de hızla düşmektedir. Ülkemizde üreticilere transferlerin büyük oranda piyasa fiyatlarından kaynaklanması sonucunda yükselen iç fiyatların maliyetini ise tüketiciler üstlenmektedir (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2017). OECD’ye (2019), Türkiye’nin tarım sektörüne verdiği destek 2016-2018 döneminde yaklaşık %20 düzeyinde olup, OECD ortalamasının biraz üzerindedir. Piyasa fiyat desteği 2016-2018 yılları arasında, üretici desteğinin % 72’sini oluştururken, tarife bozucu destek türleri ağır basmaktadır ve yurt içi fiyat desteği, tarifeler ve diğer ithalat engelleri ile belirli ürünlere verilen ihracat sübvansiyonlarından kaynaklanmaktadır. 2018 yılı için, tarımsal destekleme gruplarının toplam destekler içindeki payları incelendiğinde; sırasıyla %27,0’ı hayvancılık destekleri, %26,0’ı fark ödemesi desteği, %25,0’ı alan bazlı desteklemeler, %8’i diğer/telafi edici ödemeler, %8,0’ı tarımsal sigorta destekleri ve %7,0’ı ise kırsal kalkınma destekleri olduğu görülmektedir.

¹⁹ ÜDT bir yılda tarım politikaları sonucu üreticilere yapılan parasal transferlerin toplamı olup TDT ise ÜDT ile beraber oluşturan diğer ana kalem Genel Destek Tahmini’dir. Bu kalem, tarım sektörünün geneline bütçeden yapılan yıllık harcamaları içermekte olup Ar-Ge, eğitim, kontrol, tanıtım ve pazarlama kalemlerinden oluşmaktadır (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2017).

Türk tarım sektörünün genel bir değerlendirilmesi yapıldığında; hammadde ve ara mal maliyet sorunlarının çözümlenememesi, tarım arazilerinin parçalı ve dağınık olması, tarımsal üretimde verim ve kalitenin artırılması gerekmesi, sulanabilir arazi miktarının azlığı, uygulanan destekleme politikasında büyük işletmelerin desteklerden yüksek oranda yararlanması, tüketicilerin yüksek fiyat ödemesi, gıda ihracatçısının maliyetlerinin artması; tarım işletmelerinin küçüklüğü ve dolayısıyla ölçek ekonomisinin getirilerinden yararlanılamaması, tarımsal eğitimin geliştirilmesi ve tarım sektöründe araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarının artırılması gerekliliği, Türk tarımının yapısal sorunları olarak sıralanabilir. Diğer taraftan, Türkiye’de çok modern teknoloji ile yüksek kalitede üretim yapan tesisler mevcuttur. Tarımdaki bu ikili yapı ile beraber, 1980’li yılların başından itibaren dünya ekonomisine açık büyüme stratejilerine yönelmiş bulunan Türkiye’nin, tarımsal destekleme politikalarını oluştururken uluslararası koşul ve gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Bu anlamda, Türkiye’de tarım politikalarını yönlendiren ve tarım sektörünün reforme edilmesinde etkili olan dışsal etkenlerin başında DTÖ tarım anlaşmaları ve AB’ye tam üyelik için gerçekleştirilen OTP’ye uyum çalışmaları gelmektedir. Türkiye ve AB tarımsal verileri karşılaştırıldığında; Türkiye ekonomisinde tarımın payı 2020 yılı için %6.7 ile AB ülkelerine oranla daha yüksektir. AB ülkelerinde GSYİH’de tarımın payının yüksek olduğu ülkeler ise son katılan grupta olan % 4 oranıyla Letonya, % 3,8 oranıyla Romanya ve %4.2 oranıyla Yunanıstandır. Tarım sektörünün en düşük oranına sahip AB ülkeleri ise yüzde 0,2 ile Lüksemburg ve yüzde 0,6 oranıyla Belçika ve Malta, %0.7 oranıyla Almanya’dır. Bir ülkedeki tarım arazisinin varlığı elde ettiği verimlilik nedeniyle ülke ekonomisine tarımın katkısını gösteren önemli göstergelerinden biri olmaktadır. 2018 yılı için Türkiye’de toplam arazinin %49.1 ‘i tarımsal arazi iken; AB genelinde bu oran %24.7 olup; Birliğe son yıllarda katılan MDAÜ’den Macaristan’da %47.4, Romanya’da %37.8, Polonya’da %36 iken Almanya’da %33.6, Fransa’da %33.1’dir. Tarımsal istihdam düzeyleri incelendiğinde, 2019 yılı için tarımın Türk ekonomisindeki payı %18 iken, AB genelinde bu oran %4 olarak gerçekleşmiş olup, AB ülkelerinde tarımsal istihdamın yüksek olduğu ülkeler ise son katılan grupta olan % 21 ile Romanya ve %12 ile Yunanistan’dır. Almanya’da bahsedilen oran %1, Fransa’da ise %3’dür. AB ülkeleri arasında tarım

işletmelerinin büyüklüğü oldukça farklılık göstermekte olup bu farklılık özellikle AB14 ülkeleri ve 2004 yılından sonra üye olan MDAÜ arasında halen devam etmektedir. İşletme ölçeği bakımından Romanya (3.6 ha/çiftlik) çiftlikler AB (16.1 ha/çiftlik) ortalamasının oldukça altında olup, en büyük çiftlik ölçeği (133 ha/çiftlik) ile Çek Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Türkiye'de ise miras ya da satış yoluyla tarım arazilerinin parçalanması ölçeği küçültmekte ortalama işletme büyüklüğü 5.9 hektar civarında gerçekleşmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye ve AB'de de tarım sektöründe uygulanan politikalar arasında farklılıklar bulunmakta olup, Türkiye'de tarım destekleme sistemi daha çok fiyat desteği şeklinde iken, OTP kapsamında AB ülkelerinde doğrudan ödeme yöntemi kullanılmaktadır. Yukarıda detaylı bir şekilde incelendiği üzere, Türkiye'de tarımın GSYİH'deki payı ve tarımsal istihdam AB ülkelerinden daha yüksek, fakat işletme ölçeği daha küçüktür. Türkiye'de toplam arazi içinde ekilebilir arazi miktarı AB'ye oldukça yakındır. Türkiye tarım ürünleri açısından oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olmasına rağmen, özellikle OTP kapsamında üreticilere sağladığı yüksek oranlı desteklemeler ve korumacılık, Türkiye' nin tarım sektöründe rekabetini zorlaştırmaktadır (European Commission, 2018; Aksoylu ve Karaalp Orhan, 2022). Son yıllarda Türkiye tarımsal üretim ve hâsıla bakımında oldukça ilerlemiş olup; gıda ve tarım ürünleri dış ticaretinde net ihracatçı bir ülke konumuna gelmiştir. 2019 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %133 olmuştur. Ancak, AB-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan Ankara Anlaşmasının imzalandığı 1963 yılından günümüze kadar 59 yıllık uzun bir süre geçmiştir. Günümüzde Türkiye ile AB ilişkilerinin geleceğine ilişkin belirsizlik halen devam etmektedir. İlişkilerin geleceğine yönelik; tam üyelik, tam üyelikten farklı ayrıcalıklı ortaklık veya GB güncellemeleri gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Bahsedilen senaryolar bu tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

3. BÖLÜM: TARIM PİYASALARINDA TİCARİ SERBESTLEŞME VE EKONOMİK BİRLEŞMELERİN TEORİK ANALİZİ

Tarımsal ürün piyasaları sanayi ve hizmet piyasalarından farklı olarak bir takım piyasa başarısızlıklarını ve dışsallıkları bünyesinde barındırmaktadır. Bu durumu ortaya çıkaran tarım sektörüne özgü özellikleri kısaca açıklamak mümkündür. Tarım sektörünün evrensel özellikleri diye ifade edilebilecek bu özellikler, ekonominin gelişme düzeyinden bağımsız olarak gözlemlenirken bazı kurumsal özellikler ekonomik gelişme düzeyine bağlıdır. Evrensel özellikler; tarımdaki arz fonksiyonunun yapısı, tarımdaki fiyat-gelir istikrarsızlığı, mevsimlik iş hacmindeki değişimler, tarım ürünlerine olan talep yapısı gibi doğa koşullarına bağlı özellikler iken kurumsal özellikler gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler arası farklılıkları anlamaya yardımcı olan özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kazgan, 2003, s.3-4).

Tarım sektörü doğa koşullarına bağlı bir sektördür. Tarımsal ürünlerde üretim ürünlerin yetiştirme koşullarına uygun toprak, hava ve su gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleşmekte olup tarım ürünlerine belirli düzeyde bir talep olsa dahi üretim istenilen vakitte gerçekleşemeyebilir. Dolayısıyla insanların zorunlu ve temel ihtiyaç maddelerini kapsayan tarım sektörü, doğal koşullara bağlı olduğundan diğer sektörlerle oranla daha fazla risk ve belirsizliklerle karşı karşıyadır. Tarım; emeğin, toprağın, hayvan ve bitkiler ile ve güneş enerjisi gibi kavramların hepsini içeren bir sektördür²⁰. Tarıma bakış açısı, ülkelerin gelişmişlik derecelerine bağlı olarak değişmektedir. Az gelişmiş ülkeler için tarım temel faaliyet alanı olarak kabul edilirken, gelişmiş ülkeler için bu sektörde göreceli olarak çok daha az emek istihdam edilmesine rağmen tarımın diğer sektörlerle olan ilişkileri daha fazla önem taşımaktadır (Wilkin, 1997). Bahsedilen kendine has özellikleri sebebiyle ekonominin hiçbir sektörü tarım sektörü kadar teknik, Ar-Ge, ihracat teşviki ve kredi desteklerine bağımlı değildir (Schlesinger 1984, s.8).

²⁰ Tarım Bakanlığı'nın adı "Yaşamın Başlangıcının Bakanlığı" olarak da adlandırılmaktadır (Wilkin, 1997)

Tarım sektörünü ekonominin diğer ekonomik sektörlerden ayıran kendine has özellikleri aşağıdaki gibi değerlendirilebilir. Tarım sektörünün ilk özelliği üretici gelirlerini diğer üretim kesimlerinden ayıran niteliğidir. Tarımsal üreticilerin gelirleri yüksek düzeyde oynak ve değişkendir. Üretici gelirlerinin bu oynaklığının sebebi, çıktı ve girdi fiyatlarındaki oynaklık ve ürün rekoltesindeki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır. Bu oynaklık özellikle küçük üreticiler için daha kritik bir önem taşımaktadır. Çünkü bu üreticilerin reel ve ortalama gelir seviyeleri düşüktür ve tarımsal ürün fiyatlarındaki herhangi bir küçük değişiklik üreticilerin gelir düzeyleri üzerinde büyük etkiler yaratabilmektedir (European Commision, 2010, s.1).

Tezin temel konusu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ortak tarım politikasına uyumu olduğu için tarımda üreticilerin mutlak ve nispi gelir durumlarının ayrı ayrı ele alınması önem taşımaktadır. Tüketiciler gelir seviyeleri artınca daha pahalı gıda maddelerine yönelebilirler ama toplam talep edilen gıda miktarı talebin gelir esnekliğinin gıda malları için katı oluşu sebebiyle fazla değişiklik göstermez. Arz tarafında ise, çıktı miktarı hava koşulları başta olmak üzere çeşitli dışsal faktörlerden etkilenmektedir. Doğa koşullarındaki belirsizlikten ötürü, üreticiler ortalama ürün yılı koşullarını baz alarak üretim planlamasını yaptıkları koşulda üretim sürecinde optimal düzeyde girdi kullansalar da ne kadar çıktı alacaklarını tam olarak tahmin edemezler. Talep ve arz uyumsuzluğu bakımından bir diğer önemli özellik, tarımsal ürün talebi neredeyse durağan iken tarım ürünleri arzının dalgalanma göstermesidir. Bu durumda üreticiler ani fiyat değişimleri karşısında üretimlerini hızlı bir şekilde değiştirememektedirler. Tarımsal ürünlerin önemli bir kısmı için üretimin planlandığı an ile ürünün elde edilebilmesi için gerekli zaman süresi oldukça uzun olup hububat grubu başta olmak üzere bazı ürünlerde bu süre bir yılı bulabilmektedir. Dolayısıyla durağan talep karşısında arzda meydana gelebilecek herhangi bir dalgalanma fiyat değişkenliğinin artması anlamına gelmektedir. Sonuç olarak fiyat ve üretim miktarındaki belirsizlikler üretici gelirlerinin belirsiz olmasının gerisindeki iki temel faktördür. Üretici gelirlerindeki bu belirsizlik ise yatırım ve üretim kararları verilirken daha ihtiyatlı olunmasına neden olmaktadır. Bu tespitle beraber uzun dönemde üretici gelirlerinin durağan, artan veya azalan bir düzeyde dalgalanması üreticilerin refah seviyesi açısından önem taşımaktadır.

Tarımda mutlak gelir azalması koşulu itibariyle tarım ürünleri arzının zamanla artma eğilimi gözlenmektedir. Gelir azalışını telafi edebilmek için üreticiler daha yüksek verim getiren tarımsal girdileri kullanarak tarımsal arzı artırma eğilimindedirler. Bu durumda durağan talep koşulunda, üreticiler ürünlerini düşük fiyat koşullarında pazarlamak zorunda kalmaktadırlar. Artan arz ve durağan talep koşullarında tarım piyasalarında ‘engel etkisinin²¹ ortaya çıkmasına neden olur. Buna göre insanların gelirleri zamanla artarsa tüketimde doyum noktasına ulaşıldıktan sonra gıda maddelerine olan toplam harcamaları azalmaktadır. Gelir düzeyleri arttıkça gıda maddelerine yapılan toplam harcama artsa bile gelirden gıdaya harcanan oran azalma eğilimi gösterir. Sonuç olarak, tarımsal üretici gelirleri kısa dönemde dalgalanırken uzun dönemde mutlak ve göreceli olarak azalma eğilimi içine girer (Ackrill, 2000, s.20-24).

Yukarıda sıralanan özellikler sebebiyle tarım sektöründe diğer sektörlerden farklı biçimde devlet müdahalesi tüm ülkeler için ortak ve bir bakıma zorunlu bir özellik olarak karşımıza çıkar. Amacı, yöntemi ve yoğunluğu değişmekle birlikte tarıma devlet müdahalesi günümüzde gelişmişlik düzeyi farklı da olsa tüm ülkeler için geçerli bir olgudur. Günümüzde tarımsal ürün ticareti bakımından tarıma devlet müdahalesinin öncelikli gerekçesi olarak yukarıda bahsedilen fiyat dalgalanmalarını azaltmak ve üretici gelirlerinde istikrarı sağlamak olarak ön plana çıkmaktadır. Bir malın fiyatı durağan değilse, bu malın ne kadar üretileceğine dair hassas tahminler yapmak zorlaşmaktadır. Değişken hava koşulları nedeniyle tarım sektöründe kıtlıklar ve fazlalıklar oluşmaktadır (Grant, 1997, s.29). Dolayısıyla ülkeler iç piyasadaki fiyat dalgalanmaları önlemek

²¹ Engel eğrisi, gelirdeki değişimin bir mala ait harcamayı nasıl etkilediğini gösterir. Günümüzde Engel Kanunu olarak adlandırılan yasaya göre zevk ve tercihlerin sabit kaldığı varsayımı altında gelir arttıkça gelir içindeki gıda harcamalarının payı o kadar düşük olmaktadır. Ernst Engel Belçika’da yaşayan 153 aile üzerinde yaptığı bütçe araştırmasına göre şu genel sonuçları çıkarmıştır: 1) gelir arttıkça gıda harcamaların yüzdesi azalmaktadır; 2) gelir arttıkça konut harcamaları sabit tutulmaktadır; 3) gelir arttıkça giyim harcamaları aynı kalmaktadır (ya da artmaktadır); ve 4) gelir arttıkça lüks mallara yapılan harcamalar artmaktadır. Engel Kanununa göre gıda malları gelir-harcama esnekliği elastik değildir ($e < 1$); konut – birim esnektir ($e = 1$); giyim –birim esnektir ($e = 1$) ve esnektir ($e > 1$); ve lüks mallar esnektir ($e > 1$). Normal mallar için çizilen Engel eğrisi pozitif eğimli iken düşük mallar için olan Engel eğrisi ise negatif eğimlidir (Engel, 1895; Hussain, 2004)

amacıyla tarım sektörüne uluslararası ticaret kontrolleri, fiyat sabitleme gibi politikalar uygulamaktadırlar (Monke ve Pearson,1989).

Tarım sektörünün evrensel özelliklerinden bir diğeri, tarım dışı sektör piyasalarında fiyatların genellikle eksik rekabet şartlarına göre oluşurken, tarım sektöründe fiyatların oluşumunun daha rekabetçi koşullarda gerçekleşmesidir. Tarım dışı sektörlerde oluşan malların piyasa fiyatı, ortalama maliyetin üzerinde bir fiyat olduğu için bu piyasalarda üretimde bulunan firmalar görece olarak yüksek kâr elde etme olanağına sahip olabilmektedirler. Oysa tarım sektöründe tarım ürünlerinin fiyatını ortalama maliyete yakın düzeyde eşitleyen tarımsal işletmeler ürünlerini aracı firmalara daha düşük fiyattan satmak durumunda kalabilmektedirler. Dolayısıyla tarım sektöründe faaliyet gösteren işletme sahiplerinin gelir seviyesi genellikle tarım dışı sektörlerin gelir seviyesinden görece olarak daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir (Özdemir, 2011, s.265-266).

Tüm bu sıralanan nedenlere bağlı olarak tarım sektörüne yönelik devlet müdahalelerinin iktisadi kaynak ve gelir dağılımını bozucu niteliği müdahale karşıtı liberal iktisatçıların temel argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır²². Liberal iktisatçılara göre müdahalenin asgariye indiği, serbest piyasa ve ticaret koşullarının iyi işlediği koşullarda etkinlik

²² Serbest dış ticareti engellemeye dönük girişimlerin ülke içindeki sektörler arasında eşitsiz bir değişim ilişkisine yol açarak sınıflar arasında bir çıkar çatışmasına yol açması İngiltere’de 19 uncu yüzyılda sanayici kapitalistin yeni bir sınıf olarak ortaya çıkması ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Kapitalist gelişmeler neticesinde iktisadi gücün giderek sanayicilerin eline geçmesi dış ticaretin yürütülmesine dönük kuralların İngiliz parlamentosunda çeşitli sınıf temsilcileri arasında bir tartışma zeminini hazırlamıştır. Bu dönemde tahıl fiyatlarındaki yaşanan sürekli artışın da etkisiyle toprak sahipleri tepki olarak siyasal nüfuzlarını kullanarak 1791 yılında İngiliz parlamentosundan “Tahıl Yasaları” (Corn Laws) adı verilen yasayı çıkarmayı başarmışlardır. Tahıl yasaları 19 uncu yüzyılın başlarındaki uygulamaları nedeniyle dönemin neredeyse tüm klasik okul düşünürlerinin üzerine yazılar yazarak karşı çıktığı bir gümrük politikasıdır. Bu gelişmeler, toprak sahipleri ile yükselen sanayi kapitalistleri arasındaki var olan çıkar çatışmasını derinleştirmiştir. Sanayi kapitalistleri, tahıl fiyatlarındaki artışın işçilik maliyetini artırdığını savunarak, bu durumun başlıca nedeni olarak gördükleri “Tahıl Yasaları”nın kaldırılması için yoğun bir lobi faaliyeti yürütmeye başlamış, bu amaçla 1828 yılında “Tahıl Yasalarına Karşı Birlik” (Anti-Corn League) adı altında bir grup oluşturmuşlardır. “Tahıl Yasaları” değişik yıllarda revize edilmiş, sanayi kapitalistlerinin Parlamento’daki etkili muhalefeti ile ancak 1846 yılında kaldırılabilmiştir (Kaymak, 2010; Kıymaz, 2008).

koşuluna yakınlaşılacak ve toplumsal fayda maksimizasyonu artacaktır. Ekonomiye bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşan ve başlangıçtaki kaynak ve gelir dağılımını veri alan bu yaklaşım teorik olarak tutarlı görünse dahi ülkeler ve toplumlar arasındaki iktisadi gelişmişlik düzey farklılıklarını ve tarım sektörünün yukarıda değerlendirilen evrensel özelliklerini göz ardı etmesi bakımından eleştirilere açıktır. Ancak özellikle 1980’li yıllardan itibaren neo liberal görüş ve politikaların egemen iktisadi yaklaşım halini alması ve artan küreselleşme süreci dünya ölçeğinde tarımsal ürün piyasalarında serbestleşme eğilimlerinin de ön plana çıktığı bir süreci beraberinde getirmiştir.

Nitekim ulusal pazarların ticaret ile birbirlerine bağlanması neticesinde küresel düzeyde bir dünya ekonomisi oluşmuş, gelişen dünya ticareti içinde yer alan tarımsal ürün ticareti; ülkelerin sermaye birikimlerinin oluşmasında, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında ve refah artışı yaratılmasında önemli bir yer tutmuştur. Tarımsal ürün ticareti, pek çok ülkenin toplam dış ticaretinde önemli bir yer oluşturduğundan, ülkelerin uyguladıkları dış ticaret politikalarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler geçmişte dünyadaki kendi ekonomik koşullarındaki değişmelere bağlı olarak kimi yıllarda serbest dış ticaret politikaları uygularken kimi yıllarda da korumacı politikaları tercih etmişlerdir (Koo ve Kennedy, 2005, s.1-2).

Günümüzde tarımsal ürün ticaretinin serbestleşmesine yönelik girişimler GATT ve devamı niteliğindeki DTÖ’nün getirdiği düzenleme ve bölgesel ticaret antlaşmaları olmak üzere iki yol haritası izlenerek değerlendirilebilir. Birinci aşama olan GATT, dünya ticaretinde serbestleşmenin geliştirilmesi amacıyla dünya piyasalarında ülkelerin uygulamakta oldukları koruma oranlarını azaltmak, uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, ticarete uygulanan ayrımcı uygulamalara son vermek ve serbest ticareti teşvik etmek amacıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası imzalanarak ve 10 Ocak 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. GATT’ın ilk evrelerinde sanayi malları için koruma oranlarının azaltılmasına çalışılırken, serbestleşmenin tarım mallarını içermesi Uruguay Turu görüşmelerinde (1986-1993) gerçekleşmiş ve sonrasında gerçekleşen müzakerelerde devam etmiştir. Serbestleşmenin diğer bir ayağı ise, GATT’ın getirdiği bir istisna olan bölgesel ticaret anlaşmalarıdır. GATT’a göre ülkeler kendi aralarında ticaret kısıtlamalarını azaltmak amacıyla GB ya da Serbest Ticaret Bölgeleri kurabilirler. Avrupa

Birliği; Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güney Oratık Pazarı (MERCOSUR) gibi bölgesel ticaret anlaşmaları bu duruma örnek olarak verilebilir (Koo ve Kennedy, 2005, s.3-4; Thirwall, 2000, s.5).

Bu bölümün amacı, ticari serbestleşmenin; ülkelerin ve bölgelerin oluşturduğu ekonomik entegrasyonlar özelinde refah etkilerini teorik olarak incelemektir. Bu amaçla tarım sektörünün liberalizasyonuna yönelik uygulama süreci, Ekonomik entegrasyon teorisinin, GATT ve DTÖ kuralları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

3.1. ULUSLARARASI TİCARET MODELLERİNİN TARIM SEKTÖRÜNE UYGULANMASI

Tarımda dış ticaretin serbestleştirilmesi kavramı, genel anlamda dış ticaret politikasının serbestleştirilmesinden ayrı düşünülemez. Bu nedenle tarım sektöründe serbestleşmenin etkilerini analiz yapabilmek amacıyla ana hatları ile uluslararası ticaret teorilerini ve bu teorilerin tarım sektörüne bakış açılarını incelemek önem taşımaktadır. Uluslararası ticaret modelleri tarım sektörü özelinde kronolojik olarak incelenmektedir.

XV inci yüzyılda başlayan coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa’da ticari kapitalizmin gelişmesiyle dış ticaret konusunda egemen iktisadi düşünce akımı olarak korumacılığa ve devlet müdahalesine dayanan Merkantilizm düşünce akımı öne çıkmıştır. Merkantilizm, ulusal açıdan iktisadi gelişmeyi dış ticaret korumacılığına bağlı olarak kurgulayan bir iktisadi düşünce akımıdır. Bu düşünceyi savunanlar ulusların kalkınmasını ve zenginliğini dış ticaret fazlasına bağlamış ve dış ticarete korumacılık kavramına öncelik vermişlerdir (Douglas, 1996, s.30).

Merkantilizme göre ticaret yapan ülkelerin arasında daima bir çekişme vardır. Ticaretten bir taraf kârlı çıkarken diğer taraf aynı ölçüde zarara uğramaktadır. Ülkeler arası çıkar çatışması anlamına gelen bu yaklaşım, ülkelerin dış ticarete diğerlerinden gelen mallara karşı koruma uygulamalarına yönelmelerini gerektirmektedir ve bu durum devletin dış ticarete müdahalesi ile olanaklı olmaktadır (Irwin, 1996, s.28). Tarım ürünleri ise, her dönem ticaretin önemli bir kalemi olup o dönem için ülkelerin sermaye birikimlerinin

oluşumunda önemli bir yere sahip olduğundan korumacı yaklaşımın temel dayanaklarından birini oluşturmuştur (Kıymaz, 2008, s.25).

Merkantilist iktisatçı Fichte'ye göre ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi müdahaleci ve kısıtlayıcı ticareti savunan devlet uygulamalarıyla mümkün olup (Işın, 2011, s.34), eğer bir ülkenin başka ülkelerle ticaret yapması gerekiyorsa, ticaret devletin kontrolünde gerçekleştirilmelidir (Denis,1997, s.289). Merkantilistler, başka ülkelere gelen ucuz işlenmiş ürünlere gümrük vergisi konulması fikrini savunurken, hammaddeleri ihracatına karşı çıkmışlardır (Dobb, 1992). Korumacılık fikri iktisadi yazında ilk defa A. Hamilton'un 1791 yılında yayımladığı "İmalat Konusunda Rapor" adlı eserinde önerilmiştir. Hamilton'u takiben D. Raymond (1832) ve H. Carey (1858) tarım ve sanayide korumacı politikaları savunmuşlardır.

Merkantalist akımının sona erdiği tarih sanayi devriminin başlangıcı ve Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı yapıtının yayımlandığı yıl olan 1776 yılı olarak kabul edilmektedir (Galbraith, 2010, s.39). Merkantilizme karşı tepki olarak gelişen ilk düşünce akımı fizyokrat düşünce akımıdır. Fizyokrat düşünce akımı 18 inci yüzyılın ortalarında Fransa'da doğmuştur. Fizyokratlar, merkantilist sisteme karşı olarak, serbest piyasa sistemini önererek ekonomik liberalizmin temelleri atmış ve iktisadi analizin merkezinden ticareti çıkarıp, üretim ve bölüşüm sorununa odaklanmıştır (Marx, 1998 [1867], s. 23).

Fizyokraside iktisadi artığın yaratıldığı asıl alan tarım olarak görülür. Fizyokratlara göre tarım kesimi tek üretken sektördür çünkü tarım üretimi yalnızca üreticinin bütün üretim maliyetlerini yerine koymakla kalmamakta, aynı zamanda toprak sahiplerine rant adı altında ödenen ve üreticinin üretim maliyetlerinin üzerinde ve ötesinde bir net ürün ya da gelir sağlamaktadır (Kaymak, 2005, s.4). Ekonomik hayatın merkezine oturan tarımsal faaliyet nedeniyle dış ticaret arka planda kalmış, ticaret kavramı mal değiş tokuşu olarak ele alınmış, merkantilist yaklaşımda olduğu gibi "almadan satmaya çalışmak" prensibi kabul görmemiştir. F. Quesnay'in (1694-1774) çalışmaları ile düşünsel ifadesini bulan fizyokrazi temelde sadece tarımsal üretim ile birlikte toprak sahiplerinin gelirlerini vergilendirilebilir bulurken diğer faaliyetleri yarattıkları değer açısından kısır

görmektedir. Ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan fizyokratlar, dış ticarete bir müdahalenin ise doğal düzeni bozacağına inanmışlardır (Hançerlioğlu, 1981, s.64).

Fizyokrasi temelinde şekillenen serbest ticaret yanlısı bakış açısı Klasik okulun kurucusu olarak kabul edilen A. Smith'in ticari mübadele ilişkilerinin "mutlak üstünlük teorisi" ile ortaya konulmasıyla teorik bir temele dayandırılmıştır. Smith (1937, s.424) serbest ticaretin yararlarını aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

"Kendisine, satın almaktan daha pahalıya gelecek hiçbir şeyi asla evde yapmaya kalkışmamak her aile reisinin düsturudur... Her özel ailenin yönetiminde akıllılık olan şeyin, büyük bir krallığında ahmaklık olabilmesi pek olanaklı değildir. Eğer yabancı bir ülke bize bir malı bizim edebileceğimizden daha ucuza üretiyorsa onu biraz avantajlı olduğumuz bir biçimde çalıştırdığımız kendi endüstrimizin üretiminin bir bölümü karşılığında ondan almak daha iyidir."

Smith (1937), tek bir işletme için verdiği toplu iğne örneğinden hareketle işbölümünün uzmanlaşmaya ve sonuçta verimlilik ve üretim artışlarına neden olacağını ortaya koymuştur. Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı yapıtında (1776) merkantilizmin "Dünyanın serveti sabittir ve dış ticarete her iki tarafın kazançlı çıkması mümkün değildir" tezine karşı mutlak üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Bu düşüncesinden hareketle her ülkenin uzman olduğu alanda üretim yapması ile ülkeler arası işbölümünün gerçekleşeceği ve dolayısıyla uluslararası ticaretin her ülke için faydalı olacağı sonucuna ulaşmıştır. Smith'in bakış açısından dış ticaret, bir ülkenin başka bir ülkeye göre hangi malları daha az maliyetle üretiyorsa o malın üretiminde uzmanlaşarak ihraç etmesine, daha fazla maliyetle ürettiklerini ise diğer ülkeden ithal etmesini gerektiren bir yaklaşımı savunmaktadır (Yapar Saçık, 2009, s.166).

Görüldüğü gibi Smith'te serbest ticaret ilkesi, yalnızca, uzmanlaşma ve iş bölümü ilkesinin küresel bir ölçeğe uygulanmasından ibarettir. Smith' e göre; ülke içinde yapılan ticaretle dış ticaret arasında bir fark bulunmamaktadır. Aşırı kapasitenin yurtiçinde talep edilmeyen ürünlerinin dışarıya satılması sayesinde işbölümü geliştirilmeli ve ulusun verimlilik düzeyi yükseltilmeliydi ki, bu durum da faktörlerin tam istihdamını sağlayabilmeliydi (Smith ,1937, s. 353):

“Eğer herhangi bir endüstri branşının üretimi ülkenin talebinin gerektirdiğini aşıyorsa, [bu] fazlalık dışarıya gönderilmeli ve yurtiçinde talep edilen [başka] birşeyle mübadele edilmelidir. Böyle bir dışsatım olmayınca, ülkenin üretken emeğinin bir bölümünün ortadan kalkması ve [ülkenin] yıllık üretiminin değeri azalması gerekir. Büyük Britanya’nın toprak ve emeği, genellikle, yurtiçi piyasanın talebinin gerektirdiğinden daha fazla tahıl, yünlüler ve hırdavat üretir. Bu yüzden, bunların fazla bölümü, dışarıya yollanmalı ve yurtiçinde talep edilen [başka] birşeyle değiştirilmelidir. Bu fazlalık, ancak böyle bir dışsatımla, kendisini üretmek için gerekli emeği ve masrafı karşılamaya yetecek bir değer kazanabilir” (Smith , 1937, s.353).

Adam Smith’in takipçisi kabul edilebilecek bir diğer klasik iktisatçı olan D. Ricardo (1772-1823) yazmış olduğu ‘Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri’ adlı kitabında (1817) mutlak üstünlük teorisinde görmüş olduğu eksiklikleri gidermek amacıyla karşılaştırmalı üstünlük teorisini ortaya atmış ve ülkelerin her durumda ticaret yapabileceklerini ve karşılıklı yarar sağlayabileceklerini ileri sürmüştür. Ricardonun önemli katkısı fırsat maliyeti kavramına odaklanması olmuştur (Pugel, 2012, s.37). Ricardo, tam rekabet ve tam istihdam varsayımı altında ülkelerin düşük fırsat maliyetine sahip oldukları ürünleri üretmekle ihtisaslaşma sağlayabileceklerini ve iç talepten arda kalan kısmı mübadele ettikleri takdirde karşılıklı refah düzeylerini artıracabileceklerini savunmuştur. Ricardo’ ya göre ülkeler açısından önemli olan üretimdeki üstünlük derecesidir. Bir ülke, diğer bir ülkeye göre hangi malların üretiminde daha yüksek oranda üstünlüğe sahipse o mallarda uzmanlaşmaya gitmelidir. Daha açık olarak ülkeler sadece mutlak üstünlüğe sahip oldukları malları değil karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların da ihracatını yapabilirler (McTeer, 2009, s.4). Ricardocu analizde, ticaretten ticaret ortağı tüm ülkeler kazançlı çıkmaktadır. Emek değer teorisinden hareketle emeğin metanın değerini belirleyen üretim faktörü olması nedeniyle, bir ülkenin ticaretten kazançlı çıkması, bu ülkedeki tüm bireylerin kazanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Ricardocu analize göre ticaretin serbestleşmesinde herhangi bir kayıp ortaya çıkmamaktadır (Krugman ve diğerleri, 2012).

Bir diğer klasik iktisatçı J.S. Mill (1848) “Politik İktisadın İlkeleri” adlı eserinde serbest ticaret teorisine daha önceki araştırmacıların ihmal ettiği talep koşullarını analize dahil ederek katkıda bulunmuştur. Mill daha sonra neo-klasiklerce geliştirilecek karşılıklı talep kanununu ortaya koymuştur. Buna göre bir ülkenin, diğerinin malına karşı talebinin

şiddetinin derecesi bilinirse, dış ticaret hadlerinin belirlenmesi o derece mümkün olmaktadır. Mill malların değişim oranlarının, her ülkenin diğer ülke mallarına olan talebine ve bu talebin fiyat esnekliğine göre belirleneceğini savunmuştur. İki ülkeli bir modelde ülkelerin karşılıklı talebi, bir birim yabancı mal karşılığında teklif edilen ulusal mal arzına eşittir. Dış ticaret durumunda oluşacak fiyat da karşılıklı talep kanunu tarafından belirlenmektedir (Mill, 1965).

Neoklasik iktisatçılar, emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer faktörleri de kapsayan “fırsat maliyeti” kavramını kullanarak, Ricardo modelini revize etmişlerdir. Mill’in Karşılıklı Talep Kanunu, Alfred Marshall tarafından teklif eğrileri ²³ şeklinde geliştirilmiştir. Gottfried Haberler (1936) ise uluslararası ticarete, malların değerini ölçmede klasik iktisatçıların kullandığı emek-değer kavramı yerine fırsat maliyeti ²⁴ kavramını ikame etmiştir.

Karşılıklı ticaret yapan ülkelerdeki emek verimliliği düzeylerinin farklı olması temeli üzerine oturtulan karşılaştırmalı üstünlük teorisi, bu farklılığın nedenlerini açıklamada yetersiz kalınca, Heckscher-Ohlin tarafından “faktör donatımı teorisi” geliştirilmiştir. 1919 yılında Eli Heckscher “Dış Ticaretin Gelir Dağılımına Etkileri” isimli kitabını yayımlamıştır (Salvatore, 2001). Ohlin ise 1933 yılında Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret isimli makalesini yayımlamıştır. Heckscher-Ohlin modeli, ele alınan iki ülkenin sahip oldukları faktör donatımlarına göre uzmanlaşmaya gitmesi sonucunda refah kazançları elde edileceğini ortaya koymuştur (Heckscher, 1919; Ohlin, 1933). Model iki ülkeli, iki mallı ve iki üretim faktörünün (emek ve sermaye) kullanıldığını varsaymaktadır. Modelin diğer varsayımları, ülkelerin faktör donatımları bakımından, malların ise faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklı olduğu, malların üretiminde kullanılan teknoloji düzeyinin ve talep koşullarının bütün ülkelerde aynı

²³İthal malı bir birim artırılırken, bunların karşılığında ülkenin kendi malından önereceği miktarları gösteren eğri (Marshall, 1879, pp.135-137).

²⁴ Bir malın fırsat maliyeti o malın üretimini bir birim artırmak için gereken üretim faktörleri ya da kaynakları serbest bırakmak üzere, başka bir malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktara eşittir (Haberler, 1936)

olduğu ve üretimde ölçeğe göre sabit getiri yasasının geçerli olduğudur (Seyidoğlu, 1999). Bu varsayımlar altında her ülke, bol olarak sahip olduğu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malları ihraç edecek, nispi olarak daha az sahip olduğu faktörün yoğun olarak kullanıldığı malları ise ithal edecektir. Modelde yer alan faktör fiyatları arasındaki farklılık, uluslararası ticaretin asıl nedeni iken, ticaretin artması ülkeler arası faktör fiyatları farklılığının ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Yapar Saçık, 2009, s.167-168).

Heckscher-Ohlin teorisini temel alan ve modele yeni katkılar içeren üç farklı teori ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi olan Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi Teorisi'ne göre; ülkelerarası faktör fiyatları eşitlenmesini sağlayan, ülkelerarası faktör hareketleri değil, serbest ticarettir. İkinci teori olan “Stolper- Samuelson teorisine göre (Stolper ve Samuelson, 1941, s. 344-346) serbest ticaret, ihracatçı sektörün yoğun kullandığı ülkede bol olan faktörün yararına iken korumacılık, ithal ikameci sektörde yoğun kullanılan ülkede az olan faktörün lehinedir. Üçüncü teori Rybczynski teorisi olup, bu teoriye göre bir faktörün arzı artarsa, o faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi artarken, diğer malın üretimi daralmaktadır.

Heckscher-Ohlin teorisinin ilk defa ampirik açıdan test edilmesi, Wassily Leontief tarafından girdi-çıktı tablosunu kullanarak yapılmıştır. Leontief'in bulguları Heckscher-Ohlin teorisinin sonuçlarıyla tamamen çelişen sonuçlara işaret etmiştir. Literatüre “Leontief paradoksu” olarak geçen bahse konusu çelişki, sermaye faktörü zengini ABD'nin 1 milyon dolarlık ihraç ürünleri ile 1 milyon dolarlık ithal ürünlerini incelemiş ve ABD'nin ihraç ürünleri içinde sermaye faktörünün daha yoğun çıkması gerekirken emek faktörü yoğunluğu daha yüksek çıkmıştır. Leontief, çelişkili görünen bu sonucu, Amerikan işçilerinin, dünyanın diğer ülkelerindeki işçilere göre daha yüksek nitelik ve üstünlüklere sahip olduğu savı ile açıklamıştır (Leontief, 1953).

Leontief paradoksunun Hecksher-Ohlin Teoremi hakkında kuşku uyandırması ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinde gözlenen ampirik olguların geleneksel teori ile açıklanamaması, hatta kimi durumlarda teori ile çelişmesi, 1970'li yıllarda Yeni Dış Ticaret Teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya ticareti ile ilgili olarak;

geleneksel teoremin öngörülleri ile açıklanamayan ya da kimi durumlarda paradoks niteliği taşıyan dört önemli ampirik olgu bulunmaktadır: Benzer Ülkeler Arasındaki Ticaret; Endüstri İçi Ticaret; Gelir Dağılımı ve Refah; Çokuluslu Şirketler ve Firma İçi Ticaret (Akkoyunlu, 1996, s.71-72). Ayrıca; Dünyadaki ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artması ve özellikle Avrupa ile Amerika’da bölgesel ticaret blokları kurma yönündeki ekonomi politika değişiklikleri uluslararası ticaret teorilerini yeniden değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece, ölçeğe göre artan getiriler ve eksik rekabet piyasaları gibi gerçekçi varsayımlar kullanan Yeni Dış Ticaret Teorileri 1970 yılının sonlarına doğru gelişme göstermiştir.

Bu teorilerden nitelikli işgücü teoremi; sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin önemli bir kısmının nedeni ülkeler arasındaki nitelikli işgücü farklılığı olduğunu ifade etmiştir (Keesing,1965; Kenen,1965; Leontief,1953). Teknoloji açığı teoremine göre; sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük bir bölümü yenilikçi firmalar tarafından geliştirilen yeni mal ve üretim süreçlerine dayanmaktadır. Yeni bir malın üretimine başlayan ülke doğal olarak bu malın onun ilk ihracatçısı ve monopolcüsü haline gelmektedir. Yeni bir mal/üretim süreci teknoloji taklidi yoluyla serbest bir mal haline gelerek ucuz emek avantajına sahip gelişmekte olan ülkelerde daha ucuza üretilmeye başlamaktadır. Sonrasında ise, ilk teknolojiyi üreten ülke taklitçi ülkelere rekabet edemediği için malı bu ülkelere ucuza ithal etmeye başlamaktadır. Ürün dönemleri teoremi teknoloji açığı teorisinin, Vernon’un katkılarıyla geliştirilmiş bir biçimi olarak, ürün geliştirme ve yenileme sürecinin durakladığı aşamaya doğru belli bir ürünün üretiminin zaman geçtikçe daha basit hale geleceği düşüncesine dayanmaktadır. Tercihlerde benzerlik teoremi; sanayi ürünleri ticareti; özellikle, benzer tercihlere ve gelir düzeylerine sahip ülkeler arasında yoğunlaşmaktadır. Ülkeler; kişi başına gelir düzeyi ve gelir dağılımı, yani talep yapıları bakımından birbirine ne kadar yakınsa, aralarındaki ticaretin o kadar yoğun olması beklenmektedir. Ölçek ekonomileri teoremi ise Helpman ve Krugman’ın (1989) geliştirdiği hipoteze göre ekonomide, üretim fonksiyonuna bağlı olarak bazı malların üretim miktarı arttıkça ortalama maliyetler düşmektedir. Ölçeğe göre artan getiri ya da ölçeğe göre azalan maliyetler olarak adlandırılan bu durum, verimlilik

artışının içsel veya dışsal olmasına bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir ²⁵. Ölçek ekonomileri ile gerçekleşen verimlilik artışı, ilgili ülkeye karşılaştırmalı üstünlük kazandırmakta ve ülkede uzmanlaşma arttıkça ülke ihracatçı konumuna gelmektedir. Ölçek ekonomilerinin uluslararası boyuta ulaşması ile dünyada refah artışı sağlanmaktadır. Son olarak, monopolcü rekabet teoreminde; üretim faktörlerinin ülkeler arasında hareketli olduğu, taşıma maliyetlerinin analize dahil edildiği teoride, uluslararası fiyatın belirleyicisinin monopolcü rekabet piyasalarında faaliyet gösteren firmalar olduğu savunulmaktadır. Ülkeler endüstri-içi ticaret nedeniyle bir malın hem ihracatçısı, hem de ithalatçısı oldukları için karşılaştırmalı üstünlükler uyarınca uzmanlaşmaya gidememektedirler. Teoriye göre, her bir firma, diğer firmaların fiyatlarını veri kabul ederek kârını maksimize eden bir fiyat belirlemektedir. Bununla beraber, söz konusu firmalar ürün farklılaştırması yapmaktadır. Bu şekilde, her bir firma farklılaştırdığı mal üzerinde monopolcü bir firma gibi davranabilmekte ve ölçeğe göre artan getiriler de monopolcü rekabet ortamını desteklemektedir (Seyidoğlu, 1999, s.81-91).

Küreselleşen uluslararası ticaret koşulları, yüzlerce ülke ve on binlerce mal ve hizmetin ticarete konu olduğu kompleks bir ortamdır. Dolayısıyla, uluslararası ticareti tek bir teori ile açıklamak mümkün olmamakta ve herbir teori, belirli grup malların ticaretini açıklamada üstün olabilmektedir. Bu anlamda; Yeni Dış Ticaret Teorileri'nin Geleneksel Dış Ticaret Teorisi'ne tamamlayıcı nitelikte oldukları söylenebilir (Dura, 2000).

3.2. TARIM SEKTÖRÜNDE SERBESTLEŞMENİN TEORİK OLARAK İNCELENMESİ

Yukarıda kronolojik olarak incelenen dış ticaret teorilerinden anlaşılabileceği üzere ülkelerin neden dış ticaret yaptıkları, dış ticaretteki hadlerin ne olması gerektiği, hangi ülkenin neyi ne kadar üreteceği gibi sorular dış ticaret teorisyenleri tarafından cevaplanmaya

²⁵ İçsel Ölçek Ekonomileri: Firmanın kendi üretim ölçeği arttığında ortalama maliyetlerinin azaldığı durum. Dışsal Ölçek Ekonomileri: Firmanın bağlı olduğu endüstride üretim hacmi geliştikçe firmanın ortalama maliyetlerinin azaldığı durum.

çalışılmıştır. Tüm teoriler önemli bir bölümü katı olan belli varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımların gerçekleştirilmesi devletlerin ve onların uyguladıkları maliye politikasının amaçları arasında yer almaktadır ve böylece ülkeler uyguladıkları maliye politikaları ile dış ticarete doğrudan veya dolaylı olarak müdahalede bulunmaktadır. Bu kısımda uluslararası ticarete müdahale niteliği taşıyan dış ticarete, özelde tarım sektöründe yukarıda bahsedilen uluslararası ticaret modelleri çerçevesinde korumacılık, sonrasında ise sektördeki serbestleşme yaklaşımları kısaca değerlendirilecektir.

Uluslararası dış ticarete bazı yıllarda serbestleşme, bazı yıllarda ise korumacılık yaklaşımlarının öne çıktığı görülmektedir. Tarım sektörünün daha önce ifade edilen kendine has özellikleri ve bu kapsamda tarım sektöründe yaşanan piyasa aksaklıklarına karşı tüm ülkelerde devlet müdahalesinin var oluşu, tarım ticaretinde serbestleşmenin diğer sektörlerle göre çok daha gecikmeli olarak gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Korumacılık, ülkelerin gümrük vergileri, kotalar ve tarife dışı engelleri gibi yöntemlerle ithalatı kısıtlayarak yerli endüstrileri ve firmaları koruyan bir dış ticaret politikasını ifade eder. Karluk'a (2009, s.834) göre korumacılık, dünya fiyatlarının üzerinde üretim yapan yerli üreticileri ithal malların rekabetinden korumak için ithal malların iç fiyatlarının bir tarife ile yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Korumacılığa tarım sektörü açısından bakıldığında korumacılığın temel amaçları şu şekilde sıralanabilir: Gıda maddelerinde kendi kendine yeterliliğin sağlanması, temel tarımsal girdilerin yurtiçi üretiminin genişletilmesi, kaynakların etkin kullanımı ve dağılımı, üretici gelirlerinin yükseltilmesi, iç ve dış piyasalarda tarımsal açıdan ülke çıkarlarının gözetilmesi (Işın, 1998, s.43).

Korumacı dış ticaret politikaları F. List'in önderliğinde Almanya'da ortaya çıkmış ve sanayileşme çabasındaki neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde benimsenmiş ve Hamilton ve Carey'in referansıyları Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulamaya konmuştur. İngiltere'de 1651 ve 1660 tarihli "Denizcilik Yasaları," 1815 tarihli Tahıl Yasaları, 1903 Chamberlain'in Dış Ticaret Gümrük Vergileri Yasası bu dönemdeki çok sayıda uygulamaya ilişkin örneklerdendir. ABD 'nin ilk Hazine Bakanı olan Alexander Hamilton da korumacılık hakkında düşüncelerini 1791 yılında ABD kongresine "ABD gibi geri kalmış bir ülke başlangıç döneminde bulunan endüstrilerini yabancı rekabetten

korumalı ve bunları kendi ayakları üzerinde durabilecek noktaya kadar desteklemelidir” şeklinde bir rapor ile sunmuştur. Raporun aynı zamanda “bebek endüstri tezini” de ilk olarak ifade ettiği söylenebilir.

Almanya’da Friedrich List’in sanayileşme ve kalkınma yolundaki ülkeler için ortaya attığı serbest ticaret karşıtı fikirlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. F. List (1841) gelişmekte olan sanayilerin belirli bir süre dış rekabetten korunması gerektiğini öne süren yaklaşımı bebek endüstri tezi üzerine kurgulanmıştır. Teze göre koruma, endüstriye bebeklik çağını atlatıncaya kadar zaman kazandırmaya yarayacak ve yeni inşa edilen endüstriler optimum üretim ölçeğine ulaştıklarında içsel ve dışsal ekonomiler sayesinde yabancı üreticilerle rekabet edebilecek düzeye geleceklerdir. List’e göre sanayileşme ancak gümrük koruması ile gerçekleştirilebilir ve gümrük korumaları ulusal sanayi dış ülkelerin sanayi ile rekabet edebilecek bir düzeye gelene kadar devam ettirilmelidir. List (1841) tarımsal malları korumacı politikaların dışında bırakmıştır. List’e (1959, s.44) göre sanayileşme çabasındaki bir ülkede tarımı gümrük tarifeleriyle geliştirmek istemek budalaca bir başlangıçtır çünkü ülke içi tarım ancak ülke içi sanayiler aracılığıyla ekonomik olarak gelişebilir ve tarımı koruma gümrükleriyle desteklemek yabancı hammaddelerin ve tarım ürünlerinin dışlanması sebebiyle ülke sanayilerinin gelişmesini engelleyebilir. Günümüz gelişmiş ülkeleri List’in görüşleri doğrultusunda XIX. yüzyıldaki sanayileşmelerinin ilk dönemlerinde sınai ürünlerde korumacılığı benimserken tarımsal ürünlerin de içinde bulunduğu hammaddelerin ticaretinde göreceli olarak daha serbest bir politika izlemişlerdir.

Korumacılığın az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi ve kalkınması için gerekli olduğunu savunan iktisatçıların birçoğunu etkileyen önemli bir diğer iktisatçı Rumen Manoilescu’dur (1929). Manoilescu “Koruma Teorisi ve Uluslararası Ticaret” adlı eserinde List’in geçici süreli korumacılık teorisinin aksine yüksek verimliliğe sahip sektörlerin sürekli ve kalıcı bir şekilde korunması gerektiğini belirtmiş ve ikili bir yapıya sahip ekonomilerde, sanayi kesiminin sürekli korunmasını önermiştir.

Serbest ticaret teorisinin uzmanlaşma tezini reddeden ve az gelişmiş ülkelerin korumacılık yoluyla kalkınmalarını öneren görüşlerden bir diğeri Prebisch-Singer tezine dayanmaktadır. 1950 yılında Arjantinli iktisatçı Raúl Prebisch ile Alman iktisatçı Hans Singer ayrı ayrı yaptıkları çalışmalarda, dış ticaret hadlerinin hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden ülkeler aleyhine döndüğünü; diğeri bir ifadeyle tarım ve sanayi ürünleri arasındaki ticaret hadlerinin uzun dönemde tarım ürünleri aleyhine değiştiğini ortaya koymuşlardır. Bu görüş sonraki dönemlerde Prebisch-Singer Hipotezi olarak adlandırılmıştır. Prebisch ve Singer'e göre bu durumun ortaya çıkmasına arz ve talep ile ilgili koşullar ve ekonominin yapısı başta olmak üzere birçok faktör etkilidir. Talep ile ilgili faktörler, gıda maddeleri talebinin azalması; doğal hammaddelerin yerine yapayların geçmesi; gelişmiş ülkelerde uygulamaya konulan tarım kesimini koruyucu önlemler olarak sıralanabilir. Arz ile ilgili faktörler ise teknolojik yenilikler ve faktör verimliliğindeki artışlar ile tekelci kuruluşların piyasalardaki etki gücü olarak ifade edilebilir (Singer, 1950; Prebisch, 1959).

XX inci yüzyılın başlarından itibaren İngiltere dışında kıta Avrupa'sında ve ABD'de korumacı politikalar uygulanırken, tarımsal ürün fiyatlarının da yükselmeye başladığı bir dönem yaşanmış ve bu eğilim 1929 Büyük Bunalıma kadar sürmüştür. 1929 bunalımı sonrasında dünya ticareti miktar ve değer olarak önemli ölçüde azalmış ve bununla birlikte ülkelerin tarımsal politikalarında korumacılık yaklaşımına dair yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Söz konusu eğilimlere bağlı olarak özellikle ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde gelişen korumacı politikalarla beraber yeni tarımsal destekleme politikaları gündeme gelmiş ve tarımsal dış ticaretle ilgili çeşitli tarife yasaları çıkarılmıştır (Rothermand, 1996, s.39-40). ABD'de 1933 yılından itibaren çıkarılan bir dizi Tarım Yasaları ile tarımsal destekleme alımı, depolama yardımı gibi korumacılığa dönük tedbirler uygulamaya konmuştur (Knutson ve diğerleri, 1995, s.146). Benzer şekilde Batı Avrupa'da da korumacı tedbirler gündeme gelmiştir. Bu dönemde tarım sektöründe korumacılık politikalarının uygulanmasının temel sebebi yeterli ve ekonomik gıda arzını sağlamaktır. Nitekim hükümetler tarafından bu kapsamda tavan fiyat uygulamaları ile gıda güvenliğini sağlamaya dönük stoklar oluşturulmaya çalışılmıştır (Swinnen, 2009, s.9).

Korumacılık anlayışının hâkim olduğu dönemlerle ilgili olarak açıklanması gereken bir diğer husus ise korumacılık yöntemlerini geliştiren ülkelerin niçin aynı zamanda serbest dış ticaretin savunucusu olan ABD, Kanada, Japonya, Avrupa Birliği ülkeleri olduğudur. Tarıma devlet müdahalesi, sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde değil serbest rekabet düzeni ile entegrasyon girişimindeki AB ya da liberal piyasa düzenine en bağlı ülke ABD gibi gelişmiş ülkelerde de mevcuttur (Kazgan, 2003). Bahsedilen sanayileşmiş ülkeler, ithalatta fark giderici vergi, ihracata teşvik ödemeleri, ihracat kısıtlamaları, standartları gibi yeni akımlar geliştirmişlerdir. Bu yeni korumacılık araçlarının en önemli özelliği ticaret saptırıcı/bozucu gümrük vergilerinde olduğu gibi net olarak görülmemesidir (Seyidoğlu, 1999). Stiglitz'e (2002) göre Asya, Latin Amerika ve Afrika tarım ürünleri pazarlarına girmek isteyen batı ülkeleri, hedefler ulaşmak için gerektiğinde bu ülkeleri finansal baskı altına almaktan çekinmemektedirler. Bunu yaparken kendi üreticileri ise bütünüyle koruma altına almaktadırlar. Oxfam'a (2002) göre AB damping uygulamaları tek taraflı yarar sağlarken bu yarar gelişmekte olanların zararına oluşmaktadır. Çünkü AB politikaları aşırı üretimi ve ihracat dampinglerini teşvik ederken birçok temel tarımsal ürünün (şeker, süt ürünleri ve tahıl) dünya fiyatlarında düşüş gözlemlenmektedir. Bahsedilen sübvansiyonlar ile AB üyesi ülkelerdeki büyük tarımsal işletme sahipleri daha da zenginleşirken; gelişmekte olan ülkelerdeki küçük üreticiler uygulanan sübvansiyonlar neticesinde gelir kaybına uğramaktadırlar.

Korumacılık ve serbestleşme kavramları iktisatta uzun yıllardır tartışılan sorunlardan biridir. Yukarıda detaylı bir şekilde açıklandığı üzere kimi iktisatçılar, serbest ticaretin ülkeler arası gelir adaletsizliğine sebep olması nedeniyle eleştirmekte; bazıları ise ticari serbestleşmeyi savunmaktadır. Özetle serbestleşme ve korumacılık yazınında dünya ekonomisinde yaşanan değişim alt dönemlere ayrılabilir: 1875-1914 yılları (altın para çağı dönemi ve ticari liberalleşme); 1914-1929-1944 yılları (savaş dönemi, durgunluk, korumacılık, depresyon); 1944-1970 yılları (kurumsal kapitalizm dönemi, ticari liberalleşme); 1970-1980 yılları, (OPEC krizi, stagflasyon, yeni korumacılık dönemi); 1980-2000 yılları (neoliberal politikalar, çok uluslu şirketler, ticari liberalleşme, rekabet, tarife dışı araçlar; 2000-2008 yılları (finansal küreselleşme); 2008- günümüze son dönem (finansal kriz ve kur savaşları dönemi, yeni merkantilist dönem). Ülkelerin ticari

serbestleşme uygulayıp uygulamadığı nasıl anlaşılır sorusunun cevabına da bakmak faydalı olacaktır. Sachs ve diğerleri (1995, s.22) bir ülke ekonomisinin ticari serbestleşme politikası uygulayıp uygulamadığına dair beş ölçüt olduğunu; eğer ülke aşağıdaki beş ölçütten herhangi bir tanesine sahipse ticari serbestleşme politikası uygulamadığını belirtmişlerdir: Tarife dışı engellerin dış ticaretin %40 veya daha fazlasını kapsamaması; Ortalama tarife oranlarının %40 veya daha fazla olması; karaborsa döviz fiyatlarının, resmi döviz fiyatlarının %20 ve üzerinde olması; sosyalist bir ekonomik sisteme sahip olunması; İhracatın önemli bir kısmının kamu tekelinde olması. Bu çalışmanın konusu olması sebebiyle ilerleyen bölümlerde dünyadaki ticari serbestleşme uygulamaları detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.3. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ VE BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARI

Ticari serbestleşmeye yönelik yaklaşımlar küresel ve bölgesel olarak ikiye ayrılmaktadır. Küresel anlamda ticaretin serbestleştirilmesinde DTÖ önde gelen kurumlardan biri iken, bölgesel örneklerde bölgesel ticaret anlaşmaları yer almaktadır. Daha açık olarak; uluslararası ticaretin tüm ülkeleri kapsayacak şekilde yani küresel bir ölçekte liberalleştirilmesi evrensel yaklaşım olan GATT'ı ve DTÖ'yü ifade ederken; değişik ülkelerin bölgesel bir blok içinde ticareti serbestleştirici politikalar izleyerek ekonomik birlikler oluşturmaları “ekonomik entegrasyon” olarak tanımlanmaktadır. Bu bölümde dış ticarete serbestleşmenin önünü açan kurumsal yapı üzerinden ticari serbestleşme süreci incelenecektir.

3.3.1. GATT'dan DTÖ Tarım Anlaşmasına

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlatılan neo-liberal dış ticaret politikaları çerçevesinde uluslararası ticaretin önündeki tüm engelleri aşamalı olarak ortadan kaldırmayı kendisine temel hedef sayan GATT'ın temel ilkeleri, en çok kayrılan ülke kuralı, ulusal muamele kuralı, şeffaflık, öngörülebilirlik, adil rekabeti teşvik etmek, kalkınmayı ve ekonomik reformları desteklemek olarak sıralanabilir (GATT, 1994). En çok kayrılan ülke kuralı,

GATT anlaşmasını ilk maddesidir ve bu kurala göre üye ülkeler arasındaki dış ticaret, ayrımcı olmayacak şekilde yapılmalı, üye ülkelerin biri diğer bir ülkeye herhangi bir gümrük kolaylığı sağladığı takdirde bu kolaylıktan anlaşmaya taraf ülkelerin tümü faydalanabilmelidir. Bu kuralın bazı istisnaları bulunmaktadır. Bunlar, gümrük birlikleri, serbest ticaret anlaşmaları ve bölgesel ticaret anlaşmaları gibi gelişme yolundaki ülkeler lehine düşük gümrük vergisi alınması veya gümrük vergisinin alınmaması gibi ayrımcı nitelikteki uygulamalar ile GATT Anlaşmasının öngördüğü anti-damping ve telafi edici vergiler gibi diğer uygulamalardır.

Ulusal muamele kuralı GATT'ın 3 üncü maddesinde ifade edilmiş ve bu kurala göre iç pazara ilişkin düzenleme ve uygulamalar yönünden ithal ve yerli mallar arasında ayırım yapılmamasını öngörülmüştür. Yalnız bir mal, hizmet ve fikri mülkiyet pazara girdikten sonra uygulanmasından dolayı yerli üretimden gümrük vergisine eş bir vergi alınmamış olmasına rağmen, ithal mal üzerinden gümrük vergisi alınması bu kurala aykırılık teşkil etmemektedir. (GATT, 1994). 1993 Uruguay Turu'nu takiben DTÖ adını alan GATT, görüşmeler konusunda yeniden yapılanmaya gitmiş ve üye ülkeler çıkarlarını yansıtmak ve müzakerelerde etkin olmak amacıyla pozisyonları birbirine yakın ve ortak çıkar birliği olan ülkelerle 'müzakere grupları' oluşturmuşlardır. ABD ve AB dışındaki tüm ülkeler bir veya birden fazla müzakere grubunun üyesi durumundadırlar. Ülke grupları şu şekilde ifade edilebilir. ABD, AB, G20²⁶, CAIRNS²⁷, G10²⁸, G33²⁹, G90, Afrika Grubu, LDC (en

²⁶ Bolivya, Brezilya, Şili, Çin, Küba, Mısır, Hindistan, Endonezya, Meksika, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Tanzanya, Venezüella, Zimbabwe.

²⁷ Avustralya, Yeni Zelanda, Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland, Güney Afrika, Fiji, Brezilya, Arjantin, Şili, Kanada, Meksika, Kosta Rika, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Kolombiya, Guatemala

²⁸ Japonya, G. Kore, Tayvan, İsrail, İsviçre, Lihtenştayn, Norveç, İzlanda, Mauritius, (Bulgaristan.)

²⁹ Benin, Barbados, Botswana, Çin, Kongo, Fildişi Sahilleri, Küba, Dominik Cum., Haiti, Honduras, Hindistan, Endonezya, Jamaika, Kenya, Kore, Madagaskar, Mauritius, Moğolistan, Mozambik, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Panama, Peru, Filipinler, Senegal, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Tanzanya, Türkiye, Uganda, Venezüella, Zambiya, Zimbabwe.

az gelişmiş ülkeler), ACP³⁰, NFIDC net gıda ithalatçısı gelişme yolundaki ülkeler) ve SVE (küçük ve tehdide açık ülkeler).

Konuya tarım sektörü açısından bakılırsa; Uruguay görüşmelerinde Tarım Antlaşması ile uluslararası dış ticarete serbestleşme gerçekleştirilerek tarımsal ürün ticaretinin daha rekabetçi piyasalarda yapıldığı bir dış ticaret ortamının sağlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destekler olmak üzere üç temel konuda, uluslararası ticareti sınırlandıracak tüm engellerin kaldırılması yönünde düzenlemeler getirilmiştir. DTÖ Kurucu Anlaşması'nın ekinde yer alan Tarım Antlaşması kapsamında pazara giriş konusunda anlaşmanın en açık amacı ithalat kısıtlamalarını azaltmaktır. İç destekler konusunda ise destek türleri olarak kırmızı kutu (ticareti bozucu nitelikte olan ve belirli limitler getirilmiş olan primler, müdahale alımları, girdi destekleri gibi destekler), mavi kutu (üretimi kısıtlayan doğrudan ödeme şeklindeki önlemler) ve yeşil kutu (indirim taahhüdünden muaftır, ticaret ve üretim üzerinde bozucu etkiye sahip olmayan ya da bozucu etkisi asgari düzeyde olan ve üzerinde herhangi bir sınırlama ya da kısıtlama öngörülmemiş destekler) destekleri bulunmaktadır. İhracat sübvansiyonları ise üye ülkelerin Anlaşma hükümlerinin belirlediği ülke eklerinde belirtilen ürünler dışında ihracat destekleri vermeleri yasaklanmıştır (Josling ve diğerleri, 1998).

DTÖ Tarım Anlaşması, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri uyarınca ülkelere farklı oran ve sürelerde taahhütte bulunabilme olanağı tanımıştır. Az gelişmiş ülkelerin ise tarife ve sübvansiyonlarında kesintiye gitmeleri öngörülmemiştir. Sübvansiyonların ve korumanın azaltılması konusunda Uruguay Turu ile aşağıdaki önlemlerin alınmasına yönelik taahhütler öngörülmüştür.

³⁰ Afrika, Karayipler ve Pasifik Ülkeleri.

Tablo 22: Uruguay Turu İndirim Oranları

	Gelişmiş Ülkeler 6 Yıl: 1995-2000	Gelişmekte Olan Ülkeler 10 Yıl: 1995-2004
Tarifeler		
Tüm tarımsal ürünler içi ortalama indirim	-36 %	-24%
Ürün başına asgari indirim	-15%	-10%
İç Destekler		
Toplam desteklerde kesinti (Baz yılı 1986-88)	-20%	-13%
İhracat		
Sübvansiyon değeri	-36%	-24%
Sübvansiyon edilen ürün miktarı (Baz yılı 1986-90)	-21%	-14%

Kaynak: DTÖ (2022)

DTÖ'ye göre Uruguay Turu kararlarının uygulanması, tarımsal koruma ve destek yönünden bir değişim niteliğindedir. Uruguay Turu neticesinde, AB tarımsal destek politikalarını tüketici tarafından finanse edilen ve piyasayı bozan fiyat desteklerinden, vergi mükellefleri tarafından finanse edilen doğrudan gelir ödemelerine doğru kaydırırken, ABD' de doğrudan gelir ödeme sistemine ağırlık verilmiştir. Liberal tarım politikalarının yaygınlaştırılması suretiyle ortaya çıkan bu dönüşüm, dünyada özellikle de gelişmiş ülkelerde tarımsal sübvansiyonların mutlak olarak azaldığı anlamına gelmemiştir. AB ve ABD tarım politikalarını biçimsel olarak anlaşma ile tutarlı hale getirirlerse de, bir yandan liberalleşme yönünde adımlar atıldıkça diğer yandan destek harcamalarını artırmışlardır (Akder, 2006, s.16). Örnek vermek gerekirse, özellikle gelişmiş ülkeler sübvansiyonları telafi edici bir politika aracı olarak kullanmışlardır. Başta AB, ABD ve Kanada gibi birçok gelişmiş ülke, 1990-2000 yıllarında buğday, süt ve süt ürünleri, sığır eti, şeker, taze meyve ve sebze, kümes hayvanları gibi birçok ürün grubunda yüksek sübvansiyonlar uyguladığı bilinmektedir (Ingco, 1995). Bu durumun sonucu olarak, azgelişmiş ülkelerin tarım sektörleri olumsuz etkilenmiş, tarımsal ürün fiyatlarının oldukça düşük seviyelerde seyretmesine, ticaret hadlerinin bozulmasına, tarım ürünleri ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin düşen fiyatlara bağlı olarak tarımsal ihracat gelirlerinin düşmesine yol açmıştır.

Bello'ya (2002, s.72) göre kalkınmakta olan ülkeler Tarım Antlaşmasını imzalayarak; kendi koruma altındaki pazarlarını dışa açmayı kabul ederken, büyük tarımsal süper güçlerin desteklenmiş tarımsal üretimlerine dayalı sistemlerini pekiştirdiklerini³¹ ve bunların büyük üretim fazlalarını dampinglerle kendi pazarlarına sürececeklerini, böylelikle kendi küçük üreticilere dayalı tarımlarını tahrip edeceklerini anlamışlardır.

DTÖ Bakanlar Konferansı, en az iki yılda bir toplanarak çalışma programını belirlemektedir. Bu çerçevede I. Bakanlar Konferansı 1996 yılında Singapur'da, II. Konferans 1998 yılında Cenevre'de, III. Konferansı 1999 yılında Seattle'da, IV. Bakanlar Konferansı 2001 yılında Doha'da, V. Bakanlar Konferansı 2003 yılında Meksika'nın Cancun Kentinde ve VI. Bakanlar Konferansı 2005 yılında Hong Kong'da ve 2009 yılında Cenevre'de, 2013 yılında Bali'de, 2015 yılında Nairobi yapılmıştır. Doha Bakanlar Konferansı sürecinde ülkeler kendi çıkarları ölçüsünde bir araya gelerek gruplar oluşturmuşlardır. Uruguay Turu'nda olduğu gibi Doha Konferansı'nda da en çetin görüşmeler tarım sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır. ABD ile 18'li Cairns grubu, yani ilke olarak tarım ürünleri ihracatına sübvansiyon vermeye karşı olan ülkeler, sübvansiyonlu ihracatını sürdüren OTP'yi eleştiri yağmuruna tutmuşlardır (Şahinöz, 2002). Doha Turunda tarım bir kırılma noktası ve tüm müzakereler için bir denge rolü oynamıştır. Özellikle G-20 grubu ülkelerin DTÖ'de bir ortak tutum belgesi olarak kabul edip dağıttıkları metinde Doha Turu 'adil ve piyasa-yönlü bir ticaret sisteminin kurulması amacının' desteklenmesi şeklinde ifade edilmiştir. G-20 tarımda pazara giriş, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması, ticareti bozucu iç desteklerin azaltılması gibi alanlarda daha katı korumacı politikalar izleyen AB ve hatta ABD tarafından başlangıçta görmezden gelinmeye çalışılmış olmakla beraber daha sonrasında ses getirmeye başlamıştır (Taylor, 2007,s.159). Doha Görüşmelerinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu G-33 grubu her ülke için önemli özel ve hassas ürünün ne olduğunun tek taraflı olarak belirlenebilmesi konusunda ısrarcı olurken; pamuk üreticisi dört Afrika ülkesi (Mali,

³¹ OECD ülkelerinde tarım destekleri düzeyi Dünya Ticaret Örgütü doğduğunda 1995'de 182 milyar dolar düzeyinde iken Uruguay Turu tarım Antlaşmasının ardından 1997'de 280 milyar dolara, 1998'de 362 milyar dolara dek yükselmiştir.

Benin, Burkina Faso ve Çad)³² ise pamuk üretimi ve ihracatı üzerindeki tüm sübvansiyonların kaldırılmasını gündeme getirmişlerdir. Doha görüşmelerinde oluşan bu gruplar, daha önceki turlarda ABD ve AB'nin ön planda olduğu baskın rolünü azaltarak sistemi oligopol bir yapıya dönüştürmüşlerdir (Grant, 2007).

Doha Kalkınma Turu içerisindeki tarım müzakerelerinde, ekonomilerinde tarım sektörü çok önemli yer tutan gelişme yolundaki ülkeler ile en az gelişmiş ülkeler tarımda ticareti engelleyici ihracat sübvansiyonlarının, iç desteklerin ve pazara girişteki engellerin kaldırılmasını talep ederlerken, her ne kadar ekonomilerinde tarımın payı düşük olsa da göz ardı edilemeyecek bir tarım nüfusuna ve buna istinaden tarımla uğraşan seçmen kitlesine sahip olan başta ABD ve AB olmak üzere gelişmiş ülkeler ise var olan destekleme seviyelerini muhafaza ederek ülkelerindeki tarım kesimini korumayı amaç edinmişlerdir (Öniş ve Mutlu, 2007, s.75).

Akman'a (2008,s.31) göre Doha Turu'nda gelişmiş ülkeler bir taraftan Uruguay Turu ile öngörülen tarım sektöründe daha ileri serbestleşme müzakerelerinde korumacı tutumlarını sürdürerek gelişme yolundaki ülkelerin serbest ticaretten yararlanma imkanlarını olumsuz etkilemiş, diğer taraftan da daha henüz Uruguay Turundan kaynaklanan yükümlülüklerini tam olarak benimsemeyen gelişme yolundaki ülkelerin yeni alanlarda yükümlülükler üstlenmeye zorlamışlardır. İleri Tarım Müzakereleri Kapsamında İmzalanan Cenevre Çerçeve Anlaşması uyarınca tarım ürünü iç desteklerinin daha da azaltılması kararlaştırılmış olup; iç destekler, üretim değerinin gelişmiş ülkelerde % 10'unun, gelişme yolundaki ülkelerde %5'inin altına çekilmesi; gelişme yolundaki ülkelerin daha uzun sürede daha az oranda indirim yapmaları öngörülmüştür. Belirtilmesi gereken bir konu, müzakerelerde gelişmekte olan ülkelere kırsal kalkınma ve geçim düzeyi açısından, özel ürün statüsünde ürün belirleyebilecekleri ve özel uygulama yapabileceklerine dair bir istisna tanınmıştır. Doha Müzakerelerinin

³² Müzakerelerde ihracatı sadece birkaç tarımsal ürüne dayanan az gelişmiş ülkelerin ihracatçısı oldukları ürünler için bazı spesifik kararları aldirmaya yönelik girişimleri öteden beri gözlemlenen bir durumdur. Aksi takdirde bu ülkelerin önemli ödemeler bilançosu açıklarıyla karşılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır.

2006 yılında askıya alınması kaygıları artırmış ve Doha Turu'nu yeniden canlandırmak amacıyla 2008 Paketi olarak da bilinen safhaya gelinmiştir. tarım müzakereleri çerçevesinde 6 Aralık 2008 tarihli “gözden geçirilmiş taslak modalite belgesi” yayımlanmıştır. Söz konusu belgenin pazara giriş kısmında yer alan tarife indirimleri bölümünde gelişme yolundaki ülkeler için özel ve lehte muamele hükümleri çerçevesinde, eşit oranlar halinde, gelişmiş ülkelere göre daha uzun dönemde ve daha düşük oranlarda indirim yapmaları öngörülmüştür. Minimum ortalama tarife indirimi gelişmiş ülkeler için %54 iken gelişme yolundaki ülkeler için %36'dır. En az gelişmiş ülkelerin ise tarife indiriminden muaf tutulması öngörülmüştür.

2013 yılının sonunda Endonezya'nın Bali Adası'nda düzenlenen konferansın gündeminde ticaretin kolaylaştırılması, tarım ve en az gelişmiş ülkelere uygulanan özel ve lehte muamele konuları yer almıştır. Tarım başlığında ise; gıda güvenliği, ihracat destekleri, tarife kota yönetimi ve pamuk ürünü başlıkları yer almıştır. Konferansta kırsal kalkınmanın desteklenmesi ve yoksulluğun azaltılması amacıyla toprak reformu ve kırsal geçim güvenliği ile ilgili arazi ıslahı, toprak muhafazası ve kaynak yönetimi, kuraklık yönetimi ve sel kontrolü, kırsal istihdam programları, mülkiyet hakkı tesisi ve çiftçinin yapılandırılması programlarına ilişkin iç destek ödemelerinin, indirim taahhütleri dışına alınmasıyla, gelişme yolundaki ülkeler lehine güçlendirilme hedeflenmiştir. Pamuk üreticisi dört Afrika ülkesinin (Benin, Burkina Faso, Çad ve Mali) önerileri ile gelişmiş ülkelerin pamuk üretiminde sübvansiyonlarının hızlı bir şekilde kaldırılmaları ve böylece pamuk piyasasında haksız rekabetin engellenerek pamuk üretiminin artması hedeflenmiştir. Tarife kotası yönetimi konusunda ise, uluslararası ticareti bozan uygulamaların başında gelen tarım ürünleri ihracat sübvansiyonlarına ilişkin taahhütlerin güçlendirilmesi ve tarım ürünleri ithalatına yönelik tarife kotası kullanım usullerinin tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin mağduriyetlerini bertaraf edecek şekilde ayrıntılı kullanım usullerine tabi kılınması kararlaştırılmıştır. Bali Bakanlar Toplantısında, DTÖ'nün Doha Kalkınma Turunu tamamlayabileceğine dair bir umut belirmiş ve DTÖ'nün küresel ticaret açısından oynadığı hakim rol vurgulanmıştır (Aran, 2013).

2001 Doha Konferansından bu yana çözüm bekleyen konular 2015 Nairobi Konferansında görüşülmüştür. Buna göre gelişmiş ülkelerin ihracat sübvansiyonlarını hemen, gelişmekte olan ülkelerin ise 2018 yılına kadar kaldırmaları kararı alınmıştır. Çözüme kavuşturulamayan konuların sebebi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arası anlaşmazlıklar; DTÖ ve karşılıklı ticaret anlaşmaları ile oluşan piyasa ortamından Gelişmekte olan ülkelerin bekledikleri oranda yararlanamamaları ve gelişmiş ülkelerin tarım-gıda piyasalarına ulaşımını artırmak için diğer sektörlerde serbestleştirme koşuluna bağlamaları olarak ifade edilebilir. Konferanslarda çözülemeyen konular, müzakerelerde rollerin değişimini beraberinde getirmiştir. Örnek vermek gerekirse, 2000’li yılların ortalarındaki ABD, AB ve taraftarları anlaşma isteyen, Brezilya, Hindistan ve taraftarları ret eden kaplanlar pozisyonunda iken 2010 yıllarının başına gelindiğinde Brezilya, Hindistan en azından tarımda piyasalara erişimi savunma pozisyonuna geçerken, ABD, AB ve taraftarları teklifleri dikkate almamaya başlamışlardır. Gelişmiş ülkeler ise büyüme sorununa daha etkin çözümü ikili veya çok taraflı bölgesel ticaret anlaşmalarında aramayı tercih etmektedirler. Örnek vermek gerekirse yakın coğrafyadaki bölgesel ticareti geliştirmeye yönelik olarak yapılan AB, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), NAFTA anlaşmalar ve diğerleri ise gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere genellikle ürün temelinde verilmiş tek taraflı tavizlerden olan AB’nin silah dışında her şey insiyatifi, ABD’nin Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası gibi anlaşmalardan oluşmaktadır. Her iki türden tercihli ticaret anlaşmaları, anlaşmanın dışında kalan üçüncü ülkelerin ihracatını etkileyebilmektedir (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2017).

3.3.2. Ekonomik Entegrasyonlar (Bölgesel İktisadi Birleşmeler)

Ekonomik entegrasyonlar siyasi açıdan bağımsız ülkeleri ekonomik açıdan birbirine bağımlı hale getirmektedir (Seyidoğlu, 1999). Uluslararası ekonomi alanında kullanılan anlamında, entegrasyonlar dünya konjonktürünün gösterdiği küreselleşmenin önemli bir basamağını oluşturmakta, entegrasyonların tüm dünya ülkelerini kapsayacak şekilde

gelişmesiyle serbest ticaretin sağlanabileceği savunulmaktadır (Wei ve Frankel, 1996, s. 339).

Entegrasyonların genel bir tanımı yapılacak olursa, Balassa'ya (1976, s.17) göre, entegrasyonlar en basitinden en ileri aşamasına kadar ticaret engellerinin kaldırılması (ticari-ekonomik entegrasyon), faktör hareketlerinin serbestleştirilmesi (faktör entegrasyonu), ulusal ekonomik politikaların yakınlaştırılması (politik entegrasyon) ve bu politikaların tümüyle tek tipleştirilmesi (tam entegrasyon) sürecidir. Pelkmans'a (1997) göre ise ekonomik entegrasyon, iki veya daha fazla ekonominin aralarındaki ekonomik engelleri kaldırması anlamına gelmektedir.

Kazgan (2002, s.171) entegrasyonları; Manchester Liberalizmi³³'nin temellerini attığı küreselleşme sürecinin ve Neo-Klasik teorinin savunduğu liberal felsefenin dış ticaret alanındaki yansıması olarak tanımlamaktadır.

Ekonomik Bütünleşme türleri genel olarak beş grup altında incelenmektedir (Balassa, 1961,s.5). Bunlar: Serbest Ticaret Bölgeleri, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik Birlik, Tam Ekonomik Birlik'ten oluşmaktadır.

İlk üç başlığın içerdiği ekonomik bütünleşmelerde klasik laissez-faire-bırakınız yapsınlar düşüncesi hakimdir ve bu tür bütünleşmeler saf ekonomik entegrasyon olarak adlandırılmaktadır. Son iki aşama ise siyasi ve sosyal alandaki düzenlemelerin, ekonomik düzenlemelerin önüne geçtiği politika entegrasyonu olarak tanımlanmaktadır (Pelkmans, 1986, s.334).

³³ XIX. yüzyılda Manchester'da ortaya çıkan, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" düşüncesini yansıtan, serbest ticaretin eşitlik getireceği ve toplumun tüm kesimini serbest ticaret sayesinde gerekli ürünlere ulaşabileceğini savunan ve İngiltere'de hâkim olan Tahıl Yasalarına karşı olan görüş (Bresiger, 1997).

Ekonomik entegrasyonun aşamalarına bakıldığında temelde iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri kuvvetlendirmek ve ticaret hacmini arttırmak için iş bölümü ve uzmanlaşmanın faydalarından yararlanmayı amaçlayan en dar kapsamlı ekonomik işbirliği şekli Tercihli Ticaret Antlaşmalarıdır (Seyidoğlu; 1993, s.415). Ancak bu tür anlaşmalar entegrasyon sürecini kapsamadığı gibi coğrafi bölge bazında da ticari bir blok oluşturamamaktadır. Bu nedenle ekonomik entegrasyonun ilk aşaması serbest ticaret bölgeleridir. Serbest ticaret bölgeleri, üye ülkelerin aralarındaki ticaret engellerini yani tarife ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırarak malların serbestçe dolaşımını sağlarken, üçüncü ülkelere karşı da her ülkenin kendi özel dış ticaret politikalarını uygulamaya devam etmesini öngörmektedir. Serbest Ticaret Bölgelerine üye ülkeler, anlaşmaya taraf ülkelerle dış ticaret ilişkilerinde bağımlı; dış ekonomik ilişkilerde ise, serbest hareket etme imkânına sahiptirler (İncekara, 1995, s.65). EFTA, NAFTA ve MERCOSUR ³⁴ bu tanıma uyan ekonomik bütünleşmelere örnek gösterilebilir.

Ekonomik Entegrasyonun diğer bir aşaması; serbest ticaret bölgelerinden bir adım daha ileride olan GB'dir. Gümrük Birliğinde üye ülkeler arasında her türlü ticaret yasakları ortadan kaldırılırken, üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Dolayısıyla GB'ne üye ülkeler kendi aralarındaki ticareti serbestleştirirlerken üçüncü ülkelere olan ilişkilerinde ticari engelleri sürdürmektedirler. Bu durum, GB'nin refah ve ticaret artışını kısıtlamaktadır. Bu nedenle, GB, birinci en iyi değil ikinci en iyi ticaret politikası olarak ifade edilmektedir (Şahinöz, 2004, s.29).

Ekonomik entegrasyonun bir diğer aşaması Ortak Pazar'dır. Ortak Pazar'da; GB'de olduğu gibi üye ülkeler arasındaki ticaret serbestleştirilmekte ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de bölge içinde serbest hareketi sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 1993, s.416).

³⁴ EFTA Üyeleri: Norveç, İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn; NAFTA Üyeleri: Kanada, ABD, Meksika; MERCOSUR Üyeleri: Brezilya, Arjantin, Uruguay, Paraguay, Venezuela'dan oluşmaktadır.

Ekonomik Entegrasyon diğer bir aşaması Ekonomik Birliktir. Bu aşamada daha önce belirlenen şartlara ek olarak ekonomik, mali ve sosyal politika ve kurumların da birleştirilmesi hedeflenir (Fiess ve Fugazza, 2002,s.1). Yani tek Pazar sistemi, tek bir Merkez Bankası ve ortak bir dış ticaret politikası öngörülür (Karluk, 1991, s. 237). İktisadi Birliğin içerdiği bir diğer unsur ise Parasal Birlik'tir. Parasal Birlik üye ülkelerin ulusal paraları arasında kurulan sabit kur ilişkisine dayanmakta ve ulusal para ve mali politikaların uyumlaştırılmasını öngörmektedir (Seyidoğlu, 1993, s.41; Karluk, 1984, s.2-3). Aşağıdaki tabloda ekonomik entegrasyonun aşamaları gösterilmektedir. Entegrasyon sürecinin mutlaka aşağıda belirtilen sırayı izlemesi gerekmekte, bahsedilen oluşumlar birliğe katılan ülkeler arası yapılan anlaşmaya bağlı olmaktadır (Jovanovic, 2006, s.22).

Tablo 23: Ekonomik Bütünleşme Türleri

Politika	Serbest Ticaret Bölgeleri	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik	Tam Ekonomik Birlik
Tarife ve Kotaların Kaldırılması	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet
Ortak Dış Tarife	Hayır	Evet	Evet	Evet	Evet
Faktör Mobilitesi	Hayır	Hayır	Evet	Evet	Evet
Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	Hayır	Hayır	ayır	Evet	Evet
Tüm Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Evet

Kaynak: Jovanovic, 2006, s.23.

3.3.2.1. Ekonomik Entegrasyonların Ekonomik Etkilerinin Gümrük Birliği Çerçevesinde İncelenmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ticaretinde serbestleşme hızla yayılmaya başlamış olup; serbestleşmenin yanında ilk kez 1949 yılında Paul Hoffman tarafından ekonomik

entegrasyon kavramı kullanılmıştır (Şakı ve Eruygur, 2021, s.178). Ekonomik entegrasyon teorisinin temelinde Gümrük Birliği teorisi mevcuttur (Machlup, 1977). Bu nedenle ekonomik entegrasyonun refah etkilerini incelenirken Gümrük Birliği teorisini ele almak yerinde olacaktır.

Gümrük birliğinin refah etkileri teorik olarak iki grup varsayım çerçevesinde incelenmektedir. Viner (1950) ile başladığı kabul edilen geleneksel gümrük birliği teorisi, gümrük birliğinin refah etkilerini tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları altında incelemektedir. Aksine, yeni gümrük birliği teorisi olarak adlandırılan teori ise eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri varsayımları altında çalışmaktadır (Akkoyunlu, 1998,s.172).

Bölgesel ekonomik entegrasyon teorisi tarihsel olarak iki aşamadan geçmiştir. İlk aşama GB'nin üretim (Viner 1950), tüketim (Meade, 1955; Lipsey, 1957) ve ticaret akımları üzerindeki etkilerini incelemektedir. 1960 yılından itibaren itibaren ise iktisatçılar “Gümrük Birliği gibi bir entegrasyona katılmanın amacı nedir?” sorusuna cevap aramışlardır. ‘İkinci En İyi Teorisi’nin geliştirilmesi ile bölgesel ekonomik entegrasyonların tam küresel entegrasyon ile karşılaştırıldığında maksimum refah artışına yol açmayacağı tespit edilmiştir (Johnson (1965), Cooper ve Massel (1965), Berglas (1979). 1970 yılının ortalarına kadar GB'nin ve diğer bölgesel entegrasyon anlaşmalarının genel ticaret serbestleşmelerine- DTÖ’ye- göre ikinci en iyi olmasından ötürü ekonomik değeri hakkında şüpheler söz konusudur. 1970’li yıllarda endüstri-içi ticaret teorilerinin gelişmesiyle Gümrük Birliğine dayalı bölgesel ticaret anlaşmalarının önemi ortaya çıkmıştır. Bu aşamada teorisyenlerin fikir birliğine vardıkları nokta, Gümrük Birliği’nin bölgesel olmaları, yeni üyelere kapılarının açık olmaları ve üyelerin dünyanın geri kalanı ile ticaret konusunda beraber hareket etmeleri koşuluyla refah artırıcı etkide bulunacağı olmuştur (Oye, 1992). Ayrıca Viner’ın modelinde; iki mal, üretimde sabit maliyetler ve tüketimde sabit katsayılar varsayımları gerçekten uzak bir durumu ifade ettiğinden bu sonuçların geçerliliğinin sınırlı olması diğer iktisatçıları katkıda bulunmaya itmiştir (Aynagöz, 2003, s.26).

Gümrük Birliği'nin statik etkileri dışında dinamik etkileri de bulunmaktadır. Molle (1997) Gümrük Birliği'nin dinamik etkilerinin uzun dönemde oluşan etkiler olduğunu ifade etmektedir. 1970'li yılların sonlarına doğru iktisatçıların büyük bir kısmı dinamik etkilerin, statik etkilerden daha önemli olduğunu vurgulamaya başlamışlardır. Dinamik etkilerin süreklilik gösteren etkiler olması bu etkileri statik etkilerden daha üstün kılmaktadır. Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri, GSYİH'nin büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. Gümrük Birliği'nin dolayısıyla GSYİH'nin büyüme hızını etkileyen unsurlar ise şunlardır: i) rekabet etkisi, ii) sermaye birikimi oluşturma ve yatırımları teşvik etkisi, iii) ölçek ekonomileri etkisi³⁵, iv) dışsal ekonomiler etkisi³⁶, v) teknolojik ilerleme etkisi, vi) kutuplaşma etkisi³⁷ (Balassa, 1961). Gümrük Birliği'nin rekabet etkisi uyarınca, Gümrük Birliği kurulduktan sonra üye ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kalkması ile beraber her üye ülkedeki üreticilerin diğer üreticiler ile rekabet edebilmeleri amacıyla daha verimli üretim yapmaları sayesinde rekabetçiliğin artması sonucu doğmaktadır (Salvatore, 2001, s.334). Gümrük Birliği'nin yatırımları teşvik etkisi ise iki kanaldan ortaya çıkmaktadır: Gümrük Birliği'nin etkisiyle milli gelirden ortaya çıkan artışlar tasarrufları ve böylece yatırımları artırmaktadır ve ikincisi ise GB ile doğrudan yabancı yatırımların yeri ve büyüklüğü etkilenmektedir (Yıldırım ve Dura, 2007, s.147). Corden (1972) ölçek ekonomilerinin varlığında gümrük birliğinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerinin yanı sıra “maliyet azaltıcı” ve “ticaret bastırıcı etki” olarak adlandırdığı iki etkinin daha ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Corden, 1972, s. 465-475).

³⁵ Ölçek ekonomileri kavramı, firmanın tüm girdilerini %X oranında arttırdığında firma üretiminin %X'den daha fazla yükseldiği durumları belirtmektedir (Appleyard ve Alfred, 1992, s.230).

³⁶ Dışsal ekonomiler: Endüstri kolunda faaliyette bulunan firma sayısı ve buna bağlı üretim hacmi arttıkça, o endüstride faaliyette bulunan firmaların maliyetlerinin azalmasına bağlı olarak ortalama maliyetlerinde meydana gelebilecek olumlu veya olumsuz değişimlerdir.

³⁷ Kutuplaşma etkisi, birlik üyesi ülkelerden birinde veya ülke içinde özel bir bölgede, göreceli ya da mutlak olarak, ticaret yoğunluğu yaratılması ya da üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelir (El-Agraa, 1999, s.45).

Geleneksel teori, GB'nin kaynak dağılımı üzerindeki etkisini ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler altında incelemektedir (Robson, 1998, s.19). Kaynak dağılımı etkisi ikiye ayrılmaktadır. Bunlar statik ve dinamik etkilerdir. Statik etkiler GB'nin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinden izleyen dönemler boyunca kendini gösterir (El Agra, 2004).

Viner'den önce bağımsız bir gümrük birliği teorisinden bahsedebilmek mümkün olmayıp A. Smith, F. Taussing, R. Torrens gibi düşünürler teori hakkında görüş bildirmekle yetinmişlerdir. Bu nedenle gümrük birliklerinin ekonomik etkilerini ayrıntıları ile sistematik olarak ilk inceleyen çalışmanın Jacob Viner'in 'The Theory of Custom Union' (1950) başlıklı çalışması olduğu kabul edilmektedir. Viner'a (1950, s.66) göre Gümrük Birlikleri serbest ticarete doğru adılmış bir adımdır. Viner, bir gümrük birliğinin taşıması gereken üç koşulu şöyle belirtmiştir: Üye ülkeler arasında var olan gümrükler ve miktar kısıtlamaları bütünüyle kaldırılmalıdır; üye ülkeler arasında üçüncü ülkelere karşı uygulanacak ortak gümrük tarifeleri belirlenmelidir; gümrüklerden sağlanacak gelirlerin üye ülkeler arasında hangi oranda dağılacığı saptanmalıdır.

Viner iki mallı modelinde sabit maliyetler varsayımı altında talep etkisi yok sayılmıştır. Ticaret yaratma etkisi pahalı yerli üretimin diğer üyeden gelen ucuz ithalatla ikame edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Modelde ticaret yaratıcı etki, tüm üye ülkelerde dağılım etkinliği sağlamakta ve karşılaştırmalı üstünlüğe uygun olarak uzmanlaşmayı teşvik etmektedir (Derado, 2008, s.38).

Ticaret saptırma etkisi ise GB dışından gelen ucuz ithalatın yerini birlik içindeki pahalı ithalatın alması olarak tanımlanmaktadır. Ticaret saptırıcı etki düşük maliyetli dünya kaynaklarından yüksek maliyetli ortak kaynaklara doğru bir yurtiçi tüketim kaymasını içerir (Hine, 1994, s. 236). Ticaret yaratma etkisi, pahalı yerli üretimde kullanılan kaynakların daha verimli alanlara aktarılmasını sağlamaktayken ticaret saptırma ise pahalı üretim yapan sektörlerle kaynak aktarımına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle Viner'in analizinde ticaret saptırma etkisi refahı azaltırken ticaret yaratma etkisi refahı artırmaktadır. Viner ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı şeklindeki bu iki zıt etki sonucunda

ortaya çıkan net etkiyi refah etkisi olarak tanımlamaktadır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.143).

Viner çalışmasında Gümrük Birliği'nin mutlaka refahı artırdığını belirtmemiş olup ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiye nasıl ağır bastığı gösterilmemiştir. Ayrıca tüm malların ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında üretildiği varsayımından vazgeçildiğinde iki etki arası farklılık yok olmaktadır (Kenen, 1989). Ayrıca, Viner'ın analizinde varsayımları açıkça ortaya koymaması ve analizinin ayrıntılı bir analitik modele dayanmaması nedeniyle, Viner'den sonra "Viner aslında ne söyledi?" tartışmaları başlanmıştır.

Çalışmanın bu kısmında ilk olarak Vineryen varsayımlarının değiştirilmesiyle yapılan kısmi denge çalışmaları, ikinci olarak ise genel denge yaklaşımı ile oluşturulan modeller incelenecektir.

3.3.2.2. Bölgesel Entegrasyonlara Viner Sonrası Yapılan Kısmi Denge Analizi Katkıları

Viner'dan sonra ilk olarak Meade (1955), sonrasında Lipsey (1960) ve Corden (1965), Viner'ın zımni olarak talep esnekliğini sıfır kabul ettiğini ve gümrük birliği sonrasında görece fiyatlarda meydana gelecek değişiklik sonucu tüketimin sabit kaldığını varsaydığı için tüketim etkisini ihmal ettiğini savunmuşlardır.

Meade'ye (1955) göre Viner analizinde kaynak dağılımındaki değişim ve üretim etkinliği üzerinde yoğunlaşırken talep koşullarını dikkate almamıştır. Meade, Viner'in analizinin ancak esnek olmayan talep ve tam esnek arz koşullarında geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Talebin düşük fiyat esnekliği koşulunda Meade, Gümrük Birliği'nin ticaret saptırıcı etkisi ortaya çıksa dahi ticaret hacmini artırıcı etkisi olabileceğini ortaya koymuştur. Meade, gelir ve ikame etkileri sonucunda ticarete ortaya çıkan bu artışa 'ticaret genişlemesi etkisi' adını vermiştir. Bu etki, birliğin oluşturulmasının ardından, fiyatlarda meydana gelen bir değişikliğin talepte yaratacağı değişim sonucunda oluşan tüketim etkisidir. Viner'ın eksik bıraktığı talep yönü böylece analize katılmış ve ticaret

yaratıcı etkinin yalnızca üretimde değil tüketimde de meydana gelen değişimlerden oluştuğu savunulmuştur Meade (1955, s.110). Meade çalışmasına ayrıca Gümrük Birliği'nin refah artırıcı özelliğini yükseltici birkaç koşul eklemiştir: Gümrük Birliği'ne üye ülkeler arası daha yüksek başlangıç tarifeleri ve dünyanın geri kalanı ile daha düşük tarife oranları varsayımı ve Gümrük Birliği üyelerinin dünyanın geri kalanı ile ticarette ithalat vergileri yerine miktar kısıtlamalarını yaygın olarak kullanmaları koşulu. Bu varsayımlar sayesinde ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkan riski azalmaktadır.

Johnson (1962) tüketim etkisinin Vinergil ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkinin içerisine dahil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Johnson'un analizi dört varsayıma dayanmaktadır: Hükümetler ekonomik olmayan bazı amaçlara ulaşmak için tarifeler kullanırlar. Hükümetlerin giriştikleri bu faaliyetler, özel ve sosyal maliyetleri dengeleme amacı taşır. Bu nedenle, bu faaliyetler rasyonel çabalar olarak kabul edilirler. Hükümet politikası, seçmenlerin taleplerine göre belirlenmektedir. Ülkeler, sanayi malları üretiminde tercihe sahiptirler (Akkoyunlu, 1998, s.176).

Johnson (1962, s.1-32) ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin hem üretim hem de tüketim etkilerini içerdiğini belirtmiş ve ticaret yaratma ve ticaret saptırıcı etkileri üretim ve tüketim etkilerini içerecek şekilde tasarlamıştır. Johnson'a göre ticaret yaratıcı etki, GB nedeniyle tüketimde veya daha yüksek maliyetli malların üretiminde, maliyeti daha düşük olan diğer ülkeye olan kayma sonucunda oluşmaktadır. Yani yerli üretim yerine ithalat yapılacak, malın fiyatı düşecek ve talep artışı diğer ülkelerden karşılanacaktır. Birinci etki üretim etkisidir ve maliyetteki tasarrufa eşittir. İkinci etki ise, tüketici rantındaki³⁸ kazanç ile ölçülen tüketim etkisidir. En düşük maliyetli üçüncü ülke aleyhine ama yüksek maliyetli üye ülke lehine olan ticaret saptırıcı etki de ikiye ayrılabilir: GB kurulması ile üretim daha yüksek maliyetli üye ülkeye kaymakta ve bunun sonucu maliyetlerde bir artış olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yüksek maliyetli ülkeden

³⁸ Bir tüketicinin belirli bir malı satın alabilmek için ödemeye razı olduğu fiyat ile piyasada oluşan ve ödediği denge fiyatı arasındaki fark.

yapılan ticaret sonucunda tüketici rantında bir azalış gerçekleşmektedir (Aynagöz, 2002, s.28).

Corden (1972, s.465), GB teorisini ölçek ekonomileri kavramı ile inceleyen ilk araştırmacı olmuş ve GB'nin mevcut kaynakların yeniden dağıtımından çok yeni yatırımların verimliliğini ve yeniden dağıtımına yardımcı olabileceği savı üzerinde durmuştur. Ayrıca, kısa dönemde sermayenin akışkan olmadığını ve birlik yoluyla sanayilerin bir başka ülkenin pazarına tamamıyla sahip olamayacağını iddia etmiştir. Corden'in bir başka katkısı ise GB sonucu oluşabilecek ticaret yaratıcı veya saptırıcı etkiler için geliştirdiği iki yeni kavram olan maliyet azaltıcı etki ve ticareti yok edici ya da bastırıcı etkiler olmuştur (Corden,1972,s.474).

Cooper ve Massell'a (1965, s.462) göre tek taraflı gümrük vergisi indirimleri gümrük birliklerine göre daha üstündür. Gümrük birliği oluşturulduğunda, önceden gümrüğe tabii olarak ithal edilen bazı malların yerine aynı mallar üye ülkeden vergisiz fakat daha yüksek fiyata ithal edilmektedir. Arzın yüksek maliyetli kaynağa kayması, ülkenin reel gelirin ve tüketici refahının düşmesine neden olmakta ancak tüketim üzerindeki kısıtlamanın kalkması ile refah artabilmektedir. Bahsedilen ikinci etkinin birinci etkiye göre daha fazla olması refahta net artışa neden olmaktadır (Cooper ve Massell, 1965, s.742).

Bazı araştırmacılar GB sonucu karşılaşılabilecek bazı kayıplardan kaçınmak amacıyla tek taraflı bir tarife indiriminin tercih edilebileceğini ve GB üyeliğinin bu nedenle ekonomik avantajdan çok siyasi avantaj sağlayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca analizlerinde GB'nin vergi kaybına yol açtığından ve tek yanlı tarife indiriminden daha kötü sonuç doğurduğu sonucu ortaya çıkarmış ve GB oluşturma nedenlerinin ekonomik olmadığını belirtmişlerdir (Cooper ve Massell, 1965, s.743).

Makower ve Morton (1953, s.41) GB'ne üye ülkeler arasındaki tamamlayıcılık ya da rakiplik ilişkisinin ilgili ülkelerdeki talep ya da maliyet benzerliğine göre tanımlandığını ve maliyet yapıları benzer olan ülkelerin rakip, farklı olan ülkelerin tamamlayıcı ülkeler olduğunu belirtmiştir. Buna göre Makower ve Morton, gümrük birliğine üye ülke ekonomilerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olması durumunda oluşacak kazancın daha fazla olacağı sonucuna ulaşmıştır. Ters durumda; yani maliyet yapıları benzer olan

lkeler arasında kurulan gümrük birliğinin ye ülkelere aynı derecede düşük fayda sağlayacağı ileri srlmştir. Son olarak Makower ve Morton (1953), GB'ye ye ülkelerin aynı ürünleri üretmeleri durumunda ekonomik kazançların ortaya çıkacağını ve sabit talep karşısında ye ülkelerin üretim maliyetleri arasındaki fark arttıkça kazancın da o kadar fazla artacağını belirtmiştir.

3.3.2.3. Viner Sonrası Genel Denge Analizine Yapılan Katkılar

Bölgesel ticaret anlaşmalarının ve GB'lerin toplam refaha etkisini görebilmek için, ekonominin genelini içeren çok sektörlü genel denge modellerine ihtiyaç vardır (Robinson ve Thierfelder, 2002, s. 589). Dolayısıyla Viner'ın modelinin genel denge yaklaşımlı modeller çerçevesinde gelişimini ele almak faydalı olacaktır.

Lipsey (1957, s.40-41) Viner'ın üretimin yüksek maliyetli kaynaktan düşük maliyetli kaynağa kayması anlamına gelen ticaret yaratıcı etkiyi ekonomik refah anlamında 'iyi bir şey', ticaret saptırıcı etkiyi ise 'kötü bir şey' olarak tanımladığını, lakin ekonomik etkinin sadece üretimi değil aynı zamanda tüketimi de içerdiğini belirtmiştir. Lipsey (1960, s.504), takip eden çalışmasında Viner (1950)'in GB'nin üretim etkisini incelediğini lakin tüketim etkisini ihmal ettiğini belirtmiş ve ekonomik refah hesaplamalarında bu iki etkinin birlikte hesaba katılması gerektiğini savunmuştur.

Karşılaştırmalı fiyat yapısındaki değişmeler nedeniyle tüketim kompozisyonunda ortaya çıkan gelişmelere tüketim etkisi adı verilmektedir (Lipsey, 1957, s.40). Lipsey (1960) kısmi denge analizinin tek bir malın gümrük vergisindeki ufak bir değişme durumunda geçerli olabileceğini ancak GB'nin pek çok malın gümrük vergilerindeki değişimleri de kapsadığını belirtmiş, kayıtsızlık eğrileri yardımı ile bir genel denge yaklaşımını analizine dahil etmiştir. Lipsey, tüketim etkisinin üretim etkisini açması durumunda oluşan ticaret saptırıcı etkinin dünya refahı açısından olumlu sonuç doğuracağı sonucuna ulaşmıştır. Analizden elde edilen bir diğer sonuca göre eğer ye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hacmi çok yüksek ve ye olmayan ülkelerle aralarındaki ticaret hacmi düşükse, bu durumda oluşturulacak bir gümrük birliği refahı daha fazla artıracaktır (Yıldırım ve Dura, 2007, s.143; Lipsey, 1960). Gehrels (1956, s.61) ise Lipsey'den bağımsız olarak aynı

sonuca ulaşmış ve bu sonuç literatürde “Lipsey-Gehrels Argümanı” olarak kabul görmüştür (Aynagöz, 2002, s.31).

Lipsey ve Lancaster (1956) yapmış oldukları bir diğer çalışmada birlik dışında kalan ülkelerin, birliğin üçüncü ülkelere karşı uyguladıkları ortak tarifelerden olumsuz yönde etkileneceğinden ve bu durumda dünya refahının zarar göreceği sonucuna ulaşmışlardır. Lipsey ve Lancaster’ın (1956) yapmış oldukları bu katkı, dış ticaret teorisinde “ikinci en iyi teorisi” olarak ifade edilmektedir. Lipsey ve Lancaster (1956, s.21) GB tarifelerinin aşamalı olarak azaltılmasının sonuçlarını da incelemişler ve çeşitli varsayımlar altında tarife indirimlerinin ilk aşamalarında refah artışı görüleceğini, son aşamalarında ise refahın azalacağını belirtmişlerdir.

Vanek (1965) üç ülke ve iki mal arasındaki denge koşullarını Marshall’ın teklif eğrileri yardımıyla ortaya koymuş ve böylece GB’nin dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerini göstermeye çalışmıştır. Vanek’e göre birlik sonrası üyelerin ticaretten yarar sağlaması, dünya refahı için de olumlu etki anlamına gelmez. Bu durum ancak A ülkesinin GB’den elde ettiği kazancın, B ve C ülkesinin zararını karşıladıktan sonra kendisinin de net bir kazanç elde etmesi ile mümkündür (Aynagöz,2002, s.32). Vanek’e (1965) göre artan maliyetlerin geçerli olduğu varsayımı altında, GB’nin ticaret hadlerine etkisi, üçüncü ülke ile yapılan ticaretin miktarına göre değişmektedir ve bu etki ülkenin büyüklüğüne ve teklif eğrilerinin şekline de bağlıdır. Büyük ekonomilerin karşılaştığı teklif eğrilerinin esnekliğinin yüksek veya sonsuza yakın olmasından ötürü, ticaret hadleri olumlu yönde etkilenecektir (Vanek, 1965, s.44).

Viner’in ticaret saptırıcı etkinin refahı azaltacağı sonucuna yönelik bir eleştiri de Melvin (1969) ve Bhagwati’den (1971) gelmiş ve tüketimde sabit katsayılar varsayımı kaldırılmasa dahi ticaret saptırıcı bir GB’nin refahı artırabileceğini gösterilmiştir. Melvin (1969) ve Bhagwati’ye (1971) göre, sabit tüketim katsayıları varsayımında dahi GB’nin ev sahibi ülkede üretim çeşitliliğine yol açması sonucu elde edilecek refah kazançları, ticaret sapmasından dolayı elde edilecek refah kayıplarını aşabilecektir. Böylece ticaret sapmasının gerçekleştiği durumda ev sahibi ülke net olarak kazançlı çıkabilir (Melvin, 1969, s.161-168; Bhagwati, 1971, s.580-587).

Krauss (1972), GB teorisi ile ilgili gelişmeleri içeren çalışmasında GB oluşturulmasının nedenleri üzerinde durmuş ve GB oluşturulmasının temel amacının serbest ticareti mi yoksa korumacılık politikalarını artırmak mı olduğu sorusunun cevabını aramıştır. Krauss (1972, s.421) ülkenin dünya fiyatlarını etkileyemeyecek kadar küçük olduğu varsayımının her zaman geçerli olamayacağını belirtmiştir. Krauss'a göre eğer bir ülke dünya fiyatlarını değiştirebilecek büyüklüğe sahip olup ülke belli bir tarife uygulamakta ise, bu durum ithalat talebinin azalmasına ve böylece ticaret hadlerinin iyileşmesine neden olacaktır.

Viner'a diğer bir katkı ise Kemp ve Wan (1976) tarafından geliştirilmiştir. Kemp-Wan'a (1976) göre rekabetçi dengeye ulaşan bir ortak gümrük tarifesi vektörü mevcuttur ki bunun sayesinde GB'ye üye her ülke GB kurulmadan önceki duruma göre refah kaybı yaşamamaktadır. Daha açık olarak, Kemp ve Wan (1976), ülkelerin uyguladıkları gümrük vergilerinde sınırlama olmadığı ve uluslararası ticarete taşıma giderlerinin tam olarak bilindiği varsayımı altında GB sonucunda üye ülkelerin refah düzeyinin bütünü ile artış göstereceğini ileri sürmektedir. Araştırmacılara göre, GB belli özel koşullar altında her zaman refah artırıcıdır. Bu teoriye göre ülkeler arasında ortak gümrük tarifelerinde ayarlamalar yapılırken ve GB ülkeleri arasında toplu olarak telafi edici ödemelerin gerçekleştirilmesiyle birlikte ülkelerin bir bütün olarak refahı yükselir.

Riezman (1979), GB'nin tarifelerin azaltılması sonucundaki refah etkilerini üç ülkeli üç mallı bir model çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre iki ülkenin de GB sonucunda birlikte kazanç sağlamasının koşulu, ülkelerin GB öncesi karşılıklı ticaret düzeylerinin küçük olması ve GB sonucunda bu ticaretin fazla artmamasıdır. İki ülke arasında gerçekleştirilen GB sonrasında ticareti yapılan malın ithal fiyatı ihraç fiyatına nazaran azalacak ve dolayısıyla GB'ye üye her iki ülkenin de ticaret hadleri ticaret yapılan üçüncü ülkelere kıyasla nazaran iyileşecektir. Lakin genelde GB içinde bir ülkenin kazanımı diğer üye ülkenin kaybı gerçekleştiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Riezman (1979), GB içi ticaretin düşük olması varsayımını yapmış ve Birlik içi kayıpların dünyanın geri kalanına göre elde edilen kazançların yanında çok ufak kalacağını ve GB'nin her iki ülkenin de refahını artıracığını belirtmiştir.

4. BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGRASYONU SONUCU TARIM PİYASALARINDA SERBESTLEŞMENİN TÜRK TARIMINA ETKİSİ: LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde Avrupa Birliği'nin genişlemesinin üye ülkelerin ve aday ülkelerin OTP' sına etkisi üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Tezin bu bölümünde ilk olarak Türkiye'nin AB ile tam entegrasyonu durumunda Türk tarım sektörüne olası etkilerini konu alan çalışmalar incelenecektir. Ardından Türkiye için örnek teşkil etmesi bakımından beşinci genişleme dalgası ile Avrupa Birliği'ne 2004 yılında üye olan olan Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta ve 2007 yılında üye olan Romanya ve Bulgaristan'ı içeren alan çalışmalar incelenecektir.

4.1. TÜRK TARIMININ AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASINA UYUMUNA YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu alt bölümde Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki tarım piyasaları entegrasyonunun olası ekonomik etkilerini konu alan çalışmalar incelenecektir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların Türkiye'nin AB'ye olası üyeliğinin Türk tarım politikasına etkisi veya mevcut Gümrük Birliği'nin tarım ürünlerini içerecek şekilde genişletilmesinin Türk tarımına etkisi olmak üzere iki başlık altında toplandığı görülmektedir. Tarım sektörünün serbestleşmesine dair çalışmalar kısmi ve genel denge modeli olmak üzere iki model üzerine yoğunlaşmıştır.

Manegold (1988), Türkiye'nin AB'ye olası üyeliğinin refah etkilerini 1987 yılı için niteliksel analiz yaparak incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hayvansal ürün ithalatındaki yüksek fiyatlar nedeniyle Türkiye'nin AB üyeliğinden zararlı çıkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca AB ve Türkiye arası mevcut tercihli ticaret anlaşmaları, Türkiye'nin AB pazarlarında yer bulma fırsatını fazlaca değerlendiremeyeceği öngörülmüştür.

Akder ve diğerkleri (1990), Türk tarımının OTP'ye uyumunun üretici ve tüketici refahı, üretim, tüketim, tarım ürünleri ticareti ve AB bütçesine olası etkilerini geliştirmiş oldukları Türk Avrupa Tarım Modeli'ni kullanarak hesaplamışlardır. Modelde dört farklı senaryo oluşturulmuştur: (1) Türkiye 1988 yılında AB dışında, (2) Türkiye 1988 yılında AB içinde, (3) Türkiye 1995 yılında AB dışında ve (4) Türkiye 1995 yılında AB içinde senaryolarıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre Türk tarımının OTP'ye uyumu toplumsal refahı 1998 yılı için %18, 1995 yılı için %24 düzeyinde artırmaktadır. Tüketici refahında ise 1995 yılı için %19'luk bir artış gerçekleşmektedir. Ayrıca Türk tarımının OTP'ye uyumu durumunda, tarımsal üretimin 1990 yılına göre miktar olarak 1995 yılında %6 artacağı öngörülmüştür. Türkiye'nin toplam tarım ürünleri ihracatında %269-335, ithalatında ise %705-%938 değerleri arasında artış öngörülmüştür.

Grethe ve diğerkleri (1997) Türkiye ve AB arası ile Gümrük Birliğinin tarımı da kapsayacak şekilde genişlemesinin üretici ve tüketici refahı ve bütçe etkilerinin sonuçlarını geliştirdikleri tek ülkeli, kısmi denge modeli ile incelemiştir. Modelde üretim değerinin % 80'ini temsil eden 25 bitkisel ve hayvancılık ürünü modele dahil edilmiştir. Modelde; DTÖ taahhütlerine uyum dışında politika değişikliğine gidilmediği, tam serbestleşmenin olduğu ve AB'nin tarım politikalarında reforma gitmediği koşullarda AB ile Türkiye'nin tarımda gümrük birliğine gideceği senaryolar ele alınarak 2005 yılına simülasyonlar yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de yüksek düzeyde korunan buğday, şeker, hayvansal ürünler ithalatı artmaktadır. Çalışmada ayrıca üreticilerin refah kaybı yaşadığı sonucuna ulaşılmış ve bu kaybın en çok serbestleşme senaryosunda gerçekleştiği ve kaybın hayvancılık sektöründe oluşacağı belirtilmiştir. Son olarak entegrasyon sonucunda tüketici artığında yükseliş meydana geleceği öngörülmüştür.

McClatchy (1997) Gümrük Birliğinin tarım sektörünü içermesinin etkilerini bir Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) projesi kapsamında incelemiştir. Projede kısmi denge yaklaşımı kullanılmış ve 30 tarımsal ürün analize dâhil edilmiştir. Modelin baz yılı 1993-1995 yıllarının ortalaması olarak seçilmiştir ve 3 alternatif senaryo 2005 yılı ele alınarak karşılaştırılmıştır. i) Türk tarım politikasında çok az ya da hiç değişim olmaması durumu, ii) tüm tarım politikalarının kaldırılması, iii) tarım sektörünün GB'ye dâhil edilmesi.

Modelin sonuçlarına göre, hem serbest ticaret hem de GB senaryolarında oluşan tarımsal ürün fiyatları baz yıla göre düşük olarak gerçekleşmektedir. Bu etki hayvansal ürün piyasalarında daha da kuvvetlidir. Türkiye'de tarımsal üretim azalmakta ve ithalat artmaktadır. Tüketiciler düşük fiyatlardan kazançlı çıkarken, üreticiler kaybetmekte ancak toplam refah düzeyi artmaktadır.

Bayar ve diğerleri (2000) dokuz bölgeli dinamik bir genel denge modeli (GTAP v3) kullanarak alternatif ticaret ve yatırım politikalarının tarımsal üretim, dış ticaret, kaynak dağılımı, birikim, tüketici refahı ve gelir dağılımı üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini incelemiştir. Modelde Türkiye, AB, Orta Doğu, Geçiş Ekonomileri gibi bölgeler ve altı tanesi tarım sektörü olmak üzere toplulaştırılmış dokuz sektör ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan modelde üç senaryo kapsamında politika etkileri incelenmiştir. Bunlar, AB ile diğer her bir ülke arasında iki taraflı ticaret anlaşmalarının etkileri, ele alınan ülkelere Türkiye, AB, Orta Doğu ve Geçiş Ekonomileri ülkeleri arasında iki taraflı ticaretin etkileri ve tam küresel serbestleşmenin etkileridir. Simülasyon sonuçlarına göre Türkiye, Orta Doğu ile yaptığı iki taraflı ticaret anlaşmalarından kazançlı çıkmaktadır. Tam serbestleşme uygulandığında tahıl ve hayvancılık üretimi ile işlenmiş ürünler üretiminde azalma görülmektedir. Ayrıca tam serbestleşme senaryosunda dış ticaret hacminde büyüme meydana gelmektedir. Türkiye'nin en çok kazançlı çıktığı senaryo AB ile gerçekleştirdiği ikili ticaret anlaşmaları senaryosu olarak bulunmuştur.

Çağatay ve diğerleri (2001) Türkiye AB arası Gümrük Birliği'nin tarım sektörünü de içerecek şekilde genişletilmesinin ekonomik etkilerini geliştirdikleri çok ülkeli (17 ülke), çok ürünlü (18 ürün) bir kısmi denge modeli olan Lincoln Ticaret ve Çevre Modeli'ni kullanarak incelemiştir. Modelde 1997 yılı baz yıl olarak alınmış ve dünya fiyatlarındaki değişim simülasyonla hesap edilmiştir. Modelde üç senaryo geliştirilerek 2010 yılına kadar tahminler yapılabilmektedir. Söz konusu senaryolar, AB'nin Gündem 2000 reformunu uyguladığı durum, Türkiye'nin Gündem 2000 öncesi ve sonrası topluluk fiyatlarına uyumu ve AB'den bağımsız şekilde Türkiye'nin tam serbestleşmeye geçişi durumudur. Çalışmanın sonuçlarına göre, tam serbestleşmeyle tarımsal ürün fiyatları önemli ölçüde düşmekte ve bu durum üretici refahında azalışa yol açmaktadır.

Çakmak ve Kasnakoğlu (2002) bir kısmi denge modeli olan TASM-AB modelini kullanarak Türkiye'nin olası AB üyeliği sonrasında 1997-1999 yıllarının ortalamalarını baz yılı olarak alarak tarım sektöründe yaratılacak etkilerini incelemiştir. Modelde Türkiye'de dört ayrı bölge ve 50 tane ürün için 2005 yılı itibarıyla AB üyesi olma ve AB üyesi olamama simülasyonları yapılmıştır. AB tarım politikalarının Gündem 2000 sonrası belli istikrara kavuşacak olması sebebiyle 2005 yılı temel yıl olarak seçilmiştir. AB'ye üyelik durumu ise üç alternatif simülasyon ile incelenmiştir. Birincisi; AB'ye üye olduktan sonra çiftçilere alan telafi ödemesi yapmadan OTP'nin geçerli olduğu durum (AB içinde 1), ikincisi, AB üyeliğinin alan telafi ödemelerini de içerdiği durum (AB içinde 2), ve sonuncusu ise Türkiye'nin tarım politikalarında değişiklik olacağını ve üye olana kadar hayvancılık alt sektöründe verimlilik artışı olacağını (AB içinde 3) varsaymaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, toplam refah AB üyesi olmama durumunda 2005 yılında %20 artmaktadır. AB üyesi olmama senaryosuna göre, talep genişlemesi ile önemli ürünlerde fiyatlar artacak, sektörün üretim hâsılatındaki artış oranı tüketim harcamalarının altında kalacak, tarımda net ihracat azalacak, hayvancılık alt sektörü genişleyecek, net ithalat arpa hariç tahıl ve yağlı tohumlarda artacak ve net ihracat endüstri bitkileri, sebze ve meyvelerde azalarak sürecektir. AB üyesi olma senaryosunun sonuçlarına göre ise; toplam refah 2005 yılında üye olmama senaryosuna göre %1 daha fazla artacaktır. AB üyeliği senaryosunda bitkisel ürün fiyatlarını yükseltmektedir fakat hayvancılık ürünleri fiyatlarındaki azalışın daha fazla olması sebebiyle genel fiyat seviyesi azalmaktadır. Ayrıca, üreticilere etkisi ürüne göre değişmekle birlikte genelde olumsuzdur. Zira tüketicilerin temel gıda harcamaları azalmakta ve bitkisel ürünlerdeki net ihracat artışı hayvancılık ürünlerindeki ithalat artışını karşılayamamaktadır. Bunun yanı sıra, pamuk, üyelik ile oluşan fiyat düzeyinde rekabet edebilecek bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin 2005 yılında AB üyesi olma durumunda, toplam üretici artışı %16 azalırken; tüketici artışının ise %12 artacağı tahmin edilmiştir.

Zahariadis (2002) 1997 yılını baz alarak çok sektörlü, çok bölgeli hesaplanabilir genel denge modelini kullanarak (GTAP v5) Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu incelemiştir. Modelde 9 bölge ve 4'ü tarım sektörü olmak üzere 20 sektör bulunmaktadır. Modelde 5 senaryo oluşturulmuştur: Gümrük Birliği 1996, Gümrük Birliği 2001, Standartlama, Tam

Standartlama, Sertifikalama ve Tam Derin Entegrasyon. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye tüm senaryolarda serbestleşmeden kazançlı çıkmaktadır. Türkiye'nin kazancı AB'nin standartlama ve sertifikalama sistemlerine uyumu ile artmaktadır. Tam entegrasyon senaryosu, hem Türkiye hem de AB için kazançlı duruma işaret etmektedir fakat AB'nin kazancı Türkiye ile karşılaştırıldığında görece olarak daha düşük gerçekleşmektedir. Tam entegrasyon senaryosunda tarım ve gıda ürünleri ihracatında önemli bir genişleme gerçekleşmektedir. Türkiye; tam entegrasyon senaryosunda tarımsal ürün ihracatında artış yaşaması sebebiyle, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu bu ürünlerin üretimlerini artırmaktadır.

Grethe (2003), Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin tarım sektörünü içerecek şekilde genişletilmesi ile ortaya çıkacak olası etkileri incelemek amacıyla matematiksel programlama ile oluşturulmuş tek ülkeli, sektöre özgü bir kısmi denge modeli olan Türk Simülasyon Modeli oluşturmuştur. Model üretim değerinin yüzde 85'ini temsil eden 29'u bitkisel, 5'i hayvansal ürün olmak üzere 34 ürünü içermektedir. Modelde baz yılı olarak 1997-1999 yıllarının ortalaması alınmıştır. Grethe modelin 2006 yılına simülasyonunu yaparak üç alternatif senaryo oluşturmuştur: Türkiye'de politika değişikliğine gidilmediği durağan senaryo, tam serbestleşmenin olduğu senaryo ve AB ile Türkiye'nin tarımda gümrük birliğine gittiği senaryo. Modelin sonuçlarına göre tarım sektöründe serbestleşme sonucu refah kazancı ortaya çıkmaktadır. Gümrük Birliği'nin tarım sektörünü içerecek şekilde genişletilmesi senaryosunda, üretici refahı kaybı 1 milyar avro olarak gerçekleşmektedir. Aksine tüketici refahında 1.5 milyar avroluk bir artış oluşmaktadır. Aynı senaryoda tahıl fiyatlarında önemli bir düşüş gerçekleşmektedir. Tüketim bakımından serbestleşme sonrası fiyat düşüşleri nedeniyle reel gelirin dağılımında olumlu gelişmeler olacağı belirtilmektedir. Tarım piyasalarının serbestleşmesi sonucunda, Türkiye bitkisel ürünler ticaretinde net ihracatçı olma durumuna devam ederken, hayvansal ürünlerde net ithalatçı konuma geçmektedir.

Lejour ve diğerleri (2004) Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu tek piyasaya girişte tarife dışı engellerin kaldırılması, yolsuzluğun azaltılması ve AB-15'e işgücü göçü başlıkları altında incelemiştir. Araştırmacılar, bir hesaplanabilir genel denge modeli olan GTAP v6 kullanarak 2025 yılına simülasyon yapmışlardır. Modelde 6 AB bölgesi ve 15 endüstri

mevcuttur. Modelde oluşturulan alternatif senaryolar şu şekildedir: Temel senaryo (Türkiye-AB arası mevcut durum 2025 yılına kadar aynen devam edecek), AB iç piyasasına entegrasyon (senaryo 1), Türkiye'deki kurumsal reformları hızlandırması (senaryo 2), emeğin serbest dolaşımı (senaryo 3). Çalışmanın sonuçlarına göre, AB üyeliği Türkiye'ye fayda sağlarken, üyeliğin etkisi AB-15 için çok az olmaktadır. Birinci senaryonun sonuçlarına göre, AB üyeliği durumunda Türkiye'de refah 4,4. milyar dolar artmaktadır, uzun dönemde GSYİH %0,8 genişlemektedir. İkinci senaryoda kazançlar senaryo 1'e göre daha fazladır. Refah 28,2 milyar dolar artmakta ve GSYİH % 5,6 genişlemektedir. Son senaryoda, Türkiye'de kişi başı gelir artmaktadır.

Togan ve diğerleri (2005) bir kısmi denge simülasyon modeli kullanarak Türk tarımının AB'ye entegrasyonunu 2000 yılını baz yılı olarak alarak alternatif senaryolarda incelemiştir. Modelde 4 senaryo oluşturulmuştur: i) A1: Doğrudan ödemeler olmaksızın, Gündem 2000'e kısmi uyum, ii) A2: Doğrudan ödemeler dahil olmak üzere Gündem 2000'e tam entegrasyon, iii) B: Avrupa Komisyonu'nun Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri için önerdiği durum (AB üyesi ülkeler için geçerli olan doğrudan ödemelerin %35'inin uygulanması), iv) C: Doğrudan ödemeler ile serbest ticaret çalışmanın sonuçları şu şekildedir: i) AB'ye entegrasyon tarımsal üreticilerin gelirlerinde, tüketicilerin refahında, ve devletin bütçe gelirlerinde önemli değişikliğe sebep olmaktadır. ii) AB tarzı tarım politikalarına uyum (A1, A2, B ve C senaryoları) sonucu çiftçi gelirlerindeki değişimin nedeni OTP'nın çiftçilere garanti ettiği telafi edici ödemelerden kaynaklanmaktadır ve bu etki orta dönemden uzun döneme artmaktadır. iii) bahsedilen etkiler tüm tarımsal ürün piyasalarında eşit olarak dağılmamaktadır, göreceli koruma oranlarının değişmesinden dolayı bazı çiftçiler kazançlı çıkarken bazıları kaybetmektedir. iv) AB benzeri tarım politikaları sonucunda Türkiye'de tarımsal ürün fiyatlarında düşüş gözlemlenmektedir. Kısa dönemde tarımsal ürünlere yapılan harcamalar %5.91 azalmaktadır. Orta dönemden uzun döneme AB politikaları (A1, A2 ve B senaryoları) tarım ürünleri harcamalarını ortalama 55.14 azaltmaktadır. v) orta dönemden uzun döneme A1, A2 ve B senaryolarında Türkiye'de reel hane halkı geliri % 1.87 artmaktadır. vi) AB politikalarına uyum sonucunda çiftçiler bir grup olarak kaybetmektedir fakat ülkenin geneli bu uyum sonucu kazanmaktadır. vii) AB politikalarının uyumun maliyeti

senaryo A'da Türkiye için yaklaşık 2.998 milyar avro, senaryo B durumunda ise 1.96 milyar avro düzeyine ulaşmaktadır.

Atici ve Kennedy (2005) politik tercih fonksiyonu ve gini katsayısını hesaplayarak Uruguay Turu sonrası Türk tarım politikalarının refah ve dağılım etkilerini incelemiştir. Çalışmada karşılaştırmalı statik bir kısmi denge modeli olan Basitleştirilmiş Uluslararası Simülasyon Modeli kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin üretimi, tüketimi ve ticaretinde önemli yer tutan 10 ürün (kuzu eti, günlük süt, mısır, buğday, pirinç, ayçiçeği yağı, pamuk, şeker, tütün ve kümes hayvanları eti) ele alınmıştır. Türkiye AB arasında GB'nin 1996 yılında oluşturulmasından dolayı 1995 yılı baz yılı olarak alınmıştır. Çalışmada üreticiler ve tüketiciler için koruma oranları hesaplanmıştır. Böylece modelde alternatif ticaret politikaları oluşturulmuştur (ülke içi koruma oranlarının azaltılması, tarifelerin düşürülmesi gibi). Gini katsayısı çiftçi gelirlerinde eşitsizliği ölçmek için kullanılmıştır. Modelde 3 alternatif senaryo mevcuttur: Durağan durum, DTÖ taahhütlerine uyum ve AB'ye entegrasyon. Çalışmanın sonuçları Türkiye'nin birleşme olmadan izleyeceği çeşitli koruma politikaları arasından durağan durum politikasını uygulamasının tarım açısından birleşmeye göre daha iyi olacağını göstermektedir ancak birleşme durumunda AB'nin ticaret politikasında liberalleşmeye gitmesi Türkiye'ye yarar sağlayacaktır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu sonucunda refah düzeyi artarken, tarım sektöründe gelir dağılımı daha da eşitsiz hale gelmektedir.

Akbay ve Boz (2005) Türkiye'nin AB'ye tarım entegrasyonunun etkilerini ürün düzeyinde istatistiki veri kullanarak hesaplamıştır. Araştırmacılara göre üyelik sonucunda en çok etkilenen sektör dana eti ve koyun eti sektörleridir. Türkiye'nin AB üyeliği, kısa dönemde hayvancılık sektöründe üretimi ve kârlılık oranlarını azaltmaktadır fakat uzun dönemde hayvancılık ürünlerindeki kârlılık ve kişi başı tüketim artmaktadır. Uzun dönemde hayvancılık ürünlerinde bahsedilen tüketim artışı %10-20 arasında gerçekleşmektedir. Aynı zamanda, hayvancılık ürünlerinde fiyatlar %4,5 azalmaktadır. AB gibi rekabetçi bir piyasa yapısında varlığını korumak isteyen Türk hayvancılık sektörünün verimliliğini artırıcı, maliyetlerini azaltıcı üretim teknikleri geliştirmesi gerekmektedir.

Çakmak (2007) bölgesel, statik bir kısmi denge modeli olan TAGRIS modelini kullanarak Türkiye AB arası ticaret serbestleşmesinin etkilerini incelemiştir. Modelde tarımsal ve hayvansal ürün piyasaları ele alınmıştır. Modelin baz yılı 2002-2004 yıllarının ortalaması olup ve 2015 yılına projeksiyon yapılmaktadır. Modelde 3 alternatif senaryo oluşturulmuştur: Durağan durum (AB-dışında), Gümrük Birliği'nin tarım sektörüne genişletilmesi (AB-GB), 2015 yılında AB üyeliği (AB içinde). Çalışmanın sonuçlarına göre, AB üyeliğinden bağımsız toplam fazla (tüketici fazlası ve üretici fazlası) 2015 yılında %5 artmaktadır. Bu artışın yarısından fazlası tarımsal verimliliğin artmasından ve gelir düzeyinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. GB'nin tarım sektörünü içerecek şekilde genişlemesinin toplam fazlaya etkisi ihmal edilebilir. Diğer taraftan 2015 yılında AB üyesi olma durumu toplam fazlada ek %2'lik bir artış sağlamaktadır. Bu durum OTP desteklerinin üretici refahını artırıcı etkisini göstermektedir. İkinci ve üçüncü senaryolarda tüketici artığının yükselmesinin sebebi, fiyat yapısının değişmesidir. Bahsedilen senaryolarda hayvansal ürün fiyatlarında %20 bir azalma olurken, bitkisel ürün fiyatlarında %2,7 bir azalma gözlemlenmektedir. İkinci ve üçüncü senaryolarda tüketici refahı artmaktadır, senaryoların üretici refahına etkisi ise OTP'nin uygulanma koşullarına bağlı değişmektedir.

Karaca (2007) Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin tarım sektörüne olası etkilerini hesaplanabilir bir genel denge modeli olan GTAP v6 ile incelemiştir. Modelde 2001 yılı baz yılı olarak alınmıştır. Temel senaryo 2025 yılında Türkiye'nin AB dışında kalacağı senaryosudur. Modelin diğer iki alternatif senaryosu ise Türkiye'nin AB'ye katılım senaryolarıdır. Her iki alternatif senaryo da AB ve Türkiye arası tüm tarifelerin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi uygulanmasını içermektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, katılım senaryolarında temel senaryo ile karşılaştırıldığında birçok tarımsal ürün piyasasında tarımsal üretim artmaktadır. Ayrıca, AB'ye üyelik senaryolarında işgücünün serbest dolaşımı olmadığı durumda 754 milyon avroluk bir refah artışı gerçekleşecektir. Çalışmadan elde edilen genel sonuç ise ticaret bozucu destek politikalarının ortadan kaldırılması durumunda Türkiye tarımının daha rekabetçi bir düzeye erişeceği olmuştur.

Sulamaa ve Widgrén (2007) Türkiye'nin AB üyeliğinin ekonomik etkilerini bir hesaplanabilir genel denge modeli olan GTAP v6 modeli ile incelemiştir. Modelde 2001 yılı baz yılı olarak seçilmiş, 12'si tarım sektörü olmak üzere 15 sektör ve 7 bölge yer almıştır (Türkiye, Almanya-Avusturya, Kuzey AB, Güney AB, Balkan Ülkeleri, NAFTA, Asya ve dünyanın geri kalanı). Çalışmanın sonuçlarına göre AB üyeliği Türkiye için faydalı bir durumdur. Türkiye'nin AB üyeliği gerçekleştiği takdirde Türkiye'nin refahı eksik rekabet koşulları altında 700 milyon dolar düzeyinde artacak, tam rekabet koşulları altında ise artış 300 milyon dolar düzeyinde gerçekleşecektir.

Eruygur ve Çakmak (2008) maksimum entropi matematiksel programlama yöntemini ve Türk Tarım Sektörü Modeli kullanarak AB ile gerçekleşebilecek bir ekonomik entegrasyonun ve/veya gerçekleşebilecek yeni bir DTÖ anlaşmasının Türk tarım sektörü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Statik bir optimizasyon algoritmasına dayanan model, Türk tarımını 4 bölge ve 55 tarımsal ürün üzerinden incelemiştir. Modelde 2002-2004 dönemi baz alınarak 2015 yılı için çözümler elde edilmiştir. Modelde üç alternatif senaryo mevcuttur: Türkiye'nin AB'ye üye olmadığı durum, gümrük birliğinin tarım ve gıda ürünlerini kapsayacak şekilde genişletilmesi ve AB'ye üyelik durumu. Modelin sonuçlarına göre AB ile ekonomik entegrasyon sonucunda, bitkisel ürün ihracatı azalmakta ve bu durum artan hayvansal ürün ithalatını tazmin edememektedir.

Kıymaz (2008) çalışmasında Tarımsal Ticaret Politika Simülasyon Modelini kullanarak Türk tarımına serbestleşmenin etkileri 2002-2004 yıllarını baz dönemi olarak çeşitli senaryolar kapsamında incelemiştir. Etki analizi için hububat, şeker ve süt ürünleri seçilmiş ve bu ürünlerin arz ve talep esneklikleri hesaplanmıştır. 153 ülkenin kapsandığı modelde, AB-25 tek ülke olarak alınmaktadır. Modelde DTÖ ileri tarım müzakerelerinde çeşitli ülkeler tarafından önerilen ve pazara giriş, iç destekler ve ihracat teşviklerini kapsayan politikalarda yapılacak indirim tekliflerini temel alan bir yaklaşımla üç alternatif senaryo mevcuttur: 1995 yılında tamamlanan Uruguay Turu Tarım Anlaşmasında öngörülen indirimlerin yeniden aynı oranlarda kabul edilmesi, İsviçre formülü olarak tanımlanan yüksek oranların daha hızlı indiriminin sağlanması seçeneği ve tam serbestleşme. Bahsedilen senaryoların Armington çözümleri de elde edilerek alternatif çözüm sonuçlarına ulaşılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre,

serbestleşmenin dünya ürün fiyatlarında yükselişe neden olduğu, buna karşılık genelde Türkiye’de ürün fiyatlarında düşüş meydana geldiği, tarife oranı yüksek olan şeker, arpa ve süttozunda fiyat değişiminin yüksek gerçekleşeceği ve bu ürünlerde ithalat artışı yaşanacağı anlaşılmaktadır. Buğdayda ise serbestleşmenin Türkiye’ye ihracatçı konum kazandırabileceği ve şekerin yüksek tarife oranı ile hassas özel ürün olarak belirlenmesi durumunda serbestleşme sonrası fiyat ve üretici refahındaki değişim hızlarının şekerin dahil olduğu serbestleşme senaryosuna göre önemli oranda azalacağı tahmin edilmiştir. Son olarak serbestleşmenin genel refah etkisi olumlu olmakla birlikte, üretici tüm ürünlerde refah kaybına uğramaktadır.

Özer ve Özçelik (2009) çalışmalarında Türkiye ve AB Gümrük Birliği Anlaşmasının tarım ürünlerini de kapsamı durumunda pamuk ve tekstil sektörü üzerine yaratacağı etkileri GTAP (v6) modeli yardımıyla incelemiştir. Modelde 8 ülke-bölge ile 10 sektör (lif bitkileri, tekstil, hububat, yağ bitkileri, şeker, diğer tarımsal ürünler, hayvansal ürünler, süt ürünleri, sanayi ve hizmet ürünleri) ve 5 faktör ele alınmıştır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen simülasyonda, GB kapsamına tarım ürünlerini de içine alarak Türkiye ve AB27 arasında kısmi bir tarımsal entegrasyon gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, Türkiye ile AB27 arasında tüm tarımsal ürünlerde ithalat ve ihracat vergilerinin karşılıklı sıfırlanmasını ve taraflar arasında ortak dış ticaret tarifesi uygulamasını içeren simülasyon yapılmıştır. Simülasyon sonuçlarına göre, Türkiye'nin lif bitkileri dış ticaretinde 6.72 milyon dolar bir azalma beklenmekte olup, buna bağlı tekstil sektöründe 12.65 milyon dolar bir kayıp oluşacağı hesaplanmıştır. Türkiye'nin GB'ne tam entegrasyonunun gerçekleşmesi durumunda 490 milyon dolarlık bir refah artışı sağlanacağı, AB ülkelerinde toplamda 323,55 milyon dolarlık bir kayıp oluşacağı bulunmuştur.

Nazlıoğlu ve Erdem (2010), Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu seçilmiş tarımsal ürün (buğday, mısır, şeker, süt, dana eti, kuzu eti ve kümes hayvanları eti) fiyatları, üretimleri, tüketimleri üzerindeki etkileri yönünden incelemiştir. Bu amaçla kısmi denge modeli olan Basitleştirilmiş Uluaslararası Simülasyon Modelini kullanılmış ve gini katsayılarını hesaplanmıştır. Çalışmanın sonuçları şu şekilde özetlenebilir: i) Türkiye'de seçilen tarımsal ürün piyasalarında üretici fiyatları artmıştır, ii) Şeker, kuzu eti ve kümes hayvanları eti piyasaları dışındaki piyasalarda tüketici fiyatları artmıştır, iii) tüm tarımsal

piyasalarda üretim artmış, buğday, mısır, süt ve dana eti piyasalarında tüketim artmıştır, iv) Türkiye'deki üreticilerin refahı artmış fakat AB üreticileri refah kaybı yaşamıştır, v) Hem AB hem de Türkiye'de üreticiler refah kazancı yaşamıştır, vi) Entegrasyonun AB bütçesine tasarruflar yönünden pozitif etkisi varken, Türkiye açısından bu etki negatiftir, vii) Entegrasyon seçilen tarımsal piyasalarda Türkiye için gelir eşitsizliği yaratırken, AB'nin gelir dağılımı üzerinde herhangi bir etki yaratmamıştır.

Salamon ve diğerleri (2010) Türkiye'nin AB üyeliğinin tarımsal ürün piyasasına etkisini incelemiştir. Çalışmada dinamik, çok piyasalı, kısmi denge modeli olan AGMEMOD modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin olası AB üyeliği, Türkiye'de yurtiçi üretici fiyatlarını düşürecektir. Bu durum Türkiye'deki tütün üreticileri dışındaki üreticileri negatif yönde etkileyecektir. Türkiye'de tüketiciler ise düşen fiyatlardan kazançlı çıkacaktır.

Demirci ve Aydın (2011) çalışmalarında Türkiye ve AB arası Gümrük Birliği'nin ekonomik etkilerini genel denge modeli GTAP ile simüle etmişlerdir. Tarım sektörü bir bütün olarak modelde yer almıştır. Ekonomik entegrasyon 3 alternatif senaryo çerçevesinde incelenmiştir: Mevcut GB'nin geçerli olduğu senaryo, ortak gümrük tarifesinin üçüncü ülkelere uygulandığı senaryo ve hem GB'nin hem de ortak gümrük tarifesinin uygulandığı senaryo. Tam serbestleşme olması durumunda Türkiye'nin tüm sektörler bir arada değerlendirildiğinde refahında 7196 milyon dolar bir refah artışı gerçekleşecektir. Türkiye'nin AB ithalatında ithalat vergilerinin sıfıra inmesi bu refah artışını beraberinde getirecektir. AB ve diğer ticaret ortakları ise refah kaybına uğramıştır. GB ve OGT'nin birleşimi sıfır toplamı bir oyun olmamasına rağmen GB ve OGT'nin bir arada olması durumunda Türkiye kazanırken, AB kaybetmektedir.

Leeuwen ve diğerleri (2011) Türkiye'nin AB üyeliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisini, karşılaştırmalı ekonometrik, dinamik, çok ülkeli, çok piyasalı bir kısmi denge modeli olan AGMEMOD -Tarımsal Üye Devlet Modeli ile incelemiştir. Çalışmada Türkiye'nin olası AB üyeliğinin 2015 yılında gerçekleşeceği varsayılmıştır. Modelde seçilen tarımsal ürünler şu şekildedir. Tahıl, ayçiçeği yağı, şeker, pamuk, tütün, patates, dana eti, kümes hayvanları eti, koyun ve keçi eti, yağ, peynir, domates, zeytin, zeytinyağı, portakal ve

elma. Türkiye-AB üyeliği simülasyonu sonuçlarına göre, üyeliğin tarım piyasalarına önemli etkileri olup aksine AB piyasaları üzerinde etkiler sınırlıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin tahıl, et ve süt ürünleri piyasalarında fiyatlar AB ve dünya fiyatlarından yüksektir. Fiyatların yüksekliğinin bir nedeni et ve süt ürünleri piyasalarındaki girdi fiyatlarının fazlalığıdır. Ayrıca Türkiye'de pamuk, meyve ve sebze piyasaları yüksek destek almalarından dolayı, üretimi genişletmiştir. Türkiye'nin AB üyeliği sonucunda yurtiçi üretici fiyatlarında bir düşüş gözlemlenecektir. Süt ürünleri fiyatları yaklaşık %15 düşerken, tahıl fiyatları %20-50 arasında düşecektir. Üyelik ile beraber Türkiye'de üretici fiyatlarında düşüş ile tarımsal üreticileri gelirlerinde bir azalma gözlemlenmektedir. AB üyeliği ile beraber, Türkiye'de bazı tarım destekleri (doğrudan gelir desteği, girdi destekleri, çıktı destekleri) ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla Türkiye'deki üreticiler OTP desteklerinden faydalanabileceklerdir ki bu da daha az destek almaları anlamına gelmektedir. Üyelik ile beraber, hayvancılık sektöründe desteklerin azalmasına rağmen, sektörde önemli bir üretim düşüşü gözlemlenmeyecektir. Üyeliğin hayvancılık sektörüne etkisi pozitif olacaktır. Bu durumun sebebi üyelik sonucunda hayvancılık sektöründe yem olarak kullanılan hububat ürünlerinden kaynaklanan olumsuz etkidir. Tarımsal ürünlerde piyasa fiyatlarının azalması sonucunda Türkiye'de tarımsal tüketim artışı gözlemlenecektir ve Türkiye'de tüketiciler AB üyeliğinden kazançlı çıkacaktır. OTP'ye uyum ile Türkiye'de tüm ürünlerde desteklerde bir azalma yaşanacaktır. Tarımsal ürün arzı %20-40 aralığında azalacak, tarımsal ürün talebi artacaktır. Tütün, koyun eti ve pamuk piyasalarında desteklemelerden dolayı üretim artışı gözlemlenecektir. Türkiye'de tütün (temel senaryoya göre daha fazla destek alacağından ötürü) ve koyun eti, tavuk eti ve süt üreticileri düşük yem giderleri sebebiyle kazançlı çıkabilecektir. AB üyeliğinin sektöre genel etkisi ekonomik büyüme ve ticaret açısından olumlu olacaktır.

Bektaşoğlu ve diğerleri (2012), Türkiye'nin AB'ye ve Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı'na olası üyeliğinin tarım sektörü üzerindeki etkilerini genel denge modeli, GTAP(v8) ile ve gravity yaklaşımı ile incelemiştir. Yani iki simülasyon oluşturulmuş ve birinci simülasyonda Türkiye'nin AB'ye üye olduğu durum, ikincisinde Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı'na üye olduğu durum ele alınmıştır. Her iki senaryoda da tarifelerin

azaltılması varsayımı yapılmıştır. Türkiye tarımının olası AB üyeliğinde, Türkiye ve AB arası karşılıklı tarifeler kaldırılacak ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanacaktır. Türkiye'nin Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı'na üyeliği senaryosunda ise sadece Türkiye ve Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı'na arası tarifeler kaldırılacaktır. Çalışmanın sonuçlarına göre AB üyeliği Büyük Arap Serbest Ticaret Alanı'na üyeliğine nazaran daha fazla refah artışı yaratmaktadır.

Dudu ve Çakmak (2013), Türkiye'deki tarım piyasalarında ticaret serbestleşmesinin ve verimlilik artışının etkilerini dinamik hesaplanabilir genel denge modeli ile 2008 verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türk ekonomisi ticaret serbestleşmesinin olumsuz etkilerini bertaraf etme kabiliyetine sahiptir. Ticaret serbestleşmesine AB üyeliği senaryosunda OTP ödemelerinin de eklenmesi koşulu ile Türkiye'de önemli refah artışı gerçekleşmektedir. Tarımsal ürün piyasalarında verimlilik artışı gözlemlenmektedir. GSYİH'daki değişim tüm senaryolarda düşük olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'nin AB piyasalarından olan ithalat miktarı artmaktadır ve bu durum Türkiye'de ticaret serbestleşmesi senaryosunda yurtiçi fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca tarımsal ürünlerin üretim düzeyi azalmaktadır. AB ile ticaret serbestleşmesi ticaret saptırıcı etkiye neden olmaktadır.

Özer ve Özden (2015) çalışmalarında 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği'nin tarım ürünlerini kapsamı durumunda yaş meyve sebze pazarları üzerinde yaratacağı etkileri GTAP modeli kullanılarak, 9 ülke-bölge, 11 sektör kapsamında incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, tarım ürünlerinin gümrük birliğine dahil edilmesi durumunda Türkiye'nin yaş meyve-sebze dış ticaretinde 597 milyon dolar bir artış beklenmektedir, bu duruma bağlı olarak da yaş meyve-sebze üretiminde %6,35lik bir artış gerçekleşmesi öngörülmektedir. Ülkemizin GB tam entegrasyonu ile Türkiye'de 442,31 milyon dolarlık bir refah artışı beklenmektedir, AB ülkelerinde ise net 124,38 milyon dolarlık bir refah artışı hesaplanmıştır.

Gençosmanoğlu (2015), Gümrük Birliğine tarım ürünlerinin eklenmesini incelemek amacıyla sırasıyla 4 senaryo oluşturmuştur. AB'nin Doha tarım müzakerelerinde teklif ettiği tarife indirim oranının Gümrük Birliği kapsamındaki tarım ürünleri için tek taraflı

olarak bir defada uygulanması, diğer bir ifadeyle tarım ürünleri için AB'nin %54 oranında doğrudan tarife indirimi yapması senaryosu; tek taraflı olarak tarım ürünlerinde Türkiye'den yapılan ithalatta gümrük tarifelerinin sıfırlanması senaryosu; Türkiye'nin Doha tarım müzakerelerinde teklif ettiği tarife indirim oranının Gümrük Birliği kapsamındaki tarım ürünleri için tek taraflı olarak bir defada uygulanması, diğer bir ifadeyle tarım ürünleri için Türkiye'nin %36 oranında doğrudan tarife indirimi yapması senaryosu; Türkiye tek taraflı olarak tarım ürünlerinde AB'den yapılan ithalatta gümrük tarifelerini sıfırlaması senaryosu. Çalışmada temel tarım ürünlerine yönelik ticaret ortaklarının birbirine uygulayacakları tarife indirimlerinin dış ticaret ve ekonomik refah etkileri Tek Pazar Kısmi Denge Simülasyon Modeli-SMART yöntemiyle tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları, tüm senaryolar altında ikili tarım ticaretinde AB'den yapılan ithalatın daha çok artacağını, Türkiye'nin toplam tarım ticaretinin ise AB'ye göre 2,5-4 kat fazla yükseleceğini ortaya çıkarmıştır. İthalat artışı ise belirli tarım mallarında yoğunlaşmaktadır; hububat ürünleri dışında farklı tarım ürünlerine ilişkin ithalatın etkilenecek olması, ikili ticaretin geliştirilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Ayrıca analizlerde, tarife indirimleri sonucunda gümrük vergisi gelirlerinde Türkiye'nin 1 milyar dolar civarında kayba uğrayabileceği değerlendirilmiştir. AB için bu kaybın çok düşük düzeylerde kalması beklenmekte olup; gümrük vergilerindeki indirimlerin en çok Türkiye'deki tüketicilerin refahını olumlu etkileyeceği, ayrıca bu etkinin AB tüketicilerinin elde edeceği refah artışından yaklaşık 10 kat fazla olacağı tahmin edilmiştir. Tüm bu sonuçlar Türkiye'nin tarım ithalatına karşı gümrük vergisi oranlarını yüksek tutarak, AB'den daha fazla korumacı olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır.

Bektaş ve Eruygur (2018) tarafından yapılan çalışmada ise armington modelinde daha geniş kapsamlı olarak Barcelona Anlaşması'nın kapsamına tarım ürünlerinin dahil edilmesi durumu ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı AB ile Akdeniz Partner Ülkeleri arasında tarım ürünlerinde serbest ticaret anlaşmasının Türkiye'nin tarımsal ürün ticareti üzerindeki potansiyel ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini Armington modeli kullanarak analiz etmektir. Armington modelinde, geleneksel ticaret modellerinin aksine ticarete konu olan malların heterojen olduğu varsayılarak 4 haneli harmonize sisteme

(HS-4) göre sınıflandırılmış 209 tarımsal ürünün dış ticaret verileri kullanılmıştır. Bölgesel etkileri analiz edebilmek için Türkiye'nin tüm dış ticareti 28 bölgeye ayrılarak tüm Akdeniz ülkeleri modele ayrı ayrı dâhil edilmiştir. Ayrıca modelde ithalat için ticaret ortaklarının arz esnekliklerinin, ihracat için ise ticaret ortaklarının talep esnekliklerinin tam olduğu varsayılmıştır. Sonuçlara göre Türkiye'nin ihracatının % 4,1; ithalatının % 9,7 oranında artması beklenmektedir.

Şakı ve Eruygur (2021) çalışmalarında gümrük birliğinin tarım ürünlerini kapsamı durumunda seçili ürünler bazında yaratacağı statik etkileri incelemiştir. Türkiye'nin AB ürünlerine ve diğer ülke ürünlerine olan ithalat talebinin ürün bazlı olarak ele alınması için ürünlerin coğrafi şartlar nedeniyle farklı olması kabulü ile ürünlerin birbirinin tam ikamesi olmadığı varsayımını kabul eden Armington Modeli çalışmada kullanılmıştır. 1995-2012 yılları arasında 30 ürün için gerçekleşmiş ithalat verileri üzerinden hesaplamalar yapılmıştır. Çalışmada yapılan simülasyon sonuçlarına göre Türkiye'nin tarım ürünlerine yönelik toplam ithalat talebinde %25,4 oranında artış ve AB'den yapılacak ithalatla %63 oranında artış olacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye-AB Entegrasyonunun olası etkilerini ortaya koymaya yönelik olarak tezde incelenmiş olan çalışmalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 24: Türkiye-AB Entegrasyonunun Olası Etkileri Konusunda Yapılmış Çalışmalar

YAZAR, YIL	ARAŞTIRMA SORUSU	HESAPLAMA YÖNTEMİ	POLİTİKA SONUCU
Manegold (1988)	Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin olası etkileri	Niteliksel analiz	Türkiye hayvancılık sektöründeki yüksek ithalat fiyatlarından kaybedebilir
Akder ve diğerleri (1990)	Türk tarımının OTP'ye uyumunun olası ekonomik etkileri	Türk Avrupa Tarım Modeli	Toplumsal refah 1998 yılı için %18, 1995 yılı için %24 artırmaktadır. Tüketici refahında 1995 yılı için %19'luk artış ile toplam tarım ürünleri

			ihracatı ve ithalatı artacaktır
Grethe ve diğerleri (1997)	Türkiye ve AB arası ile Gümrük Birliğinin tarımı da kapsayacak şekilde genişlemesinin etkileri	Kısmi denge modeli	Üreticilerde refah kaybı, tüketici artığında yükseliş
McClatchy (1997)	GB'nin tarım sektörünü içermesinin etkileri	Kısmi denge modeli	Düşük tarımsal ürün fiyatları, azalan üretim, tüketiciler kazançlı, üreticiler kaybetmektedir, Toplamda refah artışı
Bayar ve diğerleri. (2000)	Alternatif ticaret ve yatırım politikalarının tarımsal üretim, dış ticaret, kaynak dağılımı, birikim, tüketici refahı ve gelir dağılımı üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri	Genel denge modeli- GTAP	Tam serbestleşme senaryosunda dış ticaret hacminde büyüme
Çağatay ve diğerleri (2001)	Türkiye AB GB'nin tarım sektörünü de içerecek şekilde genişletilmesinin ekonomik etkileri	Kısmi denge modeli-Lincoln Ticaret ve Çevre Modeli	Tam serbestleşmeyle tarımsal ürün fiyatları önemli ölçüde azalmakta ve bu durum üretici refahını düşürmekte
Çakmak & Kasnakoğlu (2002)	Türkiye'nin olası AB üyeliğinin tarım sektörüne etkisi	Kısmi denge modeli	Tüketiciler kazançlı, üreticiler kaybediyor, toplam refah artışı
Zahariadis (2002)	Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu	Hesaplanabilir genel denge modeli (GTAP v5)	Türkiye tüm senaryolarda serbestleşmeden kazançlı
Grethe (2003)	Türkiye ile AB arasındaki GB'nin tarım sektörünü içerecek şekilde genişletilmesi	Türk Simülasyon Modeli – Kısmi denge modeli	Üretici refahı azalışı, tüketici refahı artışı, genel refah artışı

Lejour, de Mooij ve Capel (2004)	Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun tarım sektörüne etkisi	Hesaplanabilir genel denge modeli, GTAP v6	Toplam refah artışı
Togan ve diğerleri (2005)	Türk tarımının AB'ye entegrasyonunun etkileri	Kısmi denge modeli	Tarımsal ürün fiyatlarında düşüş, toplumsal refah artışı
Atıcı ve Kennedy (2005)	Uruguay Turu sonrası Türk tarım politikalarının refah ve dağılım etkileri	Kısmi denge modeli – Basitleştirilmiş Uluslararası Simülasyon Modeli	Refah artışı fakat üreticiler arası artan gelir eşitsizliği
Grethe (2005)	GB'nin tarım sektörünü içerecek şekilde genişletilmesi	Kısmi denge modeli	OTP'den Türkiye'ye net transfer 2015 yılında 1.7 milyar dolar
Akbay ve Boz (2005)	Türkiye'nin AB üyeliğinin tarım sektörüne etkisi	İstatistiki veri	Kısa dönemde hayvancılık sektöründe karlılık ve üretim azalışı, uzun dönemde karlılık artışı
Çakmak (2007)	AB ile ticaret serbestleşmesinin Türk tarım sektörüne etkisi	Kısmi Denge Modeli	Tüketiciler kazanıyor, üreticilere etkisi OTP'nin uygulama durumuna bağlı
Karaca (2007)	Türkiye'nin olası AB üyeliğinin tarım sektörüne etkisi	Hesaplanabilir genel denge modeli - GTAP v6	İşgücünün serbest dolaşımı olmadığı koşulda refah artışı
Sulamaa ve Widgrén (2007)	Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin etkileri	GTAP v6	Refah artışı
Eruygur ve Cakmak (2008)	Türkiye'nin AB üyeliğinin ekonomik etkileri	Kısmi denge modeli	Tüketiciler düşen fiyatlardan kazançlı, genel refah etkisi küçük

Kıymaz (2008)	Türk tarımına serbestleşmenin etkileri	Tarımsal Ticaret Politika Simülasyon Modeli	Ürün fiyatlarında düşüş, genel refah artışı
Özer ve Özçelik (2009)	GB'nin pamuk ve tekstil sektörüne etkisi	GTAP modeli	Pamuk fiyatı ve üretiminde artış, tam GB senaryosunda net refah artışı
Nazlıoğlu ve Erdem (2010)	AB üyeliğinin seçilmiş tarım piyasalarına etkisi	Basitleştirilmiş Uluslararası Simülasyon Modeli - Kısmi Denge Modeli	Üreticiler arası gelir dağılımı eşitsizliği, tüketici refahı artışı
Salamon ve diğerleri (2010)	Olası AB üyeliğinin Türk tarım piyasasına etkisi	AGMEMOD - Kısmi denge modeli	Tütün piyasası dışındaki üreticiler kaybediyor, tüketiciler kazanıyor, düşük yem maliyetinden dolayı hayvancılık piyasası üreticileri kazançlı çıkabilir
Demirci ve Aydın (2011)	Türkiye ve AB arası Gümrük Birliği'nin ekonomik etkileri	GTAP-Genel denge modeli	Tam serbestleşme senaryosunda refah artışı
Leeuwen ve diğerleri (2011)	Türkiye'nin AB üyeliğinin tarım sektörü üzerindeki etkisini	AGMEMOD	Üretici fiyatları ve gelirleri azalışı, tüketiciler kazanıyor.
Bektaşoğlu ve diğerleri (2012)	Türkiye'nin AB'ye ve GAFTA'ya olası üyeliğinin tarım sektörü üzerindeki etkileri	GTAP-genel denge modeli, gravity	AB üyeliği senaryosunda refah artışı daha fazla
Dudu ve Çakmak (2013)	Türkiye'deki tarım piyasalarında ticaret serbestleşmesinin ve verimlilik büyümesinin etkileri	Hesaplanabilir genel denge modeli	Refah artışı

Özer ve Özden (2015)	Gümrük Birliğinin yaşı meyve-sebze sektörlerini içerecek şekilde genişletilmesinin refah etkileri	GTAP-Genel denge modeli	Refah artışı
Gençosmanoğlu(2015)	Gümrük birliğine tarım ürünlerinin eklenmesinin etkileri	Tek Pazar Kısmi Denge Simülasyon Modeli-SMART	AB'den yapılan ithalat artışı, gümrük vergi gelirlerinde azalış sebebiyle Türk tüketici refahında artış
Bektaş ve Eryugur (2018)	Çalışmanın temel amacı AB ile Akdeniz Partner Ülkeleri arasında tarım ürünlerinde serbest ticaret anlaşmasının Türkiye'nin tarımsal ürün ticareti üzerindeki potansiyel ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri	Armington modeli	Türkiye'nin ihracatının % 4,1; ithalatının % 9,7 artması beklenmekte
Şakı ve Eryugur (2021)	Gümrük birliğinin tarım ürünlerini kapsamaması durumunda seçili ürünler bazında yaratacağı statik etkileri	Armington modeli	Tarım ürünlerine yönelik toplam ithalat talebinde %25,4 oranında artış ve AB'den yapılacak ithalatın %63 oranında artış

Kaynak: Literatürde incelenen çalışmalar özetlenerek tablo oluşturulmuştur.

Literatürde ticaret serbestleşmesinin refah etkisini ölçmek amacıyla Türkiye merkezli çalışmalarda kısmi denge, genel denge, niteliksel analiz, armington modeli ve gravity modellerinin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmaların genel sonuçlarına bakıldığında ise, AB ve Türkiye arası tam ticari serbestleşme senaryosunun refah etkilerinin genelde pozitif olduğu gözlemlenmektedir. Tarımsal ürün ticaretin serbestleşmesinin kazananları ve kaybedenleri ise diğer önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modellerin ortak sonucu üreticilerin bu süreçten kaybettikleri, tüketicilerin ise kazandıklarıdır. Lakin özellikle hayvancılık sektörü üreticilerinin kazandığı çalışmalar da mevcuttur.

Üreticilerin kaybetmesinin sebebi liberalizasyon sonucunda üretici fiyatlarının azalmasıdır. Çalışmaların sonuçlarına göre net ticaret etkileri belirsiz olup, Türkiye ile AB arası ticaretin serbestleşmesinin tüketici refahındaki artışa bağlı olarak genel refah düzeyinin artıp artmayacağına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2. MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ENTEGRASYONUNUN TARIM SEKTÖRÜNE ETKİSİ

Avrupa Birliği entegrasyonunun Türk tarımına etkisini detaylı inceleyebilmek amacıyla AB'ye en son tam üye olan ülkelerin deneyimlerinden Türkiye için önemli çıkarımlar yapılabileceği düşünülmektedir. Öncelikle AB üyeliğine sonradan kabul edilen Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin genel kalkınmışlık seviyeleri, eski üye ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşüktür. Bu duruma ilave olarak söz konusu yeni ülkelerin enflasyon, işsizlik oranı gibi bazı makroekonomik göstergeleri Türkiye ile benzerlikler içermektedir. Son olarak MDAÜ tarım sektörleri yapısal olarak Türkiye ile farklılıklar içermekle birlikte bu ülke tarımlarının OTP'ye uyum sürecinin etkileri tüm ülkelerde halen devam etmektedir.

1989 yılı sonunda Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla eski sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan piyasa ekonomisine geçiş süreci ile bu ülkeler merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş, dolayısıyla transformasyon süreci yaşamıştır. MDAÜ'nün kendi içlerinde önemli farklılıklar mevcut olmasına rağmen 1989 yılından itibaren uygulanan ekonomik reformlar ile tüm MDAÜ'de fiyat ve ticaret serbestleşmesi gerçekleşmiştir (Macours ve Swinnen, 2000, s.172). MDAÜ bahsedilen geçiş sürecinde birçok zorluklar yaşamış ve geçiş sürecinden yaklaşık on yıl sonra rotalarını Avrupa Birliği'ne çevirmişler ve bu durum 'Doğu Bloğu Genişlemesi' olarak adlandırılmıştır. 1998 yılının başından itibaren beşi Merkezi Avrupa Ülkesi olmak üzere (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya), diğeri de Güney Kıbrıs olmak üzere (Lüksemburg grubu olarak adlandırılmaktadır) altı ülke Avrupa Birliği'ne üye olmak için çaba içerisine girmişlerdir. 2002 yılının başından itibaren ise Helsinki grubu

olarak adlandırılan altı ülke (Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Romanya, Slovakya, Malta Birliğe üye olmak için ilk gruba eklenmiştir.

AB'nin son genişlemesinde tarım politikaları birçok nedenden ötürü önemli bir konuma sahiptir. Bahsedilen ülkelerin AB üyeliğinin MDAÜ'nün tarım politikalarına ve AB'ye önemli etkileri olmuştur. Konuyu detaylandırmak gerekirse; AB politikaları içinde OTP'nin ve tarımın yeri çok hassas olup tarım sektörü AB bütçesinden önemli bir pay (yaklaşık bütçenin yarısı) almaktadır. Bunun yanında en büyük ekonomiye sahip MDAÜ'den olan Polonya ve Romanya gibi ülkelerin ekonomileri için tarım sektörünün çok önemli (GSYİH'ya katkısı ve tarımsal istihdam konularında) bir statüsü mevcuttur. Nitekim bu iki ülkedeki çiftçi sayısının toplamı neredeyse toplam AB çiftçi sayısına eşittir. Bu anlamda bahsedilen ülkelerin üyelik serüveni, eski üyelere göre farklı tarımsal yapılara sahip olmalarından ötürü çok kolay geçmemiştir (Swinnen, 2003, s.481-482). MDAÜ, Birliğe üye olmadan önce tarım sektörleri düşük verimlilik ve gizli işsizlik kavramları ile karakterize edilmekteydi ve bu durum da o yıllarda yapılan çalışmalarda MDAÜ'nün üyelik sürecinde birçok ekonomik ve sosyal problemin ortaya çıkacağını göstermekteydi. MDAÜ'deki düşük tarımsal fiyatlar ve emek maliyetinin hem MDAÜ çiftçilerinin rekabet seviyeleri üzerinde hem de OTP üzerinde önemli etkileri olacağı tahmin edilmişti. Üyelik ile OTP'nin yüksek fiyatlarına uyum sağlayacak olan MDAÜ'de tarımsal üretim artışlarının yaşanması beklenmekteydi ve OTP bütçesine getireceği yük de sıkıntılı konulardan biri olarak ele alınmıştı (Swinnen, 2003, s. 482). Ayrıca o dönemde, DTÖ'nün tarımsal ürünler ticaretinin serbestleştirilmesi dolayısıyla bahsedilen aday ülkelerin AB'ye olası üyeliği OTP'nin reform sürecinin hızlandırılması gerektiğini ortaya koymaktaydı (Mayhew, 2000). Aşağıdaki tabloda, bahsedilen ülkelerin birliğe üye olmadan önce MDAÜ'nün tarım sektörünün ve AB'nin tarım sektörünün avantajları ve dezavantajları gösterilmektedir.

Tablo 25: MDAÜ ve AB Tarımı: Avantajlar, Dezavantajlar

MDAÜ: Avantajları	MDAÜ: Dezavantajları	AB: Avantajları	AB: Dezavantajları
Düşük işgücü ücretleri	Düşük verimlilik	Yüksek verimlilik	Yüksek işgücü ücretleri
Doğal üretim koşulları	Kalitesiz-zayıf yönetim	Nitelikli işgücü	Düşük doğal üretim koşulları
Ucuz arazi fiyatları ve arazi kirası	Kıt sermaye, kullanılmaz hale gelmiş sermaye stokları	Etkili yönetim	Yüksek arazi fiyatları ve arazi kiralari
Bazı girdi fiyatları Batı'ya göre daha düşük	Ulanılmaz hale gelmiş teknoloji	Modern sermaye stoku, modern teknoloji	Yüksek girdi fiyatları
Genelde büyük çiftçiler (ölçek ekonomisi)	Düşük yenilik	Yüksek yenilik	Veterinerlik, hijyen çevre koruması gibi konularda yüksek standartların olmasından ötürü pahalı üretimin varlığı
	Düşük kalite	Yüksek kalite	
	Yetersiz piyasa bilgisi	Yüksek piyasa bilgisi	
	Yurtiçi talep: Düşük satın alma gücü, zayıf ekonomik ortam	Yurtiçi talep: Yüksek satın alma gücü, gelişmiş ekonomik ortam	
	Veteriner konularında, hayvan ve bitki koruması, hijyen, çevre koruması konularında AB'ye göre geride	Veteriner konularında, hayvan ve bitki koruması, hijyen, çevre koruması konularında yüksek başarı	

Kaynak: Schnieder (2000, s.202).

Literatürde MDAÜ'nün AB üyeliği öncesi olası üyelik senaryoları çerçevesinde yapılan çalışmaların sonuçlarını incelemeden önce, MDAÜ' ye ait çeşitli tarımsal istatistiklerin ortaya konulması ile üyeliğin sonuçlarını yorumlamak için faydalı olacaktır.

Tablo 26: MDAÜ'nün Tarım Sektörünün Katma Değeri (% GSYİH), 1995-2018

Tarım Sektörünün Katma Değeri (% GSYİH)	1995	2000	2003	2006	2008	2010	2018
Bulgaristan	9.2	13	10	7	7	5	3.6
Çek Cumhuriyeti	4.0	4	3	2	2	2	2.3
Estonya	4.1	5	4	3	3	4	3.1
Macaristan	7.2	6	4	4	3	4	3.6
Letonya	7.8	5	4	4	4	4	3.6
Litvaya	9.9	6	5	4	4	4	2.9
Polonya	5.6	5	4	4	4	4	2.1
Romanya	18.2	13	13	11	7	7	4.3
Slovakya	2.3	4	5	4	4	4	2.4
Slovenya	4.0	3	2	2	3	2	2.1
Malta	3.8	1.9	2.0	1.9	1.1	1.3	0.9
Güney Kıbrıs	4.8	3.6	3.4	2.3	2.1	2.1	2.0

Kaynak: World Bank(2022)

MDAÜ'lerinin AB üyeliği öncesi tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payları incelendiğinde, Romanya ve Bulgaristan'ın yüksek değerlere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Üyelik ile beraber, tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının tüm MDAÜ'de azaldığı söylenebilir.

Tablo 27: MDAÜ, İstihdamda Tarımın Payı, 1995-2019

Tarım Sektörünün Katma Değeri (% GSYİH)	1995	2000	2003	2006	2008	2010	2019
Bulgaristan	17	13	11	8	7	7	7
Çek Cumhuriyeti	7	5	5	4	3	3	3
Estonya	10	6	6	5	4	4	3
Macaristan	8	6	5	5	4	5	5
Letonya	17	15	14	11	8	9	7
Litvaya	22	19	19	14	8	9	6
Polonya	23	19	18	16	14	13	9
Romanya	40	45	38	31	29	31	21
Slovakya	9	7	6	4	4	3	3
Slovenya	10	10	8	10	9	9	4
Malta	2	2	2	2	2	1	1
Güney Kıbrıs	11	5	5	4	4	4	2

Kaynak: World Bank(2022)

MDAÜ'nün AB üyeliği öncesi tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payları incelendiğinde, Romanya, Polonya, Litvanya ve Bulgaristan'ın yüksek değerlere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Üyelik ile beraber, tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının tüm MDAÜ'de azaldığı, ancak halen Romanya ve Polonya'da yüksek seyrettiği söylenebilir. Tablolardan görüleceği üzere Avrupa Birliği genişleme sürecinin, en çok dikkat çeken genişlemesi Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri genişlemesidir. Avrupa Birliği'ne bu genişlemesinde diğer genişlemelerden farklı olarak Birlik üyelerinden daha alt düzeyde ekonomik yapılara sahip Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini üye olarak kabul edilmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde adaylık döneminde OTP'ye uyum konusunda büyük eksiklikler bulunmaktaydı. Avrupa Birliği üyeleri ülkeleri ile arazi genişlikleri, tarımın önemi, arazi kiralari konusunda önemli farklılıklar mevcuttu. Bahsedilen ülkelerin tarımsal potansiyelleri yüksek olmasına rağmen sınırlı üretimlere sahiptilerdi. Ayrıca bu ülkelerin tarımsal politika uygulamaları Avrupa Birliği ile çok farklıydı. Hatta ülkelerin kendi içerisindeki bölgelerde bile farklı tarım politikaları uygulanmaktaydı (Ardy, 2000). Bu ülkelerde kırsal nüfusun büyük çoğunluğunun küçük çiftçilerden oluştuğu, bunların ise düşük gelir seviyesine ve geçimlik düzeyde üretim yaptıkları görülmektedir. Geçiş süreci ile birlikte serbestleşme sürecine giren MDAÜ'de tarım piyasalarındaki destekler ve ticaret politikaları OTP doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılsa da, MDAÜ'de üyelik öncesi piyasa desteklerinin miktarı hala AB15 üyelerinin değerlerinin altındaydı (Banse, 1999). MDAÜ'lerin AB'ye katılması ile beraber AB'nin çiftçi sayısı %70 oranında artış göstermiştir. Bahsedilen ülkelerde tarımı modernize etmek, dezavantajlı alanlarını ve geçimlik düzeyde tarım yapan çiftçileri desteklemek, bu ülkelerde çevre koruma tedbirlerini artırmak, bu ülkelerin AB'nin hijyen ve hayvan refah politikalarına uyum sağlamalarını temin etmek AB için bir yük oluşturmuştur. MDAÜ'de tarım sektöründe AB'ye üyelik sonrasında ortaya çıkması öngörülen sonuçları içeren çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Herok ve Lotze (2000) GTAP v3 genel denge modelini kullanarak 7 MDAÜ'nün (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya) AB'ye 2005 yılında entegrasyonunun etkilerini incelemiştir. Modelde 1992 yılı baz yıl olarak seçilmiştir. OTP'ye kısmi entegrasyon senaryosunun sonuçlarına göre, MDAÜ'de

tarımsal üretim ve refah düzeyinde bir artış gözlemlenecektir çünkü yeni üyeler için DTÖ'nün uyulması gereken maddelerinin geçerliliği devam edecektir. Tam serbestleşme durumunda ise, MDAÜ'nde tarımsal üretim azalışı görülecektir. Nitekim araştırmacılar Gündem 2000'e bakıldığında yakın gelecek için kısmi serbestleşmenin daha gerçekçi bir senaryo olduğunu savunmaktadır.

Bach ve diğerleri (2000), hesaplanabilir genel denge modeli GTAP kullanarak MDAÜ'nün AB entegrasyonunu 2005 yılına projeksiyon yaparak incelemiştir. Araştırmacılar; standart, çok bölgeli, statik bir model kullanmayı tercih etmişler ve modelde Armington varsayımı çerçevesinde tam rekabet piyasalarının olduğu, teknolojinin sabit ölçekli olduğu, homotetik olmayan talep sisteminin var olduğu bir model tanımlamışlardır. Çalışmada dört alternatif senaryo geliştirilmiştir: Birinci senaryo 1995 yılından 2005 yılına projeksiyon yapan Uruguay Turu'nun etkilerini inceleyen temel senaryo, ikinci senaryo MDAÜ'nün AB entegrasyonunun 2005 yılında gerçekleşeceğini içeren senaryo, üçüncü senaryo OTP'nın Gündem 2000 çerçevesinde reformdan geçtiği senaryo ve sonuncusu ise MDAÜ'nün OTP'nın Gündem 2000 çerçevesinde reformdan geçtiği koşullarla AB'ye üye olmasını içeren senaryodur. Çalışmanın sonuçlarına göre, ilerleyen yıllarda tarım sektörünün AB içerisinde öneminin azalacağını göstermektedir. MDAÜ hem tarım sektöründe hem de emek yoğun imalat sanayi sektöründe üretim artışı gerçekleştireceklerdir. MDAÜ'nün hali hazırdaki OTP'ye uyumları durumunda bahsedilen ülkelerde tarımsal üretim artışı gerçekleşecektir. MDAÜ'nün mevcut OTP'ye ya da Gündem 2000 doğrultusunda reforma tabi tutulmuş OTP'ye uyumlarının her ikisi de AB bütçesi için önemli bir maliyet oluşturacaktır.

Frandsen ve Jensen (2000) MDAÜ'nün AB entegrasyonunu GTAP modelini kullanarak, genel anlamda entegrasyonun ekonomik etkilerini ve özelde doğrudan ödemelerin MDAÜ'ni içerecek şekilde genişlemesinin etkilerini araştırmıştır. Çalışmada 15 AB üyesinden sadece 5'i (Danimarka, Finlandiya, Almanya, İsveç, İngiltere ve Dünyanın geri kalanı) modelde yer almıştır. 7 MDAÜ, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Slovakya, Slovenya, Romanya, tek bir bölge olarak modelde yer almıştır. Bu çalışma alternatif entegrasyon senaryolarını içermektedir. Bahsedilen senaryolar, MDAÜ çiftçilerine doğrudan ödemelerin verilmediği senaryodan, bu çiftçilere doğrudan

ödemelerin AB üyesi ülkelerdeki çiftçilere verildiği gibi birebir verildiği senaryoya kadar çok geniş kapsamlıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre, entegrasyon, MDAÜ’de tarımsal üretimi artıracaktır ve doğrudan ödemelerin bahsedilen ülkelere verilmesi bu ülkelerin arz düzeylerini etkileyecektir. Genişlemenin AB üyesi ülkelerin refah düzeylerine az bir olumsuz etkisi olacaktır fakat AB üyesi ülkelerin göreceli net katkılarında artış yaşanacaktır.

Banse (2001), Polonya, Çek Cum., Slovenya ve Macaristan’ın AB üyeliği sonucu OTP’nın bahsedilen ülkelerde uygulanmasının makroekonomik sonuçlarını hesaplanabilir genel denge modeli çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, AB üyeliği tarımsal ürünlerde net ihracatçı olan ülkeler için GSYİH artışı anlamına gelmektedir. Ancak çalışmanın sonuçları, MDAÜ’i içerisindeki üyelik öncesi tarımsal ürünlerde net ithalatçı durumda olan ülkeler için ise, üyeliğin ekonomik kayıplar oluşturacağını göstermektedir. Slovenya dışında (tarımsal destek miktarı AB üyeliği sonrasında düşmektedir) MDAÜ’de kırsal kesimde yaşayan insanların gelirleri OTP entegrasyonu sonucunda artmaktadır. Kentlerde yaşayan insanların refah düzeyinde ise bir gerileme görülmektedir. OTP’de olduğu gibi doğrudan ödemelerin MDAÜ’ye genişletilmesi sonucunda Slovenya dışında refah hem kırsal kesimde yaşayan hem de kentlerde yaşayanlar için artacaktır. Nitekim OTP uygulanmasından bağımsız olmak üzere, AB üyeliği çalışmada ele alınan tüm ülkelerde genel olarak GSYİH artışı yaratacaktır. AB üyeliğinin uzun dönem etkisi şeklinde toplam gelir düzeyi 20 milyar avro yükselecektir. AB üyeliğinin bu pozitif etkisi, OTP’den kaynaklanan olumsuz etkileri bertaraf edecektir. Bu sonuçlar bize MDAÜ’nün AB üyesi olmadan önce OTP’nın fiyat desteği ve koruma politikalarını azaltması şeklinde reforme edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Reform olmaması durumunda, MDAÜ için AB tarım politikalarının negatif sonuçları AB üyeliğinin faydalarını azaltacaktır.

Kancs ve Weber (2001), MDAÜ’nün AB’ye entegrasyonunun tarım sektörüne etkilerini kısmi denge modeli kullanarak incelemiştir. Simülasyon sonuçlarına göre, MDAÜ’de entegrasyon sonucunda çiftçi gelirlerinde artış gözlemlenmektedir ve bu artış alan bazlı ödemelerden ve hayvancılık primlerinden kaynaklanmaktadır. Üretici refahındaki artışın temel sebebi AB tarafından finanse edilen doğrudan ödemelerdir. Entegrasyonun tüketici

refahına etkisi ise göreceli olarak azdır çünkü belli ürünlerdeki fiyat azalışları diğer ürünlerdeki fiyat artışlarını dengelemektedir. MDAÜ’de entegrasyon sonucunda refah artışı gözlemlenmektedir ve AB’nin mevcut üyelerinden MDAÜ’ye önemli bir finansal transfer yaşanmaktadır. Sektörel bazda örnek vermek gerekirse, MDAÜ’nün AB entegrasyonu sonucunda süt ve dana eti sektörlerinde AB’de üretim fazlası yaşanmaktadır.

Lejour ve diğerleri (2001) MDAÜ (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya) ile AB arasında tarım sektöründe ithalat tarifelerinin iki yanlı olarak kaldırılmasının etkilerini uygulamalı genel denge modeli (GTAP v5) çerçevesinde 1997 yılını baz yılı olarak alarak incelemiştir. Çalışmanın, sonuçlarına göre, tarım ve gıda üreten sektörlerde önemli değişiklikler gözlemlenmektedir ve bu durumun sebebi tarifelerin değişecek olmasıdır. Polonya’nın tarımsal üretiminde bir azalma gözlemlenmektedir çünkü Polonya’nın AB’ye entegrasyon öncesi başlangıç ithalat tarifesini daha yüksektir. Bunun aksine, Macaristan ve diğer MDAÜ AB piyasalarına daha iyi şartlarda girmelerinden dolayı tarımsal üretimlerini artırmaktadır. Gıda üreten sektörlerde ise tüm MDAÜ için tarımsal üretim artırmaktadır.

Roth (2001) Estonya, Litvanya ve Letonya’nın AB üyeliğinin süt ürünleri sektörüne etkisini karşılaştırmalı, çok bölgeli kısmi denge modeli çerçevesinde incelemiştir. Çalışmada iki alternatif senaryo oluşturulmuştur: Ticaret serbestleşmesi ve üretim kotalarının uygulanması. Ürün farklılaştırmasının önemini vurgulamak için duyarlılık analizi yapılmıştır. Simülasyon sonuçlarına göre, seçilen MDAÜ’de üretim kotalarının uygulanması üretimin süt ve süt ürünleri sektöründen daha az verimli geçimlik sektörlerle kaymasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla ticarete konu olabilecek süt ürünleri üretmek için ticaret serbestleşmesi politikası uygulanan kotalarla sarsılmaktadır. Ayrıca farklılaştırılmış piyasalar oluşturulması AB ve bahsedilen ülkelerin piyasalarının istenmeyen entegrasyon şoklarına açık olmasına sebep olacak ve bu durumda bahsedilen ülkelerde tüketici fiyatlarının artmasına veya AB piyasalarında üretici fiyatlarının azalmasına neden olmaktadır. Seçilen ülkeler ve AB piyasaları arasında fiyatlar hemen eşitlenememektedir.

Fuller ve diğerkleri (2002), Dünya Tarımsal Piyasa Modeli-FABRI'yi kullanarak AB'nin Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'yı içerecek şekilde genişlemesinin etkilerini incelemiştir. 2010 yılına ait iki alternatif genişleme senaryosu oluşturulmuştur ve tahıl ile süt ürünleri piyasalarına ilişkin çeşitli kısıtlamalar ile varsayımlar oluşturulmuştur. Her iki senaryoda da üç MDAÜ'nün AB'ye olası üyeliği birçok tarımsal üründe kalıcı fakat ılımlı fiyat düşüşlerinin yaşanmasına neden olacaktır. Bahsedilen üç ülkede birçok tarımsal ürünün yurtiçi fiyatlarında artış yaşanacaktır. Dolayısıyla fiyat artışları yaşanan ürünlerin tüketiminde azalma ve üretimlerinde artış olacaktır. Yani tüketicilerin karşı karşıya kaldığı durum gıda fiyatlarının yükselişi olarak öngörülmüştür. MDAÜ'de oluşacak yüksek yurtiçi fiyatlar nedeniyle birlik üyesi olmayan ülkelere yapılacak ihracat oranlarını azaltacak ve ticaret saptırıcı etki yaratacaktır. Dolayısıyla arz fazlası stoklara gidecek ya da orijinal AB-15 üyesine ihraç edilecektir.

Ciaian (2002), OTP'nin Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'ya uygulanmasının etkilerini statik kısmi denge modeli ile incelemiştir. Çalışmada 1999 yılı baz yıl olarak ele alınmıştır. Çalışmada Avrupa Komisyonu Raporu'nda ifade edildiği gibi değişik düzeyde doğrudan ödemelerin uyarlandığı alternatif senaryolar denenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, AB ile entegrasyon sonucunda çok sayıda küçük aile işletmesine sahip, tarımsal üretimin yüksek düzeyde emek yoğun ve tarımsal piyasaları diğerk iki ülkeye göre daha iyi işleyen Polonya toplam sübvansiyonlardan en çok kazanç sağlayan, tarımsal gelirin ve refahın en çok arttığı ülke olarak öngörülmüştür. Diğerk taraftan tarım sektöründe büyük işletmelerin egemen olduğu, toprak sahipleri tarafından emeğin ve arazinin kiralandığı, katı tarımsal piyasası olan ve başlangıçta yüksek koruma oranlarına sahip Slovakya gelir artışı, refah artışı ve sübvansiyonlar konusunda en az kazanç sağlayan ülkedir. Çek Cumhuriyeti ise entegrasyondan sağlanan kazançlar bakımından Polonya ve Slovakya'nın arasında yer almaktadır. Kurumsal yapısının benzer olmasından dolayı Slovakya örneğine daha çok benzemektedir. Çek Cumhuriyeti'nin Slovakya'dan temel farkı aile işletmelerinin varlığıdır ki bu durum çiftçiler arası gelir dağılımının daha adil fakat Polonya örneğinden gene de önemli düzeyde farklılık göstermesine neden olmaktadır.

Maliszewska (2002), standart çok ölkeli uygulamalı genel denge modeli (1997 verilerine dayanan GTAP) kullanarak Polonya ve Macaristan ekonomilerinin Tek Pazar'a girişlerinin etkilerini incelemiştir. Çalışmada sınırların kalkması, durağan durum, OTP ürünlerinde serbest ticaret bölgelerinin kurulması ve ortak dış tarifelerin uygulanması gibi senaryolar ele alınmıştır. Modelin sonuçlarına göre her iki MDAÜ'de refah artışı yaşanacaktır ve Macaristan'da Polonya'ya göre daha önemli tarımsal ürün çıktısında değişim gözlemlenecektir. Diğer bir ifadeyle, AB entegrasyonu sonucunda Polonya'da yüksek tarife indirimleri gerçekleşecek, bu durum daha yüksek ithalata neden olacak, tarımsal ürün çıktısında az bir artış yaşanacak, tarım sektörünün düşük ihracat düzeyine sahip olmasından ötürü sektör Polonya'da üçüncü ülkelere doğru genişleyemeyecektir. Diğer taraftan başlangıçta düşük tarife oranlarına sahip olan Macaristan'da fazla olan tarımsal üretim AB üyelerine ihraç edilecek, AB piyasalarına daha iyi koşullarda entegre olunacağı ve tarımsal ürün ve gıda piyasalarında üretim artışı yaşanacağı belirtilmiştir.

Kjeldsen-Kragh (2002) Avrupa Simülasyon Modelini -ESIM kullanarak 10 MDAÜ'nün (Polonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya, Estonya ve Çek Cumhuriyeti) AB entegrasyonunun etkilerini incelemiştir. Çalışmada 2012 yılında bahsedilen ülkelerin AB'ye üye olacağı ve yine 2012 yılında MDAÜ'nün AB üyesi olmayacağı senaryoları ele alınmıştır. 2012 yılında genişlemenin olmayacağı senaryoya göre AB-15'de tarımsal üretim artışı ılımlı olarak yani yıllık %1'den az gerçekleşmektedir. Üretim artışı tahıl, domuz eti, kümes hayvanları eti piyasalarında yüksekken süt ve dana eti piyasalarında düşüktür. MDAÜ'de ise tahıl, domuz eti ve kümes hayvanları eti piyasalarında yüksek üretim artışı gözlemlenirken dana eti ve süt ürünleri piyasalarında üretim düşüşü gözlemlenmektedir. 2012 yılında genişlemenin olacağı senaryoya göre AB-15'de toplam üretim artışı bir önceki senaryoya göre aynı düzeydedir fakat ürünler arasında değişiklikler mevcuttur. MDAÜ için tahıl ürünlerinde üretim artışı genişleme senaryosunda genişlemenin olmadığı senaryoya göre daha yüksektir. MDAÜ'de süt ürünleri ve dana eti üretimi genişleme senaryosunda genişlemenin olmadığı senaryoya göre daha çok artış göstermiştir. Domuz eti sektörü genişleme senaryosunda kaybederken kümes hayvanları sektörü aynı senaryoda kazanmaktadır. Entegrasyon durumunda MDAÜ'de tahıl ürünlerinde fazlalık oluşurken, süt ürünleri ve

dana eti piyasalarında açıklık oluşmaktadır. Genişleme senaryosunda tahıl sektörü MDAÜ'de kazanırken AB-15'de kaybetmektedir. Doğrudan ödemelerin olmadığı genişleme senaryosunda üyeliğin olmadığı senaryo ile karşılaştırıldığında Bulgaristan ve Romanya hariç MDAÜ'de çiftçi gelirleri %30 oranında artış göstermektedir. Romanya'da hayvancılık sektörü rekabetçi değildir ve göreceli çiftçi geliri düşmektedir, Bulgaristan'da ise göreceli çiftçi geliri sabit kalmaktadır.

Avrupa Komisyonu Tarım Direktörlüğü'nün Raporu'nda (European Commission Directorate General for Agriculture) (2002) değişik genişleme senaryoları oluşturularak MDAÜ'nün AB üyeliğinin tarım piyasalarına ve çiftçi gelirlerine etkisi bir kısmi denge modeli olan Avrupa Simülasyon Modeli-ESIM kullanılarak incelenmiştir. Raporda oluşturulan 3 alternatif senaryo şu şekildedir: Doğrudan ödemeler olmadan AB üyeliği, doğrudan ödemeler ile beraber AB üyeliği, aday ülkelerin müzakere süreçlerindeki pozisyonlarına göre AB üyeliğinin gerçekleşeceği durum. Çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan ödemelerin olmadığı genişleme senaryosunda dahi çoğu MDAÜ'de entegrasyon sonucunda gelir artışı yaşanmaktadır. Sadece hayvancılık sektörünün rekabeti olmadığı Romanya ve Slovenya'da tarımsal ürün fiyatlarının düşüşü sonrasında doğrudan ödemelerin de olmaması sebebiyle gelir azalışı yaşanabilmektedir. Yani doğrudan ödemelerin olmadığı durumda 8 MDAÜ için gelir artışı görülmektedir.

Kuhn ve Wehrheim (2002), AB'nin MDAÜ'yü içerecek şekilde genişlemesinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini Dünya Tarımsal Simülasyon Modeli-WATSIM ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre AB'nin MDAÜ'ye genişlemesi çok ciddi oranda ticaret saptırıcı etki yaratmaktadır. Bahsedilen ticaret saptırıcı etki MDAÜ ve AB arasındaki Avrupa Antlaşmalarından önce de ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmalar ile AB ve MDAÜ arasındaki tarımsal ticaret serbestleşmektedir fakat anlaşmalar tamamlansa da ticaret saptırıcı etki devam etmektedir. Bu süreçten bazı üçüncü ülkeler kaybetmektedir.

Banse (2003) MDAÜ'nün (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya) OTP'ye uyumunun çiftçiler, tüketiciler, tarım piyasaları, tarımsal ticaret, bütçe ve makro-ekonomik dengeler üzerindeki etkilerini bir kısmi denge modeli olan ESIM ile hesaplanabilir genel denge

modelinin kombinasyonunu kullanarak hesaplamıştır. Çalışmada iki alternatif senaryo oluşturulmuştur: MDAÜ'nün OTP'ye uyumu ve doğrudan ödemelerin basamak halinde uygulanması; doğrudan ödemelerin reforma edilmesi ve 2013 yılına kadar kademeli azaltılmasını içeren üyelik. Çalışmanın sonuçlarına göre, MDAÜ'nün AB üyeliği tarımsal üretimi ve ihracatı artırmaktadır. Ayrıca MDAÜ'nün AB üyeliği sonucunda OTP harcamalarında yaklaşık 12 milyar avroluk bir artış gözlemlenecektir. Yani OTP harcamaları yaklaşık %40 oranında artacaktır. MDAÜ'de çiftçi gelirleri artacaktır. Tüm senaryolarda Almanya net yüklenicidir. Slovenya dışında tüm MDAÜ net faydalanıcı konumundadır. Çalışmada net tarımsal ihracat pozisyonunda olan MDAÜ'de, OTP politikalarının uygulanması GSYİH üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Net ithalatçı MDAÜ'de GSYİH azalmaktadır. Fakat doğrudan ödemeler sayesinde bu etki azalmakta olduğundan hem çiftçilerin hem de diğer çiftçi olmayan ailelerin refahında artış gözlemlenmektedir. Son olarak söylenebilir ki, yeni üye olacak MDAÜ OTP reformlarının itici gücü olacaktır.

Brockmeier ve diğerleri (2003), karşılaştırmalı statik genel denge modeli, GTAP'i kullanarak MDAÜ'nün AB üyeliğinin etkilerini araştırmıştır. Çalışmada AB üyeliğinin yanı sıra doğrudan ödemelerin olduğu ve olmadığı senaryolar ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçları 10 MDAÜ'nün AB üyeliğinin birbirinden farklı heterojen ve ülkeler özgü etki yaratacağını göstermektedir. Üretim etkilerine bakıldığında, etkinin ülkelerin başlangıçtaki koruma oranları ve kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir. MDAÜ'de üyeliğin etkisiyle tahıl ürünleri ve kümes hayvanları etki piyasasında üretim düşüşü gözlemlenirken, büyükbaş hayvan eti piyasasında üretim artışı gözlemlenmektedir. Yüksek oranda desteklenen şeker, büyükbaş hayvan eti ve süt ürünleri piyasasında üretim artışı gözlemlenmektedir. Ayrıca MDAÜ'ne AB'den aktarılan doğrudan ödemeler sayesinde kaynaklar tarım sektörüne kaymaktadır. Tarife yapısının değişmesi sebebiyle çoğu AB ülkesinde ticaret dengesinde bozulmalar ortaya çıkmaktadır. Tam tersine, üyelik MDAÜ'de refah artışını beraberinde getirmektedir. Bütçe etkisi doğrudan ödemelerin uygulamasına bağlı değişmektedir. Doğrudan ödemelerin olmadığı durumda çoğu MDAÜ net katkı yapan ülke konumuna gelmektedir. Doğrudan ödemelerin varlığında ise MDAÜ net alıcı duruma kavuşmaktadır. Genel bir sonuç çıkarmak

gerekirse Brockmeier ve diğerkleri (2003)'nin çalışması ülkelere has özelliklerin, başlangıç koşullarının AB yeliğinin etkilerinin ortaya çıkarmasında etkili olduğunu göstermektedir.

Cochrane ve Seeley (2004), MDAÜ'nün AB yeliğinin üretim ve ticaret üzerine etkilerini ve genişleyen AB'nin ABD'nin ticaretine etkisini kısmi denge modeli olan ESIM–Avrupa Simölasyon Modeli ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, MDAÜ'de dana eti ve yemlik tahıl üretiminde bir artış gözlemlenmiştir. Aksine, genişlemiş AB'de buğday üretiminde bir düşüş gerçekleşmektedir. Uzun dönemde, AB yeliği MDAÜ için önemli kazançlar sağlayacaktır. AB'ye uyum MDAÜ lkeleri için daha verimli tarım sektörünün oluşmasını sağlayacaktır. Diğerk taraftan, yelik MDAÜ'de küçük çiftçiler ve üreticiler için bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. AB'nin katı kurallarına uyum sağlayamayan küçük üreticiler ağırlıklı olarak öz tüketim için üretime yönelecekler ve öz tüketim haricindeki kısmı ise yerel piyasalara arz edeceklerdir. Genişleme daha yüksek gıda fiyatlarının oluşmasına neden olmaktadır ve bu durum da MDAÜ tüketicileri için olumsuz etki yaratmaktadır.

Lakatos ve diğerkleri (2007), Romanya ve Bulgaristan'ın olası AB yeliğinin ekonomik etkilerini genel denge modeli, GTAP ile alternatif senaryolar çerçevesinde incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre yelik Bulgaristan ve Romanya'nın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda uzmanlaşma sağlamaktadır. Her iki ülke de tarımsal üretimde uzmanlaşmakta ve tarımsal ihracat değerkleri artmaktadır. Aksine AB imalat sanayinde uzmanlaşmasını artırmaktadır.

Aşağıdaki tabloda MDAÜ'nün AB yeliği öncesinde yapılmış olup yeliğın tarım sektörü üzerine etkilerinin incelendiği çalışmalar gösterilmektedir.

Tablo 28: MDAÜ'nün AB Üyeliğinin Etkisini İnceleyen Çalışmalar

YAZAR, YIL	ARAŞTIRMA SORUSU	HESAPLAMA TEKNİĞİ (METOD)	POLİTİKA SONUCU
Herok ve Lotze (2000)	7 MDAÜ'nün (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya) AB'ye 2005 yılında entegrasyonunun etkilerini incelemiştir.	GTAP v3 genel denge modeli	OTP'ye kısmi entegrasyon senaryosunun sonuçlarına göre, MDAÜ'de tarımsal üretim ve refah düzeyinde bir artış gözlemlenecektir
Bach ve diğerleri (2000)	MDAÜ'nün AB entegrasyonunu 2005 yılına projeksiyon yaparak incelemiştir.	Hesaplanabilir genel denge modeli- GTAP	OTP'ye uyumları durumunda bahsedilen ülkelerde tarımsal üretim artışı gerçekleşecektir.
Clapan ve diğerleri (2000)	1989 yılından itibaren Romanya'da uygulanan değişik tarım politikalarının AB üyeliği yolundaki etkisini incelemiştir.	Kısmi denge modeli	Fiyatlarda tam serbestleşmenin olduğu senaryo üreticiler için en iyi sonuç veren senaryodur.
Frandsen ve Jensen (2000)	MDAÜ'nün AB üyeliğinin ekonomik etkilerini araştırmıştır	Genel denge modeli-GTAP	Entegrasyon MDAÜ'de tarımsal üretimi artıracaktır
Fock (2000)	Estonya'nın tarım sektörünün AB'ye entegrasyonunun etkileri	Karşılaştırmalı statik kısmi denge modeli -Estonya Tarım ve Gıda Modeli	Üreticiler için pozitif, tüketiciler için negatif fakat genel refah etkisi pozitifdir.
Banse (2001)	Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Macaristan'ın AB üyeliği sonucu OTP'nin bahsedilen ülkelerde uygulanmasının makroekonomik sonuçları	Hesaplanabilir genel denge modeli	AB üyeliği çalışmada ele alınan tüm ülkelerde genel olarak GSYİH artışı yaratacaktır. MDAÜ'de kırsal kesimde yaşayan insanların gelirleri OTP entegrasyonu sonucunda artmaktadır fakat şehirdekilerin refahlarında bir gerileme görülmektedir.

Kancs ve Weber (2001)	MDAÜ'nün AB'ye entegrasyonunun tarım sektörüne etkileri	Kısmi denge modeli	MDAÜ'de entegrasyon sonucunda çiftçi gelirlerinde artış ve refah artışı gerçekleşmektedir
Lejour ve diğerleri (2001)	MDAÜ (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya) ile AB arasında tarım sektöründe ithalat tarifelerinin iki yanlı olarak kaldırılmasının etkileri	Uygulamalı genel denge modeli (GTAP v5)	Gıda üreten sektörlerde tüm MDAÜ tarımsal üretimlerini artırmaktadır
Roth (2001)	Estonya, Litvanya ve Letonya'nın AB üyeliğinin süt ürünleri sektörüne etkisi	Kısmi denge modeli	Seçilen MDAÜ'de üretim kotalarının uygulanması üretimin süt ve süt ürünleri sektöründen daha az verimli geçimlik sektörlerle kaymasına sebep olmaktadır
Fuller ve diğerleri (2002)	AB'nin Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'yı içerecek şekilde genişlemesinin etkileri	Dünya tarımsal piyasa modeli-FABRI	Üç MDAÜ'nün AB'ye olası üyeliği birçok tarımsal üründe kalıcı fakat ılımlı fiyat düşüşleri yaşanacak
Ciaian (2002)	OTP'nin Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'ya uygulanmasının etkileri	Kısmi denge modeli	Tüm MDAÜ refah artışı
Maliszewska (2002)	Polonya ve Macaristan ekonomilerinin Tek Pazar'a girişlerinin etkilerini incelemiştir.	Genel denge modeli (1997 verilerine dayanan GTAP)	Her iki MDAÜ'de refah artışı yaşanacaktır ve Macaristan'da Polonya'ya göre daha önemli tarımsal ürün çıktısında değişim gözlemlenecektir
Kjeldsen-Kragh (2002)	10 MDAÜ'nün AB entegrasyonunun etkileri	Avrupa Simülasyon Modeli-ESIM	İlımlı üretim artışı gözlemlenmektedir
Avrupa Komisyonu Tarım Direktörlüğü (2002)	MDAÜ'nün AB üyeliğinin tarım piyasalarına ve çiftçi gelirlerine etkisi	Kısmi denge modeli olan Avrupa Simülasyon Modeli-ESIM	MDAÜ'de entegrasyon sonucunda gelir artışı yaşanmaktadır.

Kuhn ve Wehrheim (2002)	AB'nin MDAÜ'yi içerecek şekilde genişlemesinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri	Dünya Tarımsal Simülasyon Modeli- WATSIM	AB'nin MDAÜ'ye genişlemesi çok ciddi oranda ticaret saptırıcı etki yaratmaktadır.
Banse (2003)	MDAÜ'nün (Bulgaristan, Çek Cum., Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Sloven ya) OTP'ye uyumunun çiftçiler, tüketiciler, tarım piyasaları, tarımsal ticaret, bütçe ve makro-ekonomik dengeler üzerindeki etkileri	Kısmi denge modeli olan ESIM ile hesaplanabilir genel denge modelinin kombinasyonu	MDAÜ'nün AB üyeliği tarımsal üretimi, ihracatı, çiftçi gelirlerini artırmaktadır.
Brockmeier ve diğerleri (2003)	MDAÜ'nün AB üyeliğinin etkilerini araştırmıştır.	GTAP	Üretim etkilerine bakıldığında, etkinin ülkelerin başlangıçtaki koruma oranları ve kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir. Ticaret dengesi kötüleşmektedir.
Cochrane ve Seeley (2004)	MDAÜ'nün AB üyeliğinin üretim ve ticaret üzerine etkilerini ve genişleyen AB'nin ABD'nin ticaretine etkisi	Kısmi denge modeli-ESIM–Avrupa Simülasyon Modeli	Genişleme daha yüksek gıda fiyatlarının oluşmasına neden olmaktadır ve bu durum da MDAÜ tüketicileri için negatif etki yaratmaktadır.
Lakatos ve diğerleri (2007)	Romanya ve Bulgaristan'ın olası AB üyeliğinin ekonomik etkileri	GTAP modeli	Üyelik Bulgaristan ve Romanya'nın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda ihtisaslaşmasını sağlamaktadır

Kaynak: Literatürde incelenen çalışmalar özetlenerek tablo oluşturulmuştur.

Literatürde MDAÜ ve AB arasındaki müzakere süreçlerinin ele alındığı ve tam üyeliğin Avrupa Birliği'ne maliyetinin ve MDAÜ'nün tarım sektörlerine etkilerinin tartışıldığı birçok yayın mevcuttur. Kimi çalışmalar ülke bazında inceleme yaparken, kimi çalışmalarda MDAÜ bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu tezde incelenen çalışmalardan çıkan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: AB üyeliği sonrası MDAÜ'de yurtiçi fiyatlarda artış gerçekleşmiştir ve yurtiçi talep azalmış, bunun tersine üretim artışı gerçekleşmiştir. Sonuç olarak da MDAÜ'de ihracat artışı gözlemlenmiştir. İncelenen MDAÜ'nün tarım sektörü politikasının OTP'ye uyumu yurtiçi tüketiciler ve vergi ödeyenler tarafından finanse edilmektedir. AB üyeliği ile birlikte AB bütçesinden MDAÜ'ye önemli transferler gerçekleşecektir. Çalışmalar MDAÜ'yü bir bütün olarak ele alsa da üyeliğin üretim etkilerine bakıldığında, etkinin ülkelerin başlangıçtaki koruma oranlarına, kendilerine has özelliklerine ve ülkelerin kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir. Bunun yanında çalışmaların ortak özelliği, AB üyeliğinin MDAÜ'yü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda ihtisaslaşmaya götürdüğünü belirtmektedir.

Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 2004 yılında; Romanya ve Bulgaristan ise 2007 yılında Avrupa Birliği'ne üye olmuşlardır. MDAÜ'nün nitelik ve nicelikleri ile Avrupa bütünleşmesinin ulaşmış olduğu derinlik açısından daha önceki genişlemelerden çok farklı olan beşinci genişleme olarak adlandırılan bu süreç her iki taraf için de zorlu geçmiştir. MDAÜ'yi ile AB arasındaki farklılıkların yanında; MDAÜ kendi içerisinde de Birliğe adaylıkları sürecinde homojen bir ekonomik yapıya sahip olmamaları da bu zorluğun nedenimlerindedir. Örnek vermek gerekirse, 1997 yılında Bulgaristan'ın kişi başı GSYİH'sı birliğe üye diğer 15 AB Ülkesinin ortalamasının %15'ine denk gelmekteyken; Litvanya, Letonya, Romanya'nın kişi gelirleri Bulgaristan'dan daha fazla olsa da; bahsedilen tüm ülkeler "düşük gelir ve tarım sektöründe nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu" ülkeler olarak karakterize ediliyordu. Üyelikten önce MDAÜ arasında kişi başı geliri en yüksek olan ülke Slovenya'nın 1997 yılı baz alındığında, kişi başı GSYİH'sı Birliğe üye Yunanistan ve Portekiz'e yakındı. Çek Cumhuriyeti de benzer durumdaydı. Estonya, Macaristan, Polonya, Slovakya ise orta gelirli olarak nitelendirilmekteydi. 1997 yılında 10 aday MDAÜ'lerin toplam GSYİH'sı nominal

anlamda yaklaşık Hollanda'nın GSYİH'sına eşitti. Birliğe üye olmakla beraber OTP'nin MDAÜ için geçerli olması ile, MDAÜ'de bir çok tarım ürününün tüketici fiyatlarında artış meydana gelirken; AB'de piyasa destek mekanizmalarına artış gerçekleşmiştir. 1997 yılında çoğu MDAÜ'de tarımsal fiyatları AB üye ülkelerinden düşük gerçekleşmiştir. Fiyat farklılıkları tahıllar için %10-30; şeker kamışı için %40-50; süt ve süt ürünleri için %30-40 ve dana eti için %35-45 seviyelerindeydi. Üyelik ile beraber gerçekleşen tarımsal ürünlerdeki fiyat artışları, talep açısından negatif etkiler doğurmakta, azalan talep ile birlikte ürün fazlalıkları meydana gelmektedir. Ürün fazlalığının oluşup oluşması ise üretim tekniklerinin modernleştirilmesi kapasitesine bağlı olarak değişecektir. Ayrıca; üyelik ile beraber MDAÜ'de tarım sektöründe yapısal sorunlar ve bölgesel dengesizlikler oluşmuştur. (Mortensen ve Richter, 2000).

Yapılan bazı çalışmalar, MDAÜ'nün tarım sektörlerinin Birliğe üye olduktan sonra, ne gibi değişimler yaşadığını araştırmıştır. Gorton ve diğerleri (2006), AB'ye üye olduktan sonra, Macaristan'ın tarım sektöründeki uluslararası rekabet gücünü ölçtükleri 2007-2013 yılları arası tahminleri içeren çalışmalarının sonuçlarına göre, AB üyeliğinin Macaristan tarım sektörünün uluslararası rekabet gücü üzerinde negatif etkisi olmuştur. Bu durumun sebebi toprak ve işgücü fiyatlarındaki artış ile açıklanmaktadır.

Ivanova ve diğerleri (2007), Bulgaristan'ın Birliğe üye olduktan sonra, üyeliğinin tarım sektörüne etkilerini 1992-2000 verilerini kullanarak kısmi denge modeli çerçevesinde tahmin etmişlerdir. Üyeliğinin Bulgaristan tahıl sektörü üzerinde pozitif etkileri olurken, hayvancılık sektörü üzerinde negatif etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bojnec ve Ferto (2008), AB'ye üye 15 ülke ile yeni üye MDAÜ'nün tarımsal ticaret rekabet güçlerini karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, genişleme ile beraber ticaret artışı gözlemlenirken; bazı MDAÜ için bazı işlenmiş yüksek katma değerli ürünlerde fiyat ve kalite açısından AB15 ülkelerini yakalayabilmenin güç olduğu sonucuna varılmıştır.

Qineti ve Lubos (2011), Birliğe üye olduktan sonra Visegard ülkelerinin tarımsal ticaretini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; üyelik ile beraber tarımsal ihracat ve ithalatın miktarının ve hacminin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Jambor (2014), üyelik sonrası AB15 ile MDAÜ arasındaki ticareti incelediği çalışmada, farklı kalitedeki ürünlerin iki grup arasında ticarete konu olduğu ve bu durumun da bölgesel rekabeti artırdığını belirtmiştir.

Bojnec ve Ferto (2015), AB ülkelerinin tarımsal ürün ticaretinde fiyat ve kalite rekabet gücünü ve karşılaştırmalı üstünlükleri inceledikleri çalışmalarında; Birliğe yeni üye ve eski üye ülkelerin tarım ürünlerindeki rakabet güçlerinin ve karşılıklı üstünlüklerinin benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gorton ve diğerleri (2009), AB'nin OTP'sının MDAÜ'nin kırsal kalkınma düzeylerine etkisini incelemiştir. Basit istatistiki analiz kullanılan çalışmada, kırsal kalkınma alanında OTP kurumlarının MDAÜ'leri yansımasının yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Jambor ve diğerleri (2016), MDAÜ'nün 10 yıllık üyeliklerinin tarım sektörleri üzerinde sonuçlarını incelediği çalışmalarında; Polonya ve Baltik ülkelerinin AB üyeliğinin kazanan ülkeleri olduğu; bunun yanında Romanya ve Bulgaristan'ın tarım sektörünün üyeliğin potansiyel katkılarını en az kullandığı ortaya çıkmıştır. Romanya ve Bulgaristan'ın yüksek katma değerli tarım ürünlerine odaklanmasının, ilgili ülkelerin tarım sektörlerinin kalkınması için önemli olduğu, bu ülkelerin tarım ürünleri hammaddeleri üretmelerinden dolayı geride kaldıkları ifade edilmektedir.

Barath ve Ferto (2017), AB içerisindeki verimlilik ve yakınsama durumlarını incelediği çalışmalarında; yeni üye ülkeler ile beraber Birliğin tarım sektöründe yakınsamanın gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır.

Zahorsky ve Pokrivcak (2017), MDAÜ'nün tarımsal performansını araştırdığı çalışmalarında: anılan ülkelerin çoğunda tarımsal girdinin yetersiz kullanıldığı sonucuna varmıştır.

Csaki ve Jambor (2013) MDAÜ'nün AB15 ülkelerine yakınsama durumlarını inceledikleri çalışmalarında, Kernel yoğunluk endeksi ve Markov geçiş olasılık matrisi kullanarak 1997 yılından 2016 yılına kadar tarımsal arazi ve işgücünün verimliliğinde bir kaç yakınsama gerçekleştiği ancak halen iki grup arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Yakınsamanın sağlanamamasının sebebi, ülkelerin arazi ve kurumsal yapılarındaki farklılıklar ve üyelik öncesi farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

MDAÜ'nün AB'ye üye olmadan önce yapılan çalışmalar ve üyelik sonrası yapılan çalışmalar karşılaştırıldığında, üyelik sonrası yapılan çalışmalarda AB üyeliğinin MDAÜ refahı üzerinde etkisinin daha az ve yakınsamanın da daha az olduğu sonucuna ulaşıldığı söylenebilir.

5. BÖLÜM: AB ORTAK TARIM POLİTİKASI EKSENİNDE TÜRKİYE ŞEKER, BUĞDAY VE PAMUK PİYASALARI

Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği alanında tarımsal ticaretin liberalizasyonu ve ortaklık ilişkisinin bazı yönlerinden kesintiye uğraması sebebiyle güncellenmesi gündemdedir ancak bu konuda belirlenmiş net bir yaklaşım bulunmamaktadır. 12 Mayıs 2015 tarihinde Avrupa Komisyonunun ticaretten sorumlu üyesi ve Türkiye Ekonomi Bakanının yaptığı ortak açıklamada Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin güncelleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu konuyla ilgili Dünya Bankası ve Avrupa Komisyonu tarafından yapılan çalışmalar mevcuttur.

Dünya Bankası'nın 2014 yılında yayımlanan değerlendirme raporunda Türkiye'nin OTP kapsamındaki tarımsal dış ticaret stratejisine yönelik aşağıdaki tabloda görüleceği üzere dört senaryo oluşturulmuştur: Birinci senaryoda, Avrupa Birliği-Türkiye arasındaki birincil tarım ürünleri ticaretinde gümrük vergileri ve kotalar kaldırılmakta olup kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması olarak nitelendirilebilir. İkinci senaryoda ise birinci senaryoya ilave olarak Birlik dışındaki ülkelerden tarım ürünleri ithalinde Türkiye'nin, ortak gümrük tarifesi ve AB'nin tarife oranları kotasını uygulaması öngörülmektedir. Üçüncü senaryoda, ikinci senaryoya ilave olarak, GB birincil tarım ürünlerini de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Dördüncü senaryo ise, üçüncü senaryoya ilave olarak Türkiye'nin OTP'yi uygulamaya geçirecek olması yönünde oluşturulmuştur.

Tablo 29: Dünya Bankası 2014 Değerlendirme Raporu, Senaryolar

1.Senaryo	Türkiye-AB arası birincil tarım ürünlerinde gümrük vergileri ve kotalar kaldırılıyor (Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması- Kapsamlı STA)
2.Senaryo	Birinci Senaryo+ Birlik dışındaki ülkelere tarım ürünleri ithalinde Türkiye'nin, ortak gümrük tarifesi ve AB'nin tarife oranları kotasını uygulaması
3.Senaryo	İkinci Senaryo+ Gümrük Birliği birincil tarım ürünlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi
4.Senaryo	Üçüncü Senaryo+ Türkiye'nin OTP'yi uygulamaya geçirmesi

Kaynak: World Bank (2014)

Birinci senaryo olan, GB'nin birincil tarım ürünlerine genişletilmesi sürecinde hem Türkiye hem de Avrupa Birliği için refah artışı olacağı sonucuna varılırken, Türkiye'de kırsal iş gücünün azalacağını belirtilmektedir. İlk üç senaryoda tarım sektöründe çalışan sayısının yüzde 0,5- 3,25 arasında değişen oranlarda azalacağı hesaplanmıştır. Lakin bu durum üretimin azalması anlamına gelmemekte, aksine Dünya Bankası'na göre tarımdaki liberalleşmenin üretime olumlu yansıması olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir üretim modellerinin gelişeceği, üretimdeki verim artışının, doğrudan üretici başına düşen geliri artıracığı, artan üretim kalitesi sayesinde üreticiler daha çok kazanacağı için kırsal kesimde yoksulluk oranının azalacağı öngörülmektedir. Sonuçta tarımdaki liberalleşmenin kırsal kalkınmayı hızlandıracağı ve genel olarak toplumdaki refah seviyesinin yükselmesi beklenmektedir. Önerilen dört senaryonun ortak yönü, hem Türkiye hem de Avrupa Birliği'nin reel gelir düzeyinde yani ekonomik refah seviyesinde belirgin artış sağlayacağı olarak belirtilmiştir. Üçüncü senaryo, Türkiye için 843 milyon dolarlık bir reel gelir artışı sağlayarak en kârlı seçenek olarak tespit edilmiştir. Dördüncü senaryonun ise diğer senaryolara kıyasla daha az kazanç sağlayacağı hesaplanmıştır. Bunun nedeni ise OTP'nin uygulamaya girmesi sonucu oluşacak tarım politikasındaki değişikliklerle birlikte sanayiye ayrılan kaynağın bir kısmının tarıma aktarılacak olması şeklinde açıklanmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin daha rekabetçi bir pazara açılması nedeniyle tüm senaryolarda piyasa fiyatlarında azalma öngörülmekte olup, en fazla fiyat düşüşü dördüncü senaryoda gerçekleşirken, bunu sırasıyla üçüncü, ikinci ve birinci senaryo izlemektedir. Dördüncü senaryoda fiyatlardaki gerilemenin en temel sebebi OTP sayesinde üreticilere yapılan sübvansiyon artışının üretimi artıracak olması olarak açıklanmaktadır. Senaryoların dış ticaret konusundaki öngörülleri incelenecek olursa, belirli ürünlerde Türkiye'nin ihracatının diğer ürünlerde ise ithalatın artacağı belirtilmektedir. Üçüncü senaryoda sebze-meyveler, kabuklular, bitkisel yağlar ve süt ürünlerinde ihracatın artacağı vurgulanırken; en büyük ithalat artışı buğday, sebze-meyveler, kabuklular ve et ürünlerinde görülmektedir. Ticaret hacmindeki artışın büyük çoğunluğu AB ile yapılan ticaret sonucu gerçekleşirken Türkiye'nin gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı konularında AB standartlarına uyum sağladığı varsayılmaktadır. Ancak hayvancılık ve balıkçılık sektörlerinin AB gıda güvenliğine

uyum sağlaması adına yapılması gereken reformların 2 milyar avroya mal olacağı tahmin edilmektedir. Senaryolarda, Gümrük Birliği'nin birincil tarım ürünleri, hizmetler ve kamu alımlarına genişletilmesinin hem Türkiye hem de AB için büyük kazanç anlamına geleceği, Gümrük Birliği'nin herhangi bir serbest ticaret anlaşmasından çok daha fazla getirisi olduğu belirtilmektedir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin sanayi ürünlerinde daha düşük düzeyli ortak gümrük tarifesi uygulayarak hızlı bir liberalleşme sürecine girmesi olarak ifade edilmektedir (World Bank, 2014).

Avrupa Komisyonu tarafından bir dış danışmana etki analizi yaptırılarak hazırlanan 21 Aralık 2016 tarihli raporda; karşı-olgusal etki analizi, genel denge teorisine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ikili tercihli ticaret taraflar arasındaki ticareti artırdığını, AB'den Türkiye'ye yapılan ihracatın ve Türkiye'den AB'ye yapılan ihracatın sırasıyla %10 ve % 7 daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, ikili ticaret tercihli ticaret çerçevesinin sınırlı kapsamının (tarafların ekonomilerinin üçte ikisini oluşturan ve ekonomik kalkınma için temel alanlar olan hizmetler ile kamu alımlarını kapsamaması ve tarımda daha kapsamlı bir serbestleşmenin olmaması) AB ve Türkiye arasında potansiyel ekonomik gelirleri kapsam dışı bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma ikili tercihli ticaret çerçevesinin AB'yi ve Türkiye'yi olumlu yönde etkilediği, reel gelir ve ekonomik refahın arttığı, Türkiye'nin kazanımlarının hem yüzdelik hem de değer bazında AB'den daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Rakamsal olarak ifade edilecek olursa; Türkiye'nin reel GSYİH artışının %0,722, hanehalkı gelirinin 2016 fiyatları ile 7,5 milyar avro, ihracat artışının 6 milyar avro, toplam ihracattaki reel büyümenin %1,28, toplam ithalattaki büyümenin %2,60 seviyesinde olacağı tahmin edilmiştir (European Commision, 2016).

Dış danışman tarafından yapılan bu çalışmadan sonra, Komisyon raporunda kendi senaryolarını oluşturarak Türkiye ve AB arasındaki liberalizasyon artışının refah etkileri üç senaryo oluşturarak incelenmiştir: A senaryosunda herhangi bir politika değişimi yokken (mevcut durum), B senaryosunda Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve serbest ticaret anlaşmalarının ek alanları da kapsaması (GB+STA), C senaryosunda ise derin ve kapsamlı bir serbest ticaret bölgesi senaryosu ele alınmıştır. Bahsedilen senaryolar aşağıdaki gibi açıklanabilir (European Commision, 2016).

Politika Seçeneği A (Mevcut Senaryo - Sıfır Politika Değişimi): A politika seçeneğinde, herhangi bir politika değişimi olmaksızın, mevcut Gümrük Birliğine kapsamındaki iki sektörlü STA ile ticarete devam edilmesi öngörülmektedir. Bu seçenekte bir önceki bölümde belirtilmiş olan genel ve özel amaçların dış ticaret sürecine dahil edilmesi fazla olanaklı değildir. Bu nedenle A seçeneği Gümrük Birliği'nin tasarımıındaki problemleri çözmek açısından pek faydalı olmayacaktır. Mevcut İkili Tercihli Ticaret Çerçevesinin devam etmesi durumunda ticaret maliyetlerinde herhangi bir düşüş ya da ikili ticaret ve yatırım hacminde bir artış beklenmemektedir. Aynı şekilde AB'de ya da Türkiye'de şu anki İkili Tercihli Ticaret Çerçevesinden ötürü bir refah artışı da beklenmemektedir. Bu sebeple, AB ve Türkiye arasındaki ticaret ve yatırım ilişkilerinde herhangi bir değişim ya söz konusu iki ekonomiden birindeki ya da dünya çapındaki genel bir değişimle mümkün olabilecektir. Bu politika seçeneğinde zaman içerisinde taraflar arasındaki kırılmalar artabilir sonucuna ulaşılmıştır (European Commision, 2016).

Politika Seçeneği B (Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi ve Ek Alanlarda Serbest Ticaret Anlaşmaları (GB+STA): Bu seçenek, tasarım eksikliklerinin giderilmesi ve İkili Tercihli Ticaret Çerçevesinin işlevinin artırılması suretiyle Gümrük Birliği'nin güncellenmesini içermektedir. Ayrıca, başka alanlarda da STA'yı uygulamaya geçirerek İkili Tercihli Ticaret Çerçevesinin kapsamının hizmetler ve kamu alımlarının da dahil edilmesiyle genişletilmesini hedeflemektedir. Bu hedefler, AB'nin ve Türkiye'nin kararlı bir şekilde siyasi katılımını ve taraflar arasında daha fazla ticaret serbestleşmesini gerektirmektedir. B senaryosu kapsamında öngörülen ikili serbestleşme iki tarafa da önemli ihracat kazanımları sağlamaktadır. Söz konusu kazanımlar AB için 27,1 milyar avro, Türkiye için ise 5 milyar avro olarak tahmin edilmektedir. Türkiye için öngörülen kazançlar bu senaryodaki maliyet düşürücü ölçütlerin Türkiye'nin küresel rekabet gücünü artıracak olmasından kaynaklanmaktadır. AB için bu senaryonun reel GSYİH'yi yüzde 0,01 artıracığı hesaplanmıştır. Aynı A senaryosunda olduğu gibi 2016 fiyatları temel alındığında, AB'nin ekonomik refahı 5,4 milyar avro artmakta ve bu artış pozitif dış ticaret haddinden kaynaklanmaktadır. Türkiye için ise reel GSYİH'nin yüzde 1,44, ekonomik refahın ise 12,5 milyar avro artacağı hesaplanmıştır. Özetle, bu senaryoda reel

GSYİH ve ekonomik refahın Türkiye için AB'ye kıyasla daha fazla artacağı bulunmuştur. Bu durum, AB-Türkiye ticaretinin Türkiye için daha önemli olmasına ek olarak, AB'nin Türkiye'ye ihracatının daha düşük ticari maliyetlerde gerçekleşmesinin girdi üretimi maliyetlerini düşürmesi ve böylelikle üçüncü ülkeden ithalata karşı Türkiye'nin yerel ve üçüncü ülkelerin pazarlarındaki rekabet gücünü artırmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, her iki ekonomi için de mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı reel GSYİH'den daha hızlı artacaktır. Türkiye için refah artışının ana kaynağı mal sektöründeki tarife dışı engellerin azalmasıdır (European Commision, 2016).

Senaryo kapsamında incelenen 31 sektör arasında, Türkiye'nin AB'ye olan ihracatı 29 sektörde artarken, kalan iki sektördeki azalış sıfıra çok yakındır. Türkiye'nin, AB'ye olan ihracatında en fazla kazanımı diğer sınai ürünler (1,4 milyar avro) ve tekstil ile ayakkabı ürünleri (1 milyar avro) elde etmektedir. Ayrıca, hane halkı giderleri Türkiye'de reel oranda yüzde 1,3, AB'de ise yüzde 0,04 artacaktır. B seçeneği AB'de fiyatların, üretim kaynakları için artan talep ve maaştan ötürü yüzde 0,07 artmasına sebep olacaktır. Türkiye için ticaret maliyetlerindeki düşüş, ekonomideki diğer maliyetleri de düşürerek fiyatların yüzde 0,45 oranında azalmasını sağlayacaktır. Son olarak AB'nin Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin kalitesinde iyileşmeler beklenmektedir (European Commision, 2016).

Politika Seçeneği C (Derin ve Kapsamlı Bir Serbest Ticaret Bölgesi): Bu seçenekte bir yandan B seçeneğine benzer şekilde ikili tercihli ticaret çerçevesinin kapsamının genişletilmesi (hizmetler, kamu alımları, tarım, balıkçılık vb.) diğer yandan ise sınai mal ticaretinde GB'nin Birliği'nin yerine bütüncül olarak serbest ticaretin getirilmesi önerilmektedir. Derin ve kapsamlı serbest ticaret bölgesi seçeneği, İkili tercihli ticaret çerçevesinin kapsamadığı daha az sayıda yeni serbestleşmeyi ve hizmetler ile yatırım serbestisini içermektedir. Bu serbestleşme dalgasının olumlu sonuçları, GB ticaret anlaşmalarının yerine sınai mallar için daha yüksek maliyetli olan serbest ticaret bölgesinin getirilmesinin olumsuz etkileri ile ortadan kalkacaktır. Derin ve kapsamlı serbest ticaret bölgesinin sağlayacağı ikili ticaret gelirleri B seçeneğine kıyasla daha azdır. AB'nin Türkiye'ye ihracatının yaklaşık 8 milyar avro artması, Türkiye'nin AB'ye ihracatının ise 4,3 milyar avro düşmesi beklenmektedir. Bu düşüş, GB'den sınai mallar

için olan serbest ticaret bölgesine geçişten ötürü artması beklenen ticaret maliyetlerinden ileri gelmektedir. Bu durum, menşei kuralların uygulanmaya başlanmasından kaynaklanmakta ve ticaret maliyetlerinde yüzde 2’lik bir artış olarak modellenmektedir. AB için bu seçeneğin reel GSYİH’ye etkisi negatif (yüzde 0,01), refaha etkisi ise pozitifdir (1,2 milyar avro). Bu durumda, C seçeneğinde AB neredeyse nötr kalmaya devam edecektir. Türkiye için ise, reel GSYİH’nin yaklaşık yüzde 0,26 artması, ancak ticaret haddindeki kötüleşmenin yaklaşık 144 milyon avroluk refah düşüşüne yol açması öngörülmektedir. Tarafların, gümrük vergilerindeki düşmelerden ve Gümrük Birliği’nden serbest ticaret bölgesine geçişten ötürü uygulanması gereken menşe kurallarından (ticaret maliyetlerinde yüzde 2 oranında artış) dolayı refah kayıpları yaşaması beklenmektedir. Ancak, derin ve kapsamlı serbest ticaret bölgesinin diğer unsurları refah artışı sağlayacaktır. Türkiye’ye baktığımızda, menşe kuralları sebebiyle ortaya çıkacak olan ticari maliyetlerin AB’ye kıyasla daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye’nin küresel ticareti içerisinde AB’nin pazar payı oranının, tam tersi duruma kıyasla, daha önemli olduğunu açığa çıkarmaktadır. Söz konusu negatif etkiler, mal ve hizmetlerdeki tarife dışı engellerin azalmasıyla oluşacak, B seçeneğine göre daha az olan, refah kazanımlarını baskılamaktadır. En fazla ihracat kazanımı Türkiye’nin en çok serbestleştireceği tarım sektöründe olacaktır. En çok kazanç tahıl sektöründedir (2,3 milyar avro). Süt ve et gibi hassas sektörler, bütüncül serbestleşmeyi öngören B seçeneğine kıyasla daha az artış göstermektedir. Bu durum, Türkiye’nin tarife dışı ticaret engellerini kaldırmasından meydana gelecek ve menşe kurallardan kaynaklanan maliyet artışını giderecek olan ticaret maliyetlerinin azalmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak; bu etki analizinde ele alınan problemlerin çözümü için en iyi seçenek; Gümrük Birliği’nin güncellenmesi, hizmetlerde ve kamu alımlarında STA, tarımda daha fazla serbestleşme seçeneğidir. Yapılan diğer çalışmada da B seçeneğinin ekonomik açıdan her iki taraf için de en avantajlı seçenek olduğu saptanmıştır. Çevre üzerinde birtakım olumsuz etkiler ortaya çıkacak olsa da bunların çok küçük olacağı bilinmektedir. C seçeneği etki analizinde şu sebeplerle düşünülmüştür: Gümrük Birliği güncellenmesinin başarılabilmesi durumunda bir alternatif düşünüldüğünde, derin ve kapsamlı ticaret bölgesi bir seçenek olabilir. C seçeneği B’ye kıyasla daha az avantajlı olmasına rağmen,

A seçeneğinden daha faydalı olacaktır. Zira C seçeneğinde farklı ticaret ilişkisi (serbest ticaret bölgesi) mevcut Gümrük Birliği'ndeki asimetriyi ortadan kaldıracaktır (European Commision, 2016).

Gümrük Birliği'nin artık güncel ticari ilişkileri düzenleme bakımından işlevini yitirdiği, dolayısıyla ticari etkinliğin sağlanması bakımından hükümlerinin yenilenmesi gerekmektedir. Ayrıca, Avrupa Birliği de alternatif yenileme senaryoları üzerinde çalışmakta olup, konunun önemi sadece Türkiye açısından değil AB açısından da değerlendirilmektedir.

5.1. TARIM PİYASALARININ EŞANLI SERBESTLEŞMESİ, AVRUPA BİRLİĞİ TARIM POLİTİKASININ ETKİLERİNİ İNCELEYEN AMPİRİ MODELLER

Tarımsal ticaretin serbestleşmesi ve daha spesifik anlamda aday/olası aday ülkelerin Avrupa Birliği'ne entegrasyonun ekonomik etkileri üzerine tek ürün veya çok ürünlü, tek ülkede ya da çok ülkeli çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle 1980'li yıllarda tarım sektörünün GATT'a dahil edilmesi ile model olarak geliştirilmeye başlamış ve sonrasında yeni yöntemlerle birlikte daha fazla bilgiyle daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmıştır (Kıymaz, 2008, s.75). Çalışmanın bu bölümünde tarımsal politika çalışmaları ve tarım ticareti konularının ampirik yönden inceleyen çalışmalarda kullanılan modellerden bahsedilecek, sonrasında ise tezde kullanılacak ampirik model hakkında bilgi verilecektir.

Bu tezin literatür bölümünde ele alındığı üzere, serbest ticaret düzenlemelerinin pazara giriş etkilerini öncesinde tahmin etmek için literatürde çoğunlukla simülasyon yöntemi kullanılmaktadır. Simülasyon yönteminde öncelikle teorik model seçilmekte, daha sonra uygulanması planlanan politika kapsamındaki veriler ve fiyat esneklikleri gibi belirli varsayımlar altında temel parametreler kullanılarak ticaret hacmi ve fiyatlar politika sonrası dönem için bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla hesaplanmaktadır (Gençosmanoğlu, 2015; Hertel, 1992). Bu kapsamda yapılan tarım sektörüne ilişkin politika ve hedef değişikliklerinin etki analizi iki farklı ekonomik kapsamda yapılabilmektedir: Genel denge ve kısmi denge. İki çerçeveden bir tanesinin seçimi genel

olarak modellenmenin analizinin spesifik hedeflerine göre belirlenmekte ve her iki çerçeve de incelenen, odaklanılan içeriğe bağlı olarak farklı sorulara farklı ve birbirlerine göre daha iyi cevap üretebilmektedir. Lakin her ne olursa olsun her iki çerçeve de bazı sapmalara yol açabilmektedir (Laird ve Yeats, 1992). Kısmi denge modelleri daha ürün ayrıştırma kapasiteleri, karşılıklı etkileşimlerin daha kolay izlenebilmesi, sonuçların saydamlığı, görelî olarak daha küçük çaplı olmaları (denklem sayısı) ve bulunması gereken davranışsal katsayıların azlığı sebepleriyle tercih edilmektedir (Gaisford ve Kerr, 2000). İlâveten, girdi piyasalarının çerçeveye görece kolay dahil edilebilmeleri ve heterojen malların/ürünlerin ikili ticaretinin ayrı ayrı modellenenebilmesi de kısmi dengenin birer avantajı olarak ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan genel denge modelleri ise sektörel politikaların makroekonomik ve sektörler arası etkilerinin ilgi odağı olduğu durumlarda avantaj sağlamakta fakat hacim olarak yüksek sayıda tahmin edilmesi/bulunması gereken parametre sayısı, sektörleri toplulaştırılarak incelenenebilmesi ve karşılıklı ilişkilerin izlenme zorluğu bu yaklaşımın dezavantajlarından (Çağatay ve diğerleri, 2012, s.8).

Standart Kısmi Denge Modeli sıralanan özelliklere sahiptir: Küresel kapsama, ülkeler arası parametrik farklılıklar, karşılaştırmalı statik, homojen ürünler, havuzlanmış piyasalar. Bu modellerde faktör piyasaları ve tarım dışı sektörler dışsal olarak kabul edilmiştir. Literatürde kısmi denge modeli olarak birçok model oluşturulmuştur fakat modellerin hepsi standart kısmi denge modelinden uzak modeller değildir: Literatürde kullanılan kısmi denge modellerinin standart kısmi denge modelinden farkı şu şekildedir: Standart modelden farklı olarak tekrarlı bir şekilde dinamik özellik sergilemektedirler (AGLINK, FAO Dünya Modeli, FABRI), içselleştirilmiş arazi dağılımı (AGLINK, FAO Dünya Modeli, WATSIM), dışsal olarak nicel politikalar içeren (AGLINK, ESIM, MISS, WATSIM) ya da Armington varsayımını kullanarak karşılıklı ticaret kavramını dahil eden (SWOPSIM) modeller vardır. Bunun yanı sıra modeller ürün ve ülke seçimi konusunda farklılaşmaktadır (Van Tongeren ve diğerleri, 2001, s.5). Ele alınan kısmi denge modellerinin temel özellikleri, küresel olması, ülkeler arası parametrik farklar bulunması, karşılaştırmalı durağan yapması, malların homojenliği, ikili ticaret akışını göstermemesi, uygulanan politikaların tarife eşdeğerlerinin kullanılması (ad valorem

fiyat farkları) ve faktör piyasaları ile tarım dışı sektörlerin dışsal alınmasıdır. Çok ülkeli kısmi denge model yapısında her ülkenin arz ve talep denklemlerinde esneklikler sabit alınmakta, iç fiyatlar buna göre tahmin edilmektedir (Kıymaz, 2008, s.77).

Ekonominin tüm kesimlerini dikkate alan diğer bir model türü ise uygulamalı genel denge modelleri şu özelliklere sahiptir: Ekonominin tüm kesimlerini kapsamı, ülkeler/bölgeler arası parametrik farklılıklar, karşılaştırmalı statik armington varsayımı, iki yönlü ticaret ilişkileri, katma değer fiyat kaması (ticaret, eşdeğer tarife) model yapısı tarafından işaret edilen teorik tutarlılık, tüm piyasalarda dışsal fiyatlar). (Van Tongeren ve diğerleri 2001, s.6). Çok sektörlü politika analizleri için genel denge modelleri, herhangi bir politika değişikliğinin veya dışsal faktörün, ekonomide yarattığı doğrudan ve dolaylı etkilerini hesaplayabilme olanağı yaratması açısından diğer modellere göre daha kapsamlı sonuçlar verebilmektedir. Tarım piyasalarının analizinde kullanılan bazı kısmi ve genel denge modelleri aşağıda incelenecektir. Böylece modellerin temel özellikleri ortaya konularak, varsa bu modellerin söz konusu temel özelliklerden farklılaşan yönleri ile bunların kullanılmasıyla oluşturulan senaryolarının sonuçları değerlendirilecektir.

5.1.1. Bazı Genel Denge Modelleri

Genel denge analizinde bütün piyasalardaki mallar ikame ve tamamlayıcı, girdi ve ürün olarak birbirine bağlı olup eşanlı bir şekilde dengeye gelmektedir. Çok sektörlü politika analizleri için hesaplanabilir genel denge modelleri, herhangi bir politika değişikliğinin veya dışsal faktörün, ekonomide yarattığı doğrudan ve dolaylı genel denge etkilerini hesaplayabilme olanağı yaratması açısından kısmi denge modellerine göre daha etkin ve kapsamlı sonuçlar verebilmektedir. Konu tarım sektörü açısından incelendiğinde geleneksel olarak tarımsal politika çalışmaları ve ticaret konuları kısmi denge analizleri ile yapılmakta ise de, son yıllarda, bu alanlarda daha fazla çalışma genel denge modellerini kullanmıştır. Genel denge yaklaşımı özellikle alınan politika önlemleri veya diğer dışsal değişkenlerin dolaylı etkilerinin incelendiği durumlarda, kısmi denge analizlerine göre önemli üstünlükler taşımaktadır (Güneş, 2009, s.128). Hesaplanabilir

genel denge modelleri statik, üretim ölçeğine sabit getiri, piyasalarda tam rekabet gibi özelliklere sahip olup çok bölgeli olan modellerin her birindeki sektörler arası bağlantıları içeren girdi-çıktı yapıları mevcut olup, üretim faktörlerine olan talep maliyet minimizasyonu ile belirlenirken, seçilen üretim denklemi girdiler arası ikameyi sağlamaktadır (Kıymaz, 2008, s.81). Hesaplanabilir genel denge modeller eş zamanlı bir denge sistemi olarak tanımlanmaktadır. Daha açık olarak; model hem tüketiciyi, üreticiyi ve devleti bir bütün olarak içine almakta hem de gelir döngüsünü, büyük ölçüdeki mal değişimiyle sektörler arasındaki bağımlılığını tanımlamaktadır (Hertel, 1997).

Küresel Ticaret Analizi Projesi-GTAP modeli son yıllarda tarımsal politika ve ticarete değişimleri incelemek üzere sıklıkla kullanılan bir hesaplanabilir genel denge modelidir. Model, Purdue Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü Küresel Ticaret Analiz Merkezi tarafından koordinasyonu yapılan küresel bir veri ağıdır (Hertel, 1997). GTAP modeli uluslararası tarım ticareti konusunda politika değişikliği ve ticaret serbestleşmesi etkileri alanında birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır (Anania, 2001).

Diğer bir genel denge modeli ise CAPMAT7'dir. Model Avrupa Komisyonu Tarım Bölümü tarafından geliştirilmiştir ve model çok ürünlü bir model olup 9 AB ülkesini içermektedir. CAPMAT modeli de aynı kısmi denge modeli olan SPEL-EU/MFSS, gibi AB ve diğer ülkeler arası gerçekleşen ticaret etkilerine az önem vermektedir. Modele göre AB küçük bir ülke olarak kabul edilmiştir ki bu durum AB'deki herhangi bir gelişmenin uluslararası fiyatları etkileme gücüne sahip olmadığını kabul etmektedir. Dünya Bankası Linkage Modeli küresel hesaplanabilir bir genel denge modeli olup ticaret politikası, küresel yatırım ve tasarruf gibi konuları modellemek amacıyla kullanılmaktadır. Model GTAP modelinden türetilmiş, baz yılı 2007 yılı verileri ile oluşturulmuş ve 129 bölge ve/veya ülkeli ve 57 sektörlü olarak kurulmuştur. İkili ticareti içermekte olan bu modele dinamik bir özellik kazandırmak için nüfus ve işgücünde gelişme, tasarruf ve yatırımın sermaye birikimi ve verimlilikteki rolü gibi konular kapsamaktadır (Kıymaz, 2008, s.81).

Büyük ölçekli genel denge modelleri arasında en önemlilerinden biri de RUNS-Kırsal/Yerel Kuzey/Güney (Burniaux and van der Mensbrugghe, 1991) modelidir. Model tarım sektörü analizlerinde kullanılan bir genel denge modelidir. Model gelişmekte olan ülkeleri analizine dahil eden bir modeldir ve her ülkedeki kırsal-yerel sektörler arası ilişkiyi açıklamaya yaramaktadır. Model yinelemeli dinamik bir model olup, OECD'ye üye 22 bölgeyi/ülkeyi kapsamaktadır. Model 15'i tarımsal ürün olmak üzere toplam 20 ürün içermektedir.

Küresel Ticaret ve Çevre Modeli-GTEM Avustralya Tarım ve Doğal Kaynaklar Ekonomisi Bürosu tarafından geliştirilen model GTAP modeli veritabanını kullanmaktadır ve modelde çevreye ilişkin birtakım parametreler modele eklenmiştir. Model 1995 baz yılına göre 45 ülke/bölge ve 50 sektörü içeren dinamik hesaplanabilir genel denge modelidir. Modelin dinamik özelliği olarak, nüfus, işgücü ve sermaye stokundaki değişim modelde içsel olarak hesaplanmakta ve kullanılmaktadır ve tarım dışı sektörlerde teknoloji seçimi konusunda teknoloji tercihi yaklaşımı ile en düşük maliyetli teknolojinin tercih edilmesi modellenmiştir. Model teknolojik değişimi bünyesinde barındırmaktadır (Kıymaz, 2008,s.82).

Weyerbrock (1998) genel denge modellerine katkı yapan isimlerden biridir. Modelin enbüyük katkısı AB tarımsal politikalarında gerçekleştirilen reformları ile 1994 GATT Anlaşması arasında uyumlu olarak kullanılabilmesidir. Weyerbrock 6 ülkeli, 13 sektörlü (buğday, diğer tahıl, şeker, et ürünleri, süt ürünleri, yağlı tohum, diğer tarım ürünleri ve sanayi ürünleri) bir model geliştirmiştir. Model AB OTP politikalarında uygulanan şeker ve süt kotaları, değişken vergiler ve değişken ihracat kısıtlamaları gibi politikaları modelleme gücüne sahiptir.

5.1.2. Bazı Kısmi Denge Modelleri

Bonn Üniversitesi tarafından geliştirilen bir kısmi denge modeli SPEL/EU-MFSS modelidir. Tüm SPEL modellerinde olduğu gibi system muhasebe varsayımı üzerine kurulmuştur. Modelde yaklaşık 50 üretim faaliyeti, 80 ürün ve 30 değişken girdi bulunmaktadır (Henrichsmeyer ve Witzke, 2000, s.32). Model orta dönem simülasyon ve öngörü modeli olmakla beraber politika değişimlerinin ticaret etkilerini analiz etmeye

yapısı gereği uygun değildir. Model AB'ni küçük ülke olarak ele almakta, dünyanın geri kalanını ise diğer tüm ülkelerden oluşturmaktadır (Anania, 2001). Benzer şekilde SPEL/EU modeli de tek bir model olmaktan öte bir modelleme sistemidir. Model kısa dönemli simulator ve orta dönemli simulator olmak üzere iki simülatöre sahiptir. Temel model sosyal muhasebe matrisine dayanmaktadır. SPEL/EU 114 ürün ve 15 AB üyesi ülkeyi içermektedir (Conforti, 2001, s.14). Model OTP reformlarından biri olan Gündem 2000'nin etkilerini simüle etmek amacıyla kullanılmıştır.

Gıda ve Tarım Politika Araştırma Enstitüsü tarafından geliştirilen FAPRI modelinde birçok ürün ve ülke/bölgeyi modele dahil ederek bir model geliştirilmiştir. ABD'de Iowa Devlet Üniversitesinde geliştirilen FAPRI modeli 24 tarımsal ürün ve 29 ülke ve/veya bölgeyi içererek ABD tarımındaki politika değişiminin etkileri yanında dünya politikalarındaki değişimleri nicel olarak incelemek için kullanılmaktadır. Modelde bazı yıl 1998 yılı olarak belirlenmiştir ve arz/talep denklemlerine gecikmeli değişkenler yoluyla dinamik uyarlamalar (Tongeren ve Meijl, 1999, s.74). Ayrıca FABRI modelini İrlanda Tarım ve Gıda Kalkınma Otoritesi AB tarımı açısından güncelleyerek kullanmıştır ve ismini FABRI-GOLD (Tahıl, Yağlı Tohum, Hayvancılık ve Süt Ürünleri Modeli) olarak adlandırarak tahıl, yağlı tohum, et ürünleri ve süt ürünleri için alt modeller geliştirerek AB üyesi ülkeler için OTP reformlarının etkilerini ele almayı hedeflemiştir (Anania, 2001).

Büyük ölçekli kısmi denge modellerinin başında gelen modellerden birisi OECD tarafından geliştirilen ve 10 OECD üye ülkesini ve 3 OECD üyesi olmayan ülkeyi içeren AGLINK modeli (OECD, 1998) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu tarafından geliştirilen Dünya Gıda Modeli'dir (FAO, 1998). AGLINK modeli kısmi denge, dinamik, çok ülkeli, çok ürünlü dünya tarımı arz ve talep modelidir. Model 1993 yılından beri periyodik orta dönem tahminler için kullanılmaktadır ve model ile Mart 1999 OTP reformunun simülasyonları incelenmiştir. AGLINK ile üye ülkelerin tarım politikalarında yaşanan değişikliklerin bazı temel ürün piyasalarına etkileri ile bu ürünlerin arz, talep ve fiyatlarında kısa, orta ve uzun dönemde meydana gelebilecek değişiklikler ele alınmaktadır (Kıymaz, 2008, s.78). Dünya gıda modeli ise 13 ürün ve 146 ülke/bölge (AB15 tek ülke olarak ele alınmaktadır) içeren dinamik bir modeldir.

Model orta dönem tahmin yapma amacıyla 1981 GATT Uruguay Raundu'nun etkilerini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur (FAO, 1998). Modelin arz denkleminde gecikmeli fiyat kullanılmakta yani model dinamik bir yapıda oluşturulmaktadır

SPEL-TRADE (Henrichsmeyer ve diğerleri, 1995) modeli Bonn Üniversitesi tarafından AB projesi kapsamında üretilmiştir. Model bir kısmi denge modeli olup tarım ticaret politikalarının değişim etkilerini simüle etmeyi amaçlamaktadır. SPELTRADE modelinin geliştirilmesi ile oluşan diğer bir kısmi denge modeli ise Dünya Tarımsal Ticaret Simülasyon Modeli yani WATSIM'dir (Von Lampe, 1998). Bonn Üniversitesi tarafından geliştirilen model, kısa, orta ve uzun dönem olmak üzere 14 ülke/bölge ve 29 ürünlü analiz yapılmaktadır. WATSIM modelinde orijinal SPEL/EU kriterleri kullanılmakta ancak AB'ye özgü bazı müdahale politikaları modelde içermektedir. WATSIM'in iki farklı versiyonu bulunmaktadır: Birinci versiyon uzun dönem projeksiyonları içermektedir ve doğal kaynaklar ile soysa-ekonomik şartların tarım piyasalarına etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. İkinci versiyon ise orta dönem analiz yapmakta ve tarım politikalarının ticaret, üretim, talep ve fiyatlar üzerindeki etkisini ölçmeyi hedeflemektedir (Conforti, 2001, s.17).

Literatürde tarım politikalarının etkilerini inceleyen ve çok sık kullanılan simülasyon modellerinden bir diğeri ise ABD Tarım Bakanlığı tarafından geliştirilen Statik Dünya Politikası Simülasyon Modeli'dir-SWOPSIM (Roningen, 1986). SWOPSIM modeli ABD Tarım Bölümü tarafından 1980'li yıllarda sanayiye dayalı ekonomilerde tarım ticareti serbestleşmesinin etkilerini araştırmak için kullanılmıştır (Conforti, 2001). SWOPSIM mekansal, statik, çok ürünlü, çok ülkeli bir kısmi denge modelidir (22 ürün, 36 ülke/bölge) (Anania, 2001). Model ile baz yılı genelde 1986 yılı olarak ele alınmış ve gelişmiş ülkelerde destekleme politikalarındaki değişimlerin üretim, tüketim ve ticarete etkileri ile fiyat ve refah etkilerini bulmak amaçlanmıştır (Conforti, 2001, s.15).

MISS- Uluslararası Basit Simülasyon Modeli, çok ürünlü bir kısmi denge modeli olup orijinal olarak Mahe ve Moreddu (1987) Avrupa Komisyonu tarafından destek verilen bir çalışma kapsamında üretilmiştir. Model OTP değişimlerinin özelde ise MacSharry Reformları'nın etkilerini analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Model AB, ABD,

Japonya, ROW olmak üzere bölgelerden oluşmaktadır. Modelde tahıl, sebze, bitkisel yağ (zeytinyağ hariç), tahıl ikameleri, dana eti, domuz eti, kümes hayvanları eti ve yumurta, süt ürünleri, şeker ve diğer tarımsal ürünler olmak üzere 10 ürün içermektedir (Conforti, 2001, s.13).

Diğer bir kısmi denge modeli olan ESIM modeli ise Göttingen Üniversitesi Tarım Ekonomisi Bölümü ve USDA işbirliği ile MDAÜ'nin AB entegrasyonunun etkilerini ve bu ülkelere OTP'nin genişletilmesinin etkilerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Modelin son versiyonları Münch (1999)'in çalışmalarında gözlemlenebilir. Model AB, 7 MDAÜ'si ve ROW bölgelerini içermektedir. Model gelir, kur farkları ve bunlar gibi makroekonomik değişkenleri içermektedir. Analiz, 15 tarım ürünü ve çeşitli işlenmiş ürünler için yapılmıştır (Conforti, 2001, s.9).

Tablo 30: Seçilen Kısmi Denge Modellerinin Özellikleri

	ESIM	FAO,WFM	FABRI	MISS	SWOPSI M	WATSIM
Analiz Amacı	Simülasyon (OTP'nin MDAÜ genişlemesi)	Tahmin ve Simülasyon (1994 GATT Anlaşması)	Tahmin ve Simülasyon (ABD Tarımı, GATT 1994 Anlaşması, MacSharry Reformu, Gündem 2000)	Simülasyon (1994 GATT Anlaşması, MacSharry Reform)	Simülasyon (1994 GATT Anlaşması ve Senaryo)	Tahmin ve Simülasyon (Tarımsal Ticaret Politikası)
Temel Yıl	1994-1996	1993-1995	1988'den günümüze	1986-1990	1984-1986	1994
Yıl Aralığı	15	10	Maksimum 10	3-4	Orta dönem	Orta Dönem-Uzun Dönem
Maksimum Ürün Miktarı	27	13	24	10	22	29
Maksimum	9	146	29	4	36	15

Ülke/ Bölge Sayısı						
Statik/ Dina mik	Statik	Tekrarlama lı dinamik	Tekrarlamalı dinamik	Statik	Statik	Sattik
Para metrel er	Kalibrasyon ve tahmin	Kalibrasyon	Tahmin ve kalibrasyon (az)	Kalibrasyon	Kalibrasyon	Kalibrasyon
Teori k Kısıtlar	Homojen, simetri ve eğrilik	-	Homojen,si metri ve eğrilik	Homojen, simetri ve eğrilik	Bazı bölümlerde homojen ve simetri	Homojen,sime tri ve eğrilik
Veri kayna ğı	EUROSTAT, OECD	FAOSTAT, OECD	USDA	EUROSTAT	USDA	FAOSTAT, OECD

Kaynak:Conforti (2001, s.19)

Özetle tarım sektörüne ilişkin politika ve hedef değişikliklerinin etki analizi genel anlamda iki farklı ekonomik kapsamda veya çerçevede yapılabilmektedir: Genel denge ve kısmi denge. İki çerçeveden birinin seçimi genel olarak modellemenin veya etki analizinin spesifik hedeflerine göre belirlenmekte, her iki çerçeve de incelenen içeriğe bağlı olarak farklı sorulara farklı ve birbirlerine göre daha iyi cevap üretebilmektedir. Lakin her ne olursa olsun her iki modelde de bazı eksiklikler mevcuttur. Kısmi denge modelleri daha başarılı ürün ayrıştırma kapasiteleri, karşılıklı etkileşimlerin daha kolay izlenebilmesi, sonuçların saydamlığı, görece olarak daha küçük çaplı olmaları (denklem sayısı) ve bulunması gereken davranışsal katsayıların azlığı sebepleriyle tercih edilmektedir (Beers ve Bergh, 1996). Ayrıca, girdi piyasalarının çerçeveye görece kolay dahil edilebilmeleri ve heterojen malların/ürünlerin ikili ticaretinin ayrı ayrı modellenebilmesi de kısmi dengenin birer avantajıdır. Genel denge modelleri ise sektörel politikaların makroekonomik ve sektörler arası etkilerinin ilgi odağı olduğu durumlarda avantaj sağlamakta fakat hacim olarak yüksek sayıda tahmin edilmesi/bulunması gereken parametre sayısı, sektörlerin toplulaştırılarak incelenmesi ve karşılıklı ilişkilerin izlenme zorluğu bu yaklaşımın dezavantajlarındandır.

Ekonomik bütünleşmelerin etkilerinin zaman içerisinde analizini incelemek için iki öngörülme mevcuttur. Bunlardan ilki tahmin etme, gerçekleşmesi planlanan durum olarak “ex-ante” öngörülme, ikincisi ise gerçekleşmiş durum olarak “ex-post” öngörülmedir. Bu tezin dördüncü bölümünde incelenen çalışmalarda, ekonomik entegrasyonun ve ticaret serbestleşmesinin etkileri “ex-ante” bir yöntem olan simülasyon modellerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple yukarıdaki satırlarda genel denge ve kısmi denge modellerinin özellikleri literatürde yapılan çalışmaları analiz edebilmek amacıyla anlatılmıştır. Bu tezde ise, ex-post bir model olan farkların farkı analizi kullanılarak, literatürde var olan boşluk doldurulmaya çalışılacaktır. Ex-post etki analizi sayesinde bir yandan birtakım politikaların ve kararların isabetli verilip verilmediği ele alınabilecek, diğer yandan bazı politikaların ve bu politika çerçevesinde kullanılan araçların etkinliği ölçülebilecektir. Böylece, MDAÜ’nün üyelik deneyimlerinin Türkiye açısından bir değerlendirmesi yapılabilecektir. Bu sayede, bu ülkelerin geçmiş deneyimlerinde yapılan hataların Türkiye’nin AB üyeliği yolunda tekrarlanmasının önüne geçilecek ve mevcut politikalarda aksadığı tespit edilen noktaların iyileştirilmesi mümkün olacaktır. MDAÜ’nün AB üyeliğinin tarım sektörüne sonuçlarına dair öne çıkan sonuçlar incelenerek, uygulamada karşılaşılabilecek belli başlı sorunlar ele alınabilecektir.

5.2. METODOLOJİ: FARKLARIN FARKI YÖNTEMİ

Bir politika değişikliğinin (şokunun) seçilmiş deney grupları üzerindeki etkilerinin sınanmasında kullanılan yöntemlerden bir tanesi mikroekonometrik bir yöntem olan “Farkların Farkı” yöntemidir. Farkların farkı analizi nedensel etkileri tahmin etmek isteyen çalışmalarda kullanılan bir yaklaşımdır. Ampirik ekonomide popüler bir yöntem olan yaklaşım, bir politika müdahalesinin ya da değişiminin her kesimi aynı zamanda ve aynı yönde etkilemediğini varsaymaktadır. Ekonomi bilimi dışında, diğer sosyal bilimler tarafından da kullanılan bir yöntemdir. Modelin en önemli avantajı sınırlı ekonometrik eğitime sahip bir kitle için anlaşılmasının kolay olmasıdır. Modelde tüm karıştırıcı değişkenleri kontrol etme zorunluluğunun olmaması, modelin diğer bir avantajıdır.

(Lechner, 2011, s.167, 2014). Deney ve kontrol gruplarının basit bir şekilde karşılaştırılmasına izin veren yöntem, deneysel olmayan ortamlarda da kullanılan bir değerlendirme yöntemidir (Fredriksson ve Oliveira , 2019).

Yöntem, ekonometri alanında ortaya çıksa da, tekniğin temelinde bulunan mantık 1850 yıllarında John Snow tarafından kullanılan ve bazı sosyal bilimlerde “kontrollü öncesi-sonrası çalışması” olarak adlandırılan analizdir. Öncesi-sonrası; deney-kontrol grubu kombinasyonuna göre yapılabilen karşılaştırmalar yöntemin sezgisel bir boyutunun olduğunu gösterirken, yöntem kamu politikası, sağlık araştırması, yönetim gibi alanların yanı sıra ekonomide yoğun olarak kullanılmaktadır. Farkların farkı yönteminin iktisat biliminde kullanımının tarihçesine bakıldığında, Obenauer ve von der Nienburg (1915) çalışmalarında Oregon eyaletinde perakende endüstrisindeki bazı çalışanlara asgari ücret uygulamasının, eyaletin en büyük şehri Portland ve diğer şehirlerde bir fark yaratıp yaratmadığını ölçmüştür. Bu nedenle yazarlar, asgari ücret uygulamasının öncesi ve sonrasında Portland’da farklı çalışan grupların nasıl etkilendiğini, eyaletteki diğer şehirler ile de karşılaştırmışlardır. Yöntemi iktisatta ilk kullananlardan biri de Lester (1946)’dır. Lester (1946) ücretlerin istihdam üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasını, ABD’nin kuzey ve güney şehirlerinde faaliyet gösteren firmalarla ilgili bir ankete dayandırmıştır. Çalışmada, düşük ortalama ücretli firma gruplarında çeşitli asgari ücret artışlarının istihdam seviyelerine etkisini daha yüksek ücret seviyelerine sahip firma grupları ile karşılaştırmıştır.

İktisatta erken dönemde kullanılan farkların farkı analizlerinin ortak yönü yüksek güçlü hesaplamalar gerektirmemesidir. Rose (1952) çalışmasında kullandığı farkların farkı yöntemini devlet yasasındaki değişikliklerin gruplar arasındaki etkisini karşılaştırmıştır. Simon (1966) ise likör satışlarının fiyat esnekliğini bu yöntem ile analiz etmiştir. İktisat alanında daha sonraki çalışmalar ise, asgari ücretin istihdam üzerindeki etkileri, işsizler için eğitimin ve diğer aktif işgücü piyasa programlarının işgücü piyasası sonuçları üzerindeki etkileri gibi diğer birçok önemli politika sorununu ele almak için kullanılmıştır (Heckman ve Hotz, 1989). Çalışma ekonomisi alanında çalışmalardan biri olan Card (1990)’ın çalışmasında beklenmeyen Küba göçmenlerinin Miami’ye akınından sonra, Miami işgücü piyasasının etkilerini incelediği çalışmasında, kontrol grubu olarak Miami

ile benzer fakat göç almayan şehirleri kullanmıştır. Bunun dışında, yöntem emek arzının analizi (Blundell ve diğerleri, 1998) konularına odaklanan çalışmalarda kullanılmıştır. Farkların farkı analizi, çeşitli işgücü piyasa düzenlemelerini analiz eden birçok çalışmada da kullanılmıştır. Meyer ve diğerleri (1995), çalışanların yaralanma tazminatının yaralanmaya bağlı devamsızlık üzerindeki etkisini, Waldfogel (1998) doğum izni düzenlemesini, Acemoğlu ve Angrist (2001) ABD engelliler yasasının etkileri, Besley ve Burgess (2004) ise az ya da çok işçi dostu çalışma düzenlemelerinin Hindistan'ın büyüme üzerindeki etkisini ele almıştır.

Bu tezin konusuyla ilgili olarak farkların farkı yönteminin, üye ülkelerin AB'ye üye olduktan sonra kişi başı GSYİH ve işgücü verimliliklerindeki değişimini incelemek amacıyla literatürde kullanıldığı görülmektedir. Campos ve diğerleri (2014), AB genişlemelerinin aday ülkelerin kişi başı reel GSYİH oranlarına ve işgücü verimliliklerine katkılarını farkların farkı analizinin de içinde olduğu çeşitli tekniklerle incelenmişlerdir. Analizin sonuçlarına göre, 1973 yılında birliğe üye olan ülkeler için AB üyeliğinin kişi başı GSYİH üzerinde pozitif ve anlamlı katkısı tespit edilirken, 1980 genişlemesinde anlamlı pozitif etki Yunanistan dışında tüm ülkelerde gözlemlenmiştir. 1995 genişlemesinde ise, ortalama işgücü verimliliği etkisi istatistiksel olarak anlamlı iken, 2004 yılındaki Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri genişlemesinde ve kişi başı GSYİH etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Deneysel (experimental) veya yarı deneysel (quasi-experimental) verilerin kullanıldığı ve dışsal şokların (genelde kamu politikalarındaki değişimin) bireyler, hanehalkları, firmalar veya şehirler üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalarda farkların farkı (differences in difference veya double differences) yöntemi sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntemde politikanın etkisine maruz kalan bir deney grubu (treatment group) bir de uygulanan politikadan etkilenmediği kabul edilen ve rassal veya açıkça seçilebilen kontrol grubuna (control group) ihtiyaç bulunmaktadır. Yöntem, politika değişikliğinin etkilerini deney ve kontrol grubu olmak üzere iki farklı grup üzerinden test eder. Yöntemde gözlenebilir özellikleri bakımından etkisi test edilmesi amaçlanan politikadan faydalanan gruba benzeyen bir kontrol grubu oluşturulur ve öncelikle grupların politika öncesi performans farkı ile politika sonrası performans farkı alınır. Sonrasında bu iki

farkın tekrar farkı alınarak diğer faktörlerin performans üzerindeki etkisi giderilerek politikanın etkisi ölçülür. Bu iki grup arasındaki sistematik farkları görebilmek için de en az iki yıla ihtiyaç bulunmaktadır. Her iki gruba ait politika öncesi ve sonrasını temsil eden yıllar tanımlandığında toplamda en az dört yıla ait gözlem değerleri elde edilmektedir. Buna ek olarak incelenen politikanın etkilediği yılları genişleterek de panel veri seti oluşturulabilmektedir. Birinci dönemde her iki grubun da politikanın etkisine maruz kalmadığı; ikinci dönemde ise bir grubun politika etkisine maruz kaldığı durumda bir analiz yapılmaktadır (Taşdoğan, 2020; Schwerdt ve Woessmann, 2020).

Kontrol grubu, C; deney grubu, T ile ifade edildiğinde, deney grubunun yatay kesit verisini dikkate alan (deney grubu dışındaki değerler sıfır) dT değişkeni hazırlanır. Ardından $d2$ kukla değişkeni ile politika sonrasını temsil eden zaman dilimine 1 değeri verilerek ilave bir değişken daha elde edilir. Tahmin denklemi ise aşağıdaki şekilde yazılır (Taşdoğan; 2020, s.466-470).

$$y = \beta_0 + \delta_0 d2 + \beta_1 dT + \delta_1 d2.dT + \text{Diğer Faktörler} \quad (1).$$

Burada y çıktı değişkeni, δ_1 , dışsal şokun etkisini temsil etmekte ve farkın farkı tahmin edicisi olarak kabul edilmektedir.

$$\delta_1 = (y_{2,T} - y_{2,C}) - (y_{1,T} - y_{1,C}) \quad (2).$$

Söz konusu tahmin edici katsayı iki grup ve iki zaman için uyarlandığında aşağıdaki gibi δ_1 ortalama politika etkisi olarak hesaplanmış olacaktır.

	Öncesi	Sonrası	Sonrası-Öncesi
Kontrol Grubu	β_0	β_0^+	δ_0
Deney Grubu	$\beta_0 + \beta_1$	$\beta_0 + \delta_0 + \beta_1 + \delta_1$	$\delta_0 + \delta_1$
Deney-Kontrol	β_1	$\delta_0 \beta_1 + \delta_1$	δ_1

Benzer bir şekilde zaman dilimini ve grup sayısı genişletilerek aynı katsayıyı

$\delta_1 = (y_{i,j,T} - y_{i,j,C}) - (y_{i,j,T} - y_{i,j,C})$ $i = 1.2.3 \dots n; j = 1.2.3 \dots n$, EKK yöntemiyle de tahmin etmek mümkün hale gelmektedir (Wooldridge, 2012: 457-58).

$$y_{i,j} = \beta_0 + \delta_0 d_2 + \beta_1 dT + \delta_1 d_2.dT + \varepsilon_{i,j} \quad (3).$$

Tahmin denkleminde bazı varsayımlar yapılmaktadır. Bunlardan en önemlisi, paralellik varsayımıdır. Bir başka deyişle her hangi bir dışsal şok olmadığı durumda kontrol grubu ve deney grubunun birbirlerine paralel bir eğilim göstermesidir. Bu varsayımın ortadan kalkmasına neden olan en önemli sorun ise deney grubu için tanımlanan dışsal şokun kontrol grubuna yayılmış olmasıdır (Fredriksson ve De Olivera, 2019, s.523-24).

Sıklıkla karşılaşılan bu problemin çözümü için Abadie ve diğerleri (2010, s.495-96) Sentetik Kontrol Yöntemi'ni önermektedir. Buna göre $J + 1$ tane grup olduğunu ve bunlardan sadece birinin deney grubu olduğu varsayılırsa geriye kalan J kadar grup potansiyel kontrol grubu olacaktır. Ayrıca deney grubunun belirli bir dönem kesintisiz bir

şekilde dışsal şoka veya müdahaleye maruz kaldığı varsayılırsa; y_{it}^N dışsal şoktan etkilenmeyen i grubunun t dönemindeki çıktı değeridir. Burada $i = 1, \dots, J+1$ ve dönem $t = 1, \dots, T$ 'dir. T_0 dışsal şok öncesi dönemdir ve $1 \leq T_0 < T$ olarak tanımlanır. Y_{it}^I ise i grubunun t dönemindeki dışsal şokun olduğu durumda çıktı değeridir. Buradaki i grubunun dışsal şoka maruz kaldığı dönem T_0+1 ' den T 'ye kadar olan dönemdir. $t \in (1, \dots, T_0)$ döneminde tüm grupların $i \in (1, \dots, N)$ dışsal şoktan etkilenmediği varsayılmaktadır. Dolayısıyla paralellik varsayımı gereği dışsal şok öncesi dönemde $Y_{it}^I = Y_{it}^N$ olarak kabul edilir.

i grubunun t dönemindeki şoktan etkilenme katsayısı ise $\alpha_{it} = Y_{it}^I - Y_{it}^N = Y_{1t} - Y_{1t}^N$ şeklinde hesaplanmaktadır. t döneminde gözlenen i grubunun dışsal şoka maruz kaldığı dönem için 1 diğer dönemler için sıfır değeri verilen bir kukla değişken (D_{it}) gösterge olarak kullanıldığında, şok öncesi T_0 ($1 \leq T_0 < T$) sıfır, şoka maruz kalınan ($t > T_0$) dönem ise 1 değeri alacaktır. Buradan hareketle dışsal şokun etkisi α_{it} aşağıdaki eşitlikte gösterilmektedir.

$$Y_{it}^I = Y_{it}^N + \alpha_{it} D_{it} \quad (4).$$

Burada eksik kalan kısım kontrol grubunun tahmini olacaktır. Bunun için de bir tahmin denklemi tanımlanmaktadır.

$$Y_{it}^N = \delta_t + \theta_t Z_i + \lambda_t \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (5).$$

Denklemden 5'te δ_t sabit terim, Z_i gözlenebilen değişken, μ_i gözlenemeyen değişken, ε_{it} hata terimidir. Yukarıda ifade edildiği üzere J+1 grup var iken aralarından biri deney grubu olarak seçildiğinde geriye kalanların potansiyel kontrol grubu olması durumunda, bu grupların ağırlıklı ortalaması ile bir endeks oluşturulur. $W = w_2, \dots, w_{j+1}$, $(w_2 + \dots + w_{j+1} = 1)$ koşulları altında denklemi yeniden düzenlenirse;

$$\sum_{j=2}^{J+1} w_j Y_{jt} = \delta_t + \theta_t \sum_{j=2}^{J+1} w_j Z_{jt} + \lambda_t \sum_{j=2}^{J+1} w_j \mu_{jt} + \sum_{j=2}^{J+1} w_j \varepsilon_{jt} \quad (6).$$

ve çıktı değeri hazırlanan endekse $(w_2^*, \dots, w_{j+1}^*)$ göre yeniden yazıldığında, şokun yarattığı etki tahmin edilebilir;

$$\hat{\alpha}_{it} = Y_{1t} - \sum_{j=2}^{J+1} w_j^* Y_{jt} \quad (7).$$

En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) ile yapılan tahminlerde karşılaşılan problemlerden bir diğeri ise seri korelasyon (serially correlation) problemidir. Kullanılan serilerin uzunluğuna bağlı olmakla birlikte söz konusu problemin çözümü için yeniden örnekleme (bootstrapping) tekniği kullanılabilmektedir (Bertrand, s. 2004, s.243).

Panel veriler hem zaman serisi hem de yatay kesit verilerinden oluştuğu için zamana ve birimlere göre değişim göstermektedir. Bu kapsamda yeniden örnekleme tekniği tek boyutlu olarak zamana veya birimlere göre uygulanırken her iki boyutu da dikkate alan yöntemler geliştirilmiştir. δ_1 tahminin EKKY'de zamana ve birimlere göre değişmediği varsayılmaktadır. Dolayısıyla panel veri setinde bu varsayımın geçerliliğinin ortadan

kalkması parametrelerin tutarsız olmasına yol açmaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılması için kullanılan yeniden örnekleme yöntemlerinden biri, kalıntı temelli (residual-based) yeniden örnekleme yöntemidir. Burada kalıntı değerleri kullanılarak yapay (pseudo) bir değişken ve bu değişkenin yapay parametre değeri elde edilir.

İlk aşamada havuzlanmış regresyon modeli ile gözlenemeyen veya ölçülemeyen değişkenler (Z) için EKK tahmin edicisi $\widehat{\beta}$ ve kalıntı değerleri $\hat{\mu}_{it}$ hesaplanır.

$$\widehat{\beta} = (Z/Z)^{-1} Z/Y \quad (8).$$

$$\hat{\mu}_{it} = y_{it} - Z_{it}\hat{\beta} \text{ veya } U = Y - Z\hat{\beta} \quad (9).$$

İkinci aşamada kalıntı matrisinden U , yeniden örnekleme yöntemi kullanılarak kalıntıların yapay bir örnekleme U^* oluşturulur ve bağımlı değişkenin yapay parametre değeri hesaplanır.

$$y_{it}^* = Z_{it}\hat{\beta} + \mu_{it}^* \text{ veya } Y^* = Z\hat{\beta} + U^* \quad (10).$$

Bu aşamada havuzlanmış regresyon Y^* ve Z kullanılarak yeniden tahmin edilir.

$$\hat{\beta}^* = (Z/Z)^{-1} Z/Y^* \quad (11).$$

Son olarak bu iki aşama, yeniden örneklemede güven aralığını % 90 veya %95 seviyesine çıkarabilecek standart B sayısından bir fazla olacak şekilde tekrarlanır. Bu işlemlerden sonra elde edilen $\hat{\delta}^* = (\hat{\delta}_b^*)_{b=1,2,\dots,B+1}$ katsayısı için tutarlı bir tahmin elde edilmiş olur (Taşdoğan, 2020).

5.3. MDAÜ'NÜN OTP UYGULAMA SÜRECİ - ŞEKER, BUĞDAY VE PAMUK PİYASALARI İÇİN BİR MODEL DENEMESİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde incelendiği üzere, AB'ye yakın geçmişte üye olan ve dolayısıyla OTP'yi bütünüyle uygulamak durumunda olan MDAÜ'den özellikle Polonya ve Macaristan'ın tarımsal yapısı ve genel makroekonomik göstergeleri Türkiye ile önemli benzerlikler göstermektedir. MDAÜ'nün verileri kurucu ve erken dönem üye olan ülkelerle kıyaslandığında bu benzerliklerin önemi daha da çarpıcı hale gelmektedir. Öte yandan bu ülkeler arasında en son katılımın 2007 yılında gerçekleştiği düşünüldüğünde, MDAÜ'nün OTP'ye uyum sürecinin tamamlandığı ve OTP'nin tarımsal dış ticaret etkilerinin farkları farkları yöntemi ile istatistiksel olarak test edilmesi mümkündür. Zira yukarıda ifade edildiği gibi yöntemin uygulanabilmesi için MDAÜ'nin OTP'si öncesi ve sonrası için en az dört yıllık gözlem şartı sağlanmakta olup ürün bazında dış ticaret etkilerini ortaya koyabilmek mümkün olabilecektir. Böylece Türkiye'nin olası AB'ye üyeliğe kabulü durumunda çalışma kapsamında seçilmiş ürünler için OTP öncesi ve sonrasında bu ülkelerde oluşan ticari etkiler temel alınarak ürün bazında politika öngörülerinde bulunulabilecektir.

Çalışmada FAOSTAT veri tabanından elde edilen 1990-2019 dönemine ait veriler kullanılarak; ithalat, ihracat, ihracatın/ithalatı karşılama oranı alternatif bağımlı değişkenler olarak kabul edilmiştir. Farkların farkı yöntemi kapsamında MDAÜ'yü temsilen Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan deney grubu olarak belirlenirken; Yunanistan, İspanya, Hollanda, İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya kontrol grubu ülkeler olarak ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle, Birliğin eski üyeleri ve AB'ye yakın dönemde katılan ülkeler olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Her ne kadar Polonya, Macaristan,

Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Letonya, Litvanya, Estonya ve Malta 2007 öncesinde AB'ye üye olduysa da, Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe dahil olduğu yıl olan 2007 yılı baz yılı olarak seçilmiştir. Seçilen MDAÜ'nün AB'ye üye olduktan sonra OTP'nin buğday, şeker ve pamuk³⁹ ürünleri için ihracat, ithalat ve ihracatın ithalatı karşılama etkileri Farkların Farkı Yöntemi ile incelenmiştir.

Modelde R değişkeni deney grubu ülkelerin başlangıç ihracat, ithalat, ihracatın ithalatı karşılama oranı durumlarını, T değişkeni zamanın deney grubu ülkelerinin ihracat, ithalat, ihracatın ithalatı karşılama oranı düzeyleri üzerindeki etkisini, RXT ise deney grubu ülkelerin Birliğe üye olduktan sonra, genel olarak 2007 yılından itibaren ihracat, ithalat, ihracatın ithalatı karşılama oranlarındaki değişimi göstermektedir. RXT değişkeni aynı zamanda farkların farkı değişkenini göstermektedir.

5.3.1.Şeker Piyasalarında Analiz Sonuçları

Tablo 31: MDAÜ Şeker İthalatı

Bağımsız Değişken Şeker İthalatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	55, 62
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,33
			Düzeltilmiş R²	0,33
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
R	-104283,1	20438,43	-5,10	0,00*
T	131237,8	17421,4	7,53	0,00*
RXT	-74981,2	28859,5	-2,60	0,01*
Sabit	119869,6	12722,8	9,42	0,00*

* % 1 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

³⁹ Ürünlerin seçiminde buğdayın geçimlik, şeker ile pamuğun ise ticari ürünler olması ve Türkiye'nin tarımsal ticaretinde ürünlerin ağırlığının önemli olması etkili olmuştur.

Bahse konu deney grubu ülkelerinin Birliğe üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ithalat oranının değişimi incelendiğinde; tablo 35’den izlenebileceği üzere R değişkeninin negatif olması, modelde ele alınan deney grubu ülkeleri olan Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’da 1990-2019 yılları arasında şeker ithalatının azalmakta olduğunu göstermektedir. Ancak T değişkeninin pozitif olması ve RXT değişkeninin negatif olması (R değişkeninden daha düşük bir değer) sebebiyle, bahsedilen ülkelerin AB’ye katılması ile beraber, şeker ithalatlarındaki düşüş eğiliminin duraksadığı biçiminde yorumlanabilir (RXT= -74981,2).

Tablo 32: MDAÜ Şeker İhracatı

Bağımsız Değişken Şeker İhracatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	42,95
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R ²	0,28
			Düzeltilmiş R ²	0,27
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
R	-142873	32822,6	-4,35	0,00*
T	191308,3	27977,5	6,84	0,00*
RXT	-103194,7	46346,26	-2,23	0,02**
Sabit	159759,3	20431,93	7,82	0,00*

* % 1 ve ** % 5 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Deney grubu ülkelerinin Birliğe üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ihracat düzeylerindeki değişim incelendiğinde; oluşturulan denklemin %1 hata payı ile anlamlı olduğu görülmektedir. R² düzeyi 0,28 olduğundan modelin açıklama gücünün %28 olduğu ifade edilebilir ki, az sayıda bağımsız değişken kullanılan bu çalışma için iyi bir açıklama gücü olarak ifade edilebilir. Tablo 36’daki R değişkeninin negatif olması, deney grubu ülkeleri olan Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan’da 1990-2019 yılları arasında şeker ihracatının düşüşte olduğunu göstermektedir. T değişkeninin pozitif olması,

bahsedilen ülkelerin AB'ye katılması ile beraber, şeker ihracatlarındaki mevcut azalışın düşmekte olduğu biçiminde yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle bu ülkelerde yıllar içerisinde şeker ihracatı genel olarak azalsa da, AB üyeliği ile şeker ihracatındaki azalmanın sürecinin aksadığı, AB üyeliği ile şeker ihracatındaki azalışın yavaşladığı görülmektedir. RXT değişkeni değeri (RXT= -103194,7) ise, AB üyeliğinin MDAÜ'de şeker ihracatında azalma eğilimini ortaya çıkardığı biçiminde yorumlanabilir.

Tablo 33: MDAÜ Şeker İçin İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Bağımsız Değişken Şeker İçin İhracatın İthalatı Karşılama Oranı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	4,26
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R ²	0,04
			Düzeltilmiş R ²	0,03
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
P	-0,0031298	0,0016572	-1.89	0,06***
R	-0,51732	0,169407	-3,05	0,02**
T	0,0207499	0,1450404	0,14	0,68
RXT	0,208857	0,2391289	0,87	0,38
Sabit	1,606612	0,1381061	11,63	0,00*

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Bahse konu deney grubu ülkelerinin Birliğe üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranındaki değişim incelendiğinde; kontrol değişkeni olarak kullanılan fiyat değişkeninin negatif olduğu görülmektedir. Bu durum, yurtiçi fiyatlarda bir artışın ihracat ın ithalatı karşılama oranını düşürmesi sonucunu doğuracaktır. AB üyeliği öncesinde, bahsedilen ülkelerde ihracatın ithalatı karşılama oranının azaldığı, belli bir zaman geçtikten sonra (T=pozitif) yani bahsedilen ülkelerin AB üyeliği ile beraber ihracatın ithalatı karşılama oranının pozitif olduğu görülmektedir (RXT=0,208857) . Bu durum OTP'ye dahil olduktan sonra bu ülkelerde şeker ürünü için dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilendiği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, AB üyeliğinden önce Birlik piyasalarından belirli düzeylerde ithalat ve ihracat yapan ülkelerin AB üyeliği ile beraber şeker piyasaları açısından kendi iç piyasalarına yöneldikleri, liberalleşmenin şeker dış ticaret hacmini artırmadığı söylenebilir.

Tablo 34: MDAÜ Buğday İthalatı

Bağımsız Değişken Buğday İthalatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	51,90
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,38
			Düzeltilmiş R²	0,38
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
P	2901,17	397,5029	7,30	0,00*
R	-77575,46	71199,4	-1,09	0,27
T	289679,1	58605,1	4,94	0,00*
RXT	-510460,2	95111,87	-5,37	0,00*
Sabit	-158832,8	82270,7	-1,93	0,05**

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ve anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Deney grubu ülkelerinin Birliğe üye olduktan sonra buğday piyasalarındaki ithalat düzeylerindeki değişim incelendiğinde; fiyat etkilerinin oluştuğu, fiyat katsayısı pozitif olup yurtiçi fiyatlarda bir artışın ithalat düzeyini artırmadısı sonucunu doğuracaktır. Bunun yanında, deney grubu ülkelerinde üyelik öncesinde düşme eğiliminde olan buğday ithalatında (R=-77575,46), AB üyeliği ile beraber kısmi bir artış gözlenmiş olup (T=289679,1) genel etki ise buğday ithalatında düşüş eğiliminin duraksadığını işaret etmektedir (RXT= -510460,2).

Tablo 35: MDAÜ Buğday İhracatı

Bağımsız Değişken Buğday İhracatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	3,01
			F Olasılık Değeri	0,02**
			R²	0,03
			Düzeltilmiş R²	0,02
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
P	- 715,1537	1020,729	-0,70	0,48
R	10589,09	182829,6	0,06	0,95
T	475542	150489,3	3,16	0,00*
RXT	159811,1	244233,3	-0,65	0,51
Sabit	638410,9	211259,1	3,02	0,00*

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra buğday piyasalarındaki ihracat oranının değişimi incelendiğinde; fiyat etkilerinin oluştuğu, fiyat katsayısı negatif olup yurtiçi fiyatlarda bir artışın ihracat düzeyini düşürmesi sonucunu doğuracaktır. Üyelik öncesi ve sonrası R ve T değerlerinin pozitif olması itibarıyla buğday ihracatının genel olarak arttığı ve bu nedenle genel etkinin artış yönünde olduğu görülmektedir (RXT= 159811,1).

Tablo 36: MDAÜ Buğday İhracatının İthalatı Karşılama Oranı

Bağımsız Değişken Buğday İhracatının İthalatı Karşılama Oranı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	3,55
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,04
			Düzeltilmiş R²	0,03
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
P	0,0318765	0,046285	0,69	0,49
R	17,12323	8,290407	2,07	0,04**
T	-11,5035	6,823936	-1,69	0,09***
RXT	3,718792	11,07476	0,34	0,73
Sabit	10,97612	9,579542	1,15	0,25

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra buğday piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının değişimi incelendiğinde; fiyat etkilerinin oluştuğu, fiyat katsayısı pozitif olup yurtiçi fiyatlarda bir artışın ihracatın ithalatı karşılama düzeyini artırması sonucunu doğuracaktır. Model sonuçlarına göre analize dahil ülkelerde buğdayda ihracatın ithalatı karşılama oranının AB üyeliği öncesi artışta iken (R =pozitif), AB üyeliği ile bir düşme eğilimi gözlenirse de (T =negatif), artışın devam ettiği görülmektedir ($RXT=3,718792$).

Buğday ürünü açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, MDAÜ ülkelerinde buğday piyasaları için AB üyeliğinin buğday ihracatı için olumlu etkileri gözlenirken, buğday ithalatının bir miktar azaldığı, dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının genel olarak pozitif yönde bir eğilim içerisinde olmakla birlikte bir miktar azaldığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle AB üyeliğinin buğday gibi temel bir tarımsal üründe dahi AB üyeliğinin, MDAÜ ülkelerinin buğday piyasalarında önemli seviyede bir olumlu etki yaratmadığı görülmüştür.

Tablo 37: MDAÜ Pamuk İthalatı

Bağımsız Değişken Pamuk İthalatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	40,68
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,27
			Düzeltilmiş R²	0,26
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
R	- 156521,4	17240,5	-9,08	0,00*
T	- 115780,6	14695,5	-7,88	0,00*
RXT	117102,3	24343,9	4,81	0,00*
Sabit	160780,7	10732,1	14,98	0,00*

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Model sonuçları itibariyle deney grubuna dahil ülkelerin Birliğe üye olduktan sonra pamuk ithalatındaki değişim etkisinin anlamsız olduğu görülmektedir.

Tablo 38: MDAÜ Pamuk İhracatı

Bağımsız Değişken Pamuk İhracatı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	11,88
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,10
			Düzeltilmiş R²	0,09
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
R	50983	15573,1	-3,27	0,00*
T	22712,1	13275	1,71	0,08***
RXT	- 22145,6	21990,8	1,01	0,31
Sabit	51385,5	9694,7	5,30	0,00*

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir

Model sonuçları itibariyle deney grubuna dahil ülkelerin Birliğe üye olduktan sonra pamuk ihracatlarındaki değişim etkisinin anlamsız olduğu görülmektedir.

Tablo 39: MDAÜ Pamuk İhracatının İthalatı Karşılama Oranı

Bağımsız Değişken Pamuk İhracatının İthalatı Karşılama Oranı			Gözlem Sayısı	330
			F Testi	7,98
			F Olasılık Değeri	0,00*
			R²	0,06
			Düzeltilmiş R²	0,05
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık Değeri
R	-3,99	2,03	-1,96	0,05**
T	4,14	1,73	2,39	0,01*
RXT	-3,98	2,87	-1,39	0,16
Sabit	4,24	1,26	3,35	0,00*

* % 1; ** % 5 ve *** %10 hata payı ile anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra pamuk piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının değişimi incelendiğinde; bahsedilen ülkelerde pamuk piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının AB üyeliği öncesi azalışta olduğu (R =negatif), AB üyeliği ile beraber bahsedilen değişkende bir artış eğilimi gerçekleşse de (T =pozitif) genel azalış etkisinin devam ettiği görülmektedir ($RXT = -3,98$).

MDAÜ'nün Gümrük Birliği sonucunda üç üründe yaşamış olduğu üyelik deneyimini temel alarak Türkiye'de şeker, buğday ve pamuk piyasaları için AB Gümrük Birliği başta olmak üzere olası artan entegrasyon yönünde bazı öngörü ve önerilerde bulunmak mümkündür. Buğdayın tüketimde zorunlu ürün olması, şekerin tüketimde günlük kalori ihtiyacının önemli bölümünü karşılar nitelikte olması, pamuğun ise tekstil ve hazır giyim sektörünün hammaddesi olması sebebiyle Türkiye açısından stratejik önemi bulunmaktadır. Tezin Türkiye'de şeker, buğday ve pamuk piyasalarının incelendiği bölümünde belirtildiği gibi son yıllarda Türkiye buğday ve pamukta net ithalatçı, şekerde ise şekerpancarının özel üretim ve koruma koşulları gereği kendi kendine yeter durumda bulunmaktadır. Net ithalatçı olunmasında çeşitli dönemlerde karşılaşılan arz yetersizliğinin yanında ülke içi fiyat artışları karşısında ithalat regülasyonunun tercih edilmesinin de rolü bulunmaktadır.

Model sonuçlarına göre incelenen üç ürün için genel bir değerlendirme yapılırsa, AB'ye girişin ardından MDAÜ için şekerde dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilendiği, buğdayda kayda değer bir farklılaşma olmadığı, pamukta ise dış ticaret dengesinin olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buradan üç ürün için çıkarılabilecek genel bir sonuç, AB ortak gümrük mevzuatının belirlediği liberalizasyon koşullarının MDAÜ ülkeleri bakımından farklı tarımsal ürünler özelinde farklı sonuçlar doğurduğudur. Dolayısıyla tarımsal ürünler için tezin teorik bölümünde ifade edilen; liberalizasyon neticesinde ticaret yaratıcı etkilerin ürün bazında refah artırıcı etkileri değişkenlik göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin seçilmiş stratejik ürünler açısından her ürün grubuna göre farklı politikalar geliştirmesi gereğini ortaya koymuştur.

Tezin bu bölümünün başında bahsedilen Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği koşullarında değişimi öngören alternatif politika senaryoları, modelin sonuçları ile beraber değerlendirilerek alternatif politika senaryoları kapsamında değerlendirilebilir. Buna göre sıfır politika değişimini öngören, herhangi bir politika değişimi olmaksızın mevcut Gümrük Birliğine iki sektörlü STA ile devam edilmesi genel ve özel amaçların dış ticaret sürecine dahil edilmesini mümkün kılmayacağından tercih edilmesinin bir anlamı bulunmamaktadır. Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği yerine derin ve kapsamlı bir serbest ticaret bölgesi getirilmesini öngören C senaryosu menşe kuralları ve tarife dışı engellerin kalkacak olması sebebiyle doğacak maliyet artışları tarım sektörüne girdi sağlayan gübre, tohumluk, zirai ilaç vb. girdi maliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceğinden buğday, şeker ve pamuk nihai fiyatlarını artıracaktır. Bu durumun her üç üründe Türkiye'nin rekabet gücünü düşürecek olması sebebiyle C senaryosu tercih edilmeyecektir. Bu durumda Gümrük Birliğinin güncellenerek ilave alanlarda serbest ticaret anlaşmalarının devreye sokulmasını öngören B senaryosu en uygun seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Senaryonun öngördüğü biçimde İkili Tercihli Ticaret çerçevesinin buğday, pamuk ve şekerin dahil edilerek genişletilmesi mevcut durumda ithalatçı olduğumuz ürünlerde fiyat regülasyonun sağlanmasında olumlu etkide bulunacağı gibi ilave serbestleşme sonucunda ortaya çıkacak olan endüstriyel girdilerin ithalat maliyetlerini aşağıya çekmesine bağlı olarak gıda ve tekstil ürünlerinde düşen fiyatlara bağlı olarak tüketici refahının artmasına yol açacaktır. Bu senaryoda dikkat edilmesi gereken önemli husus, ülke içi fiyat düşmeleri karşısında doğacak olan üretici refah kaybındaki düşmenin gelir ve girdi desteği başta olmak üzere çeşitli destek mekanizmalarının devreye sokularak tazmin edilmesi gereğidir.

SONUÇ

Türkiye'de tarım politikalarını yönlendiren ve tarım sektörünün reforme edilmesine etki eden dışsal etkenlerin başında DTÖ tarım anlaşmaları ve AB'ye tam üyelik için gerçekleştirilen Ortak Tarım Politikasına uyum çalışmaları gelmektedir.

OTP, Avrupa Birliği bütçesinin yaklaşık %40'ını oluşturarak Birliğin en köklü ve en önemli politikalarından birisidir. 1962 yılında yürürlüğe giren OTP; tarımsal üretimi artırmak, adil yaşam standartlarını temin etmek, piyasa istikrarını sağlamak, tedarik imkânlarını genişletmek ve tüketicinin makul fiyatlı ürünlere erişmesini garanti etmek başlıkları altında beş ana amaç çerçevesinde kurgulanmıştır. OTP, tarım sektörünün yapısından kaynaklanan piyasa yetersizliklerinin yanı sıra birbirinden farklı tarım potansiyeline sahip 27 ülkeyi bir araya getirmesi sebebiyle karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durumun varlığı Birliğe aday ülkelerin OTP'ye uyumuna dönük düzenlemeler konusunda kaçınılmaz zorlukları beraberinde getirmektedir.

AB-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan Ankara Anlaşmasının imzalandığı 1963 yılından günümüze kadar 59 yıllık uzun bir süre geçmiştir. Günümüzde Türkiye ile AB ilişkilerinin geleceğine ilişkin belirsizlik halen devam etmektedir. İlişkilerin geleceğine yönelik; tam üyelik, tam üyelikten farklı ayrıcalıklı ortaklık veya GB güncellemeleri gibi farklı görüşler bulunmaktadır. Mevcut durum itibarıyla, Türkiye ile AB arasında imzalan Gümrük Birliği Anlaşmasında sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsam içinde olup, Anlaşma geleneksel tarım ürünlerini kapsam dışında bırakmıştır. 1998 ve 2006 yılında karşılıklı anlaşmalar ile tarımsal ticaret düzenlenmiş olsa da anlaşmaların doğası gereği asimetrik bir özellik göstermekte olup serbestleşmenin yönü Türkiye'ye nazaran AB açısından daha avantajlı koşulları ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Birliğe tam üye olmadan Gümrük Birliği'nin bir parçası olması sebebiyle DTÖ görüşmelerinde diğer gelişmekte olan ülkelere farklı ve özel bir statüde yer almaktadır. Öte yandan Gümrük Birliği sebebiyle hukuki anlamda AB'ye tam bir bağımlılık olmasa da uygulamada, tam üyelik perspektifinin de etkisiyle, AB'nin dış ticaret politikası Türkiye'nin dış ticaret politikasını da şekillendiren etken güç halini almıştır.

Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 2004 yılında; Romanya ve Bulgaristan ise 2007 yılında Avrupa Birliğine üye olmuşlardır. MDAÜ'lerinin Avrupa Birliği ile bütünleşmesi, daha önceki genişlemelerden çok farklı olmuş ve beşinci genişleme olarak adlandırılan bu süreç her iki taraf için de zorlu geçmiştir. MDAÜ'leri ile AB arasındaki sosyoekonomik yapı farklılıkların yanısıra; MDAÜ kendi aralarında de homojen bir sosyoekonomik yapıya sahip olmamaları sürecin diğer adaylık süreçlerinden zorlu geçmesinin temel nedenidir. MDAÜ ve AB arasındaki müzakere süreçlerinin ele alındığı ve tam üyeliğin Avrupa Birliği'ne maliyetinin ve MDAÜ'lerinin tarım sektörlerine etkilerinin tartışıldığı çalışmalarda üyeliği sonrası MDAÜ'nde yurtiçi fiyatlarda artış gerçekleşmiştir ve yurtiçi talep azalmıştır. Aksine üretim artışı gerçekleşmiştir. Sonuç olarak da MDAÜ'nde ihracat artışı gözlemlenmiştir. İncelenen MDAÜ'nin tarım sektörü politikasının OTP'ye uyumu yurtiçi tüketiciler ve vergi ödeyenler tarafından finanse edilmektedir. AB üyeliği ile birlikte AB bütçesinden MDAÜ'ne önemli transferler gerçekleşmiştir. Üyeliğin üretim etkilerine bakıldığında, etkinin ülkelerin başlangıçtaki koruma oranlarına, kendilerine has özelliklerine ve ülkelerin kaynaklarına bağlı olduğu görülmektedir. Bunun yanında çalışmaların ortak özelliği, AB üyeliğinin MDAÜ'ni karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda ihtisaslaşmaya götürdüğünü belirtmektedir.

Tezde bir politika değişikliğinin seçilmiş deney grupları üzerindeki etkilerinin sınanmasında kullanılan yöntemlerden bir tanesi olan Farkların Farkı yöntemi kullanılarak AB üyeliğinin MDAÜ'lerinin buğday, şeker ve pamuk piyasalarına olan refah etkisi incelenmiştir. Böylece, Türkiye'nin olası AB'ye üyeliğe kabulü durumunda çalışma kapsamında seçilmiş ürünler için OTP öncesi ve sonrasında bu ülkelerde oluşan ticari etkiler temel alınarak ürün bazında politika öngörülerinde bulunulması hedeflenmiştir. AB'ye yakın geçmişte üye olan ve dolayısıyla OTP'nı bütünüyle uygulamak durumunda olan MDAÜ'den Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan deney grubu olarak belirlenirken; Yunanistan, İspanya, Hollanda, İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya kontrol grubu ülkeler olarak ele alınmıştır. Çalışmada FAOSTAT

veri tabanından elde edilen 1990-2019 dönemine ait veriler kullanılarak; ithalat, ihracat, ihracatın/ithalatı karşılama oranı alternatif bağımlı değişkenler olarak kabul edilmiştir. Farkların farkı yöntemi kapsamında bir başka ifadeyle, Birliğin eski üyeleri ve AB'ye yakın dönemde katılan ülkeler olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Her ne kadar Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Letonya, Litvanya, Estonya ve Malta 2007 öncesinde AB'ye üye olduysa da, Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe dahil olduğu yıl olan 2007 yılı baz yılı olarak seçilmiştir. Seçilen MDAÜ'nin AB'ye üye olduktan sonra OTP'nın buğday, şeker ve pamuk ürünleri için ihracat, ithalat ve ihracatın ithalatı karşılama etkileri Farkların Farkı Yöntemi ile incelenmiştir.

Modelin sonuçlarına göre, bahse konu deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ithalat oranının değişimi incelendiğinde; bahsedilen ülkelerin AB'ye katılması ile beraber, şeker ithalatlarındaki düşüş eğiliminin duraksadığı biçiminde yorumlanmıştır. Deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ihracat düzeylerindeki değişim incelendiğinde ise deney grubu ülkeleri olan Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da 1990-2019 yılları arasında şeker ihracatının düşüşte olduğunu görülmüştür. Bir başka ifadeyle bu ülkelerde yıllar içerisinde şeker ihracatı genel olarak azalsa da, AB üyeliği ile şeker ihracatındaki azalma sürecinin yavaşladığı anlaşılmıştır. Bahse konu deney grubu ülkelerin Birliği üye olduktan sonra şeker piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranındaki değişim incelendiğinde ise; AB üyeliği öncesinde, bahsedilen ülkelerde ihracatın ithalatı karşılama oranının azaldığı, AB üyeliği ile beraber ihracatın ithalatı karşılama oranının pozitif olduğu saptanmıştır. Bu durum OTP'ye dahil olduktan sonra bu ülkelerde şeker ürünü için dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilendiği şeklinde yorumlanmıştır. Şeker piyasaları açısından AB üyeliğinden önce Birlik piyasalarından belirli düzeylerde ithalat ve ihracat yapan ülkelerin AB üyeliği ile beraber kendi iç piyasalarına yöneldikleri, liberalleşmenin şeker dış ticaret hacmini artırmadığı saptanmıştır.

Üyelik öncesi ve sonrası buğday ticaretinden elde edilen bulgular ihracatın ithalatı karşılama oranının AB üyeliği öncesi artışta iken, AB üyeliği ile bir düşme eğilimi

gözlense de artışın devam ettiğini ortaya koymuştur. Buğday açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, MDAÜ ülkelerinde buğday piyasaları için AB üyeliğinin buğday ihracatı için olumlu etkileri gözlenirken, buğday ithalatının bir miktar azaldığı, dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranının genel olarak pozitif yönde bir eğilim içerisinde olmakla birlikte bir miktar azaldığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle AB üyeliğinin buğday gibi temel bir tarımsal üründe dahi AB üyeliğinin, MDAÜ ülkelerinin buğday piyasalarında önemli seviyede bir olumlu etki yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Model sonuçları itibariyle deney grubuna dahil ülkelerin Birliği üye olduktan sonra pamuk ihracatlarındaki ve ithalatındaki değişim etkisinin anlamsız olduğu görülmektedir. MDAÜ’de pamuk piyasalarındaki ihracatın ithalatı karşılama oranının AB üyeliği öncesi azalışta olduğu, AB üyeliği ile beraber bahsedilen değişkende bir artış eğilimi gerçekleşse de genel azalış etkisinin devam ettiği anlaşılmıştır.

Model sonuçlarına göre incelenen üç ürün için genel bir değerlendirme yapılırsa, AB’ye girişin ardından MDAÜ için şekerde dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilendiği, buğdayda kayda değer bir farklılaşma olmadığı, pamukta ise dış ticaret dengesinin olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Buradan üç ürün için çıkarılabilecek genel bir sonuç, AB ortak gümrük mevzuatının belirlediği liberalizasyon koşullarının MDAÜ ülkeleri bakımından farklı tarımsal ürünler özelinde değişik sonuçlar doğurduğudur. Dolayısıyla tarımsal ürünler için tezin teorik bölümünde ifade edilen; liberalizasyon neticesinde ticaret yaratıcı etkilerin ürün bazında refah artırıcı etkileri değişkenlik göstermektedir.

MDAÜ’nin Gümrük Birliği sonucunda üç üründe yaşamış olduğu üyelik deneyimini temel alarak Türkiye’de şeker, buğday ve pamuk piyasaları için AB Gümrük Birliği başta olmak üzere olası artan entegrasyon yönünde bazı öngörü ve önerilerde bulunmak mümkündür. Buğdayın tüketimde zorunlu ürün olması, şekerin tüketimde günlük kalori ihtiyacının önemli bölümünü karşılar nitelikte olması, pamuğun ise tekstil ve hazır giyim sektörünün hammaddesi olması sebebiyle Türkiye açısından stratejik önemi bulunmaktadır. Tezin Türkiye’de şeker, buğday ve pamuk piyasalarının incelendiği

bölümünde belirtildiği gibi son yıllarda Türkiye buğday ve pamukta net ithalatçı, şekerde ise şekerpancarının özel üretim ve koruma koşulları gereği kendi kendine yeter durumda bulunmaktadır. Net ithalatçı olunmasında çeşitli dönemlerde karşılaşılan arz yetersizliğinin yanında ülke içi fiyat artışları karşısında ithalat regülasyonunun tercih edilmesinin de rolü bulunmaktadır. Modelin sonuçlarının MDAÜ ülkeleri bakımından farklı tarımsal ürünler özelinde değişik sonuçlar doğurması sebebiyle, Türkiye'nin seçilmiş stratejik ürünler açısından her ürün gurubuna göre farklı politikalar geliştirmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Tezde geliştirilen Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği koşullarında değişimi öngören alternatif politika senaryoları da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Buna göre sıfır politika değişimini öngören, mevcut Gümrük Birliğine iki sektörlü STA ile devam edilmesi, genel ve özel amaçların dış ticaret sürecine dahil edilmesini mümkün kılmayacağından tercih edilmesinin bir anlamı bulunmamaktadır. Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği yerine derin ve kapsamlı bir serbest ticaret bölgesi getirilmesini öngören senaryo menşe kuralları ve tarife dışı engellerin kalkacak olması sebebiyle doğacak maliyet artışları tarım sektörüne girdi sağlayan gübre, tohumluk, zirai ilaç vb. girdi maliyetlerini olumsuz yönde etkileyeceğinden buğday, şeker ve pamuk nihai fiyatlarını artıracaktır. Bu durumun her üç üründe Türkiye'nin rekabet gücünü düşürecek olması sebebiyle bu senaryo tercih edilmeyecektir. Bu durumda Gümrük Birliğinin güncellenerek ilave alanlarda serbest ticaret anlaşmalarının devreye sokulmasını öngören senaryo en uygun seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Senaryonun öngördüğü biçimde İkili Tercihli Ticaret çerçevesinin buğday, pamuk ve şekerin dahil edilerek genişletilmesi mevcut durumda ithalatçı olunan ürünlerde fiyat regülasyonun sağlanmasında olumlu etkide bulunacağı gibi ilave serbestleşme sonucunda ortaya çıkacak olan endüstriyel girdilerin ithalat maliyetlerini aşağıya çekmesine bağlı olarak gıda ve tekstil ürünlerinde düşen fiyatlara bağlı olarak tüketici refahının artmasına yol açacaktır. Bu senaryoda dikkat edilmesi gereken önemli husus, ülke içi fiyat düşmeleri karşısında doğacak olan üretici refah kaybındaki düşmenin gelir ve girdi desteği başta olmak üzere çeşitli destek mekanizmalarının devreye sokularak tazmin edilmesi gereğidir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A., Diamond, A., Heinmueller, J., (2010). Synthetic Control Methods for Comparative Case Studies: Estimating the Effect of California's Tobacco Control Program. *Journal of the American Statistical Association*, 105(490).
- Acemoglu, D. , Angrist, J.D. (2001). Consequences of Employment Protection? The Case of The Americans with Disabilities Act. *Journal of Political Economy*, 109, 915–957.
- Ackrill, R. (2000). *The Common Agricultural Policy*. Sheffield: Academic Press.
- Ahner, D. (2004). *Cap Reform and EU Enlargement: The Future of European Agricultural Policy*. Erişim 10 Eylül 2014, European Union Ağ Sitesi: www.europa.eu.int/comm/agriculture/events/sofia/ahner.pdf.
- Ahner, D. ve Scheele, M. (2000). *The Common Agricultural Policy: An Overview from Where We Come, Where We Are, Tasks ahead* (Bildiri). International Postgraduate Course on European Agricultural Policy in Transformation, Wageningen Universitesi, Hollanda.
- Akbay, C. ve Boz, İ. (2005). Turkey's Livestock Sector: Production, Consumption and Policies. *Livestock Research for Rural Development*, 17(9).
- Akder,H. (2006). Doha Gelişme Gündemi ve Türkiye. *İktisat Dergisi*, 477, 15-19.
- Akder, A. H. (2018). Ortak Tarım Politikası. Dün-Bugün-Yarın. *ATAUM 30.yıl Armağanı*, 273-298.
- Akder, H., Akay, İ., Buckwell, A., Ertuğrul, C., Kasnakoğlu, H., Medland, J.A. ve Young, N. (1990). *Turkish Agriculture and European Community Policies and Institutional Adoption*, No:2241-AETB:25, Ankara: DPT.
- Akkoyunlu, A. (1996). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 71-99
- Akkoyunlu, A. (1998). *Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi*. Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi 16(1-2), 171-190.
- Akman, S. (2008). Doha Kalkınma Turu ve DTÖ: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları. S. Akman ve Ş. Yaman (Haz.).*Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye* (s.16-55). Ankara: TEPAV.
- Aksoylu, D. ve Karaalp Orhan, H.S. (2022). AB Ortak Tarım Politikası Çerçevesinde Türkiye ve Seçili Doğu Avrupa Ülkeleri Tarım Sektörünün Karşılaştırılmalı Analiz. *Mehmet Akif Ersoy İİBF Dergisi*, (9)1, 172-201

- Anania, G. (2001). "Modelling Agricultural Trade Liberalization and Its Implications for the European Union". (Istituto Nazionale di Economia Agraria Working Paper, No.12). İtalya.
- Appleyard, D. Ve Alfred, F. (1992). *International Economies*. Boston: Irwin.
- Aran, B. (2013). *Dünya Ticaret Örgütü Bali Bakanlar Toplantısına İlişkin Beklentiler ve Türkiye (Değerlendirme Notu N201340)*. Erişim: 4 Ağustos 2014, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1386070350-3.Dunya_Ticaret_Orgutu_Bali_Bakanlar_Toplantisi_na_Iliskin_Beklentiler_ve_Turkiye.pdf
- Ardy, B. (2000). "EU Enlargement and Agriculture: Prospect and Problems 2000". (South Bank European Papers), No:4, UK: European Institute.
- Atici, C. ,Kennedy, P. L. (2005). Tradeoffs Between Income Distribution and Welfare: The Case of Turkey Integration into the European Union. *Journal of Policy Modelling*, 27, 553–563.
- Avery, G., Cameron, F. (1998). *The Enlargement of the European Union*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Aynagöz, Ö. (2002). Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi. *Ekonomik Yaklaşım*, 13(44), 22-39.
- Bach, C.F., Frandsen, S.E. ve Jensen, H. G. (2000). Agricultural and Economy-wide Effects of European Enlargement: Modelling the Common Agricultural Policy. *Journal of Agricultural Economics*, 51(2), 162–180.
- Balassa, B. (1961). *The Theory of Economic Integration*. Erişim 10 Şubat 2014, [<http://www.jstor.org/discover/10.2307/2228684?uid=3738200&uid2&uid=4&sid=21101488102823>].
- Balassa, B. (1976). Types of Economic Integration. F. Machlup (Haz.) *Economic Integration: Worldwide, Regional, Sectoral* (s.17-31). Londra: Palgrave Macmillan.
- Baltas, N. C. (Haziran 1999). *The Common Agricultural Policy: Past, Present and Future* (Bildiri), CSA Sixth Biennial International Conference in Pittsburg, USA.
- Banse, M. (1999). *Macro-Economic Implications of EU-Accession*. FAIR Conference Agricultural Implications of CEEC Accession to the EU, Leuven.
- Banse, M. (Temmuz 2001). *Does the Cap Matter? Macro-Economic Implications of EU-Accession in Central European Countries* (Bildiri). Policy Modelling for European and Global Issues Konferansı, Brüksel, Belçika.
- Banse, M. (2003). *CAP and EU Enlargement. WTO: Competing Trade Policy Issues and Agendas*. Erişim: 4 Nisan 2014, <http://farmfoundation.biz/news/articlefiles/831-bansepaper.pdf>.

- Barath, L., Ferto, I. (2017). Productivity And Convergence İn European Agriculture. *Journal of Agricultural Economics*, 68, 228–248.
- Bayaner, A. (2013). *Türkiye Tarımı Beklentiler ve Gelişmeler*. Ankara: TEPGE.
- Bayar, A., X. Diao, Yeldan, E. (2000). An Intertemporal, Multi-Region General Equilibrium Model of Agricultural Trade Liberalization in the South Mediterranean NICs, Turkey and the European Union. *Trade and Macroeconomics Division Discussion Paper, No. 56, International Food Policy Research Institute*.
- Beers, van C., J.C.J.M. van den Bergh, (1996). “An Overview of Methodological Approaches in the Analysis of Trade and Environment”, *Journal of World Trade*, 30 (1), 143-167.
- Bektaş, V., , Eruygur, H. O. (2018). AB-Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Tarımsal Ticaretin Serbestleştirilmesinin Türk Tarım Sektörü Dış Ticaretine Etkileri: Bir Armington Modeli. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 153-172
- Bektaşoğlu, B., Befus, T., ve Brockmeier, M. (2012). *Moving towards EU or MENA? Comparing Alternative Turkish Foreign Policies* (Bildiri). 15th Annual Conference on Global Economic Analysis. Cenevre, İsviçre.
- Bello, W. (2002) *Deglobalization: Ideas for a New Wold Economy*. Londra: Zed Books.
- Berglas, E. (1979). Preferential Trading: The n Commodity Case. *Journal of Political Economy*, 87, 315-331.
- Bertrand, M., Duflo, E., Mullainathan, S., (2004). How Much Should We Trust Differences in Differences Estimates?. *The Quarterly Journal of Economics*, 119(1).
- Besley, T., Burgess, R. (2004). Can Labor Regulation Hinder Economic Performance? Evidence From India. *Quarterly Journal of Economics*, 91–134
- Bhagwati, J.N. (1971). Trade-Diverting Custom Unions and Welfare-Improvement: A Clarification. *Economic Journal*, 81, 580-587.
- Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü Tarım Havzaları Daire Başkanlığı BÜGEM. (2020a). *Ürün Masaları. Buğday Bülleti Mart 2020, no 5*, Erişim: 10.02.2021, <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/M%C4%B0LL%C4%B0%20TARIM/%C3%9Cr%C3%BCn%20Masalar%C4%B1%20Mart%20Ay%C4%B1%20B%C3%BClteni/Bu%C4%9Fday%20Mart%20B%C3%BClteni.pdf>
- Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü Tarım Havzaları Daire Başkanlığı BÜGEM. (2020b). *Ürün Masaları. Buğday Bülleti Mart 2020, no 9*, Erişim: 10.02.2021, <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/M%C4%B0LL%C4%B0%20TARIM/%C3%9Cr%C3%BCn%20Masalar%C4%B1%20Temmuz%20Ay%C4%B1%20B%C3%BClteni/Bu%C4%9Fday%20Temmuz%20B%C3%BClteni.pdf>

- Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü Tarım Havzaları Daire Başkanlığı BÜGEM. (2021). *Dünyada Pamuk*, Erişim: 10.05.2022, <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/B%C3%BCltenler/NISAN%202021/Pamuk%20Nisan%20B%C3%BClteni.pdf>
- Blundell, R., A. Duncan, Meghir, C. (1998). Estimating Labor Supply Responses Using Tax Reforms. *Econometrica*, 66, 827–861
- Bojnec, S., Ferto, I. (2008): European enlargement and agrofood trade. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 56, 563–579
- Bojnec, S., Ferto, I. (2015): Are new EU member states catching up with older ones on global agri-food markets? *PostCommunist Economies*, 27: 205–215
- Bresiger G. (1997). Laissez Faire and Little Englanderism: The Rise, Fall, Rise, and Fall of the Manchester School. *Journal of Libertarian Studies*, 13(1), 45–79.
- Brockmeier, M., Herok, A., von Ledebur, O. ,Salamon, P. (Ağustos 2003). *EU Enlargement – A New Dimension*(Bildiri). 25. International Association of Agricultural Economists Konferansı, Durban, South Africa.
- Buckwell, A. (2007). The Next Steps in CAP Reform. *Eurochoices*, 6(2), 13-19.
- Burniaux, J-M. ve Van Mensbrughe (1991). ‘Trade Policy in a Global Context: Technical Specification of the Rural/Urban - North/South Applical General Equilibrium Model’. OECD Development Center Technical Paper 48, Paris:OECD
- Campos, N. F., Coricelli, F., Moretti, L.(2014). “Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method.” CEPR Discussion Papers 9968
- Cantore, N., Kennan, J., S. Page. (2011). *CAP Reform and Development Introduction, Reform Options and Suggestions for Further Research*.Erişim: 16.10.2021, <https://cdn.odi.org/media/documents/7245.pdf>
- Card, D. (1990). The İmpact Of The Mariel Boatlift On The Miami Labor Market. *Industrial And Labor Relations Review*, 43(2), 245–257.
- Carey, H. C. (1858). *Letters to the President on the Foreign and Domestic Policy of the Union and its Effects as Exhibited in the Condition of the People and the State*.Philadelphia: M. Polock.
- Ciaian, P., J., Swinnen, F.M., Münch, W. (Kasım 2002). *The Impact Of The Common Agricultural Policy on Income Distribution and Welfare in Central and Eastern European Countries*(Bildiri). 5th International Workshop On European Economy, Lisbon.
- Cochrane, N. , Seeley, R. (2004). “EU Enlargement: Implications for New Member Countries, the United States, and World Trade”. (United States Department of Agriculture Working Paper WRS 04-05-01).

- Conforti, P. (2001). "The Common Agricultural Policy in Main Partial Equilibrium Models". (National Institute of Agricultural Economics Working Paper No:7)
- Cooper , C. A. ve Massell, B. F.(1965). New Look at Customs Union Theory.*The Economic Journal*, 75(300), 742-747.
- Corden, M.W. (1965). "Recent Development in the Theory of International Trade". (Special Papers in Economics, No:7). New Jersey: Departments of Economics Princeton University
- Corden, M. W. (1972).Economics of Scale and Custom Unions. *Journal of Political Economy*, 80(3), 465-475.
- Costa,C., Osborne, M.,Zhang, X. G., Boulanger, P. ve P. Jomini (2009). *Modelling the Effects of the EU Common Agricultural Policy*. (Working Paper, No: 978-1-74037-296-1). Melbourne: Productivity Commission Staff
- Csaki, C., Jambor, J. (2013). The Impacts of EU Acession on the Agriculture of the Visegrad Countries. *Society and Economy*, 35(3),343-364
- Çağatay, S., C. Saunders ,Amor, R. (Eylül 2001). *The Impact on the Turkish Agricultural Sector of the Potential Extension of the CU Agreement to Cover Agricultural Commodities*(Bildiri), ETSG (European Trade Study Group) 3. Yıllık Konferansı Sunusu, Brüksel-Belçika.
- Çağatay, S., Taşdoğan, C., Özeş, R. (2013). Türkiye Akaryakıt Tüketiminde Biyo-Yakıt Kullanım Hedeflerine Yönelik Etki-Değerlendirme Analizi: Sektörel, Sektörlerarası Ve Bölüşüm Etkileri, *Ekonomik Yaklaşım*, 24,(87), 37-68
- Çakmak, E.(Nisan 2007). *Trade Liberalization and Turkish Agriculture: Threat or Opportunity*(Bildiri), Med Workshop IIII (Mediterranean Products in a Global Market Place Place), Barselona, İspanya.
- Çakmak, H.E., i Dudu, H., Öcal, N. (2008). *Türk Tarım Sektöründe Etkinlik: Yöntem ve Hanehalkı Düzeyinde Nicel Analiz*. Ankara: TÜBİTAK
- Çakmak, E. H., Kasnakoğlu,H. (2002). *Interactions between Turkey and European Union in Agriculture: Analysis of Turkey's Membership to EU*. Ankara: Agricultural Research Institute.
- Çakmak, E., Kasnakoğlu, H., (2017). *Türkiye İhracatçılar Meclisi Tarım Raporu 2016*. Erişim: 10.06.2028.
http://www.bogazliyantb.org.tr/raporlar/TIMTarimRaporu_2017.pdf
- Çetin, R. (2020). Türkiye Tarım Ürünleri Bakımından Hala Kendi Kendine Yeterli Mi? Dış Ticaret Verileri Yoluyla Bir Analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*. 9(2), 160-173.
- Demirci, N., Aydın, L. (2011). Long-Run Effects of Customs Union between European Union and Turkey: Is It Zero-Sum Game? *Modern Economy*, (2), 132-141.

- Denis, H. (1997). *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, 1. cilt, (Çev. A. Tokatlı). İstanbul:Sosyal Yayınları.
- Derado, D. (2008). Effects of the Eastern EU: Enlargement on Croatia. *A Trade Analysis Management*, 13, 37-58.
- Dinler, Z. (1996). *Tarım Ekonomisi IV*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*. (Çev. F.Akar). Ankara: Belge Yayınları.
- Douglas, I. A. (1996). *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*. USA: Princeton University Press.
- Dudu, H. .Çakmak, E. H. (2013). *Economic Growth in the Euro-Med Area through Trade Integration: Focus on Agriculture and Food: The Case for Turkey*. JRC Science and Policy Raporu. (Rapor NO: 84201). Spain: European Commision.
- Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ). (2022). Erişim: 18.02.2022 <https://www.wto.org/>
- Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 16, 1-16.
- Dünya Bankası (2022). Erişim: 17.09.2021, www.worldbank.org.
- El-Agraa A. M. (1990). *The Economics of the European Community*. Londra: Philip Allan.
- El-Agraa, A. M. (1999). *Regional Integration Experience, Theory and Measurement*.Londra: Macmillan Press.
- El-Agraa, A.M. (2004). Measuring the Impact of Economic Integration. N. Grimwade (Haz.) *European Union Economics and Policies*(Chapter 7). Londra. Prentice Hall.
- Engel, E. (1895). *Die Lebenskosten Belgischer Arbeiterfamilien Früher und Jetzt. Ermittelt aus Familienhaushaltsrechnungen und Vergleichend Zusammengestellt*. Dresden: C. Heinrich.
- Eraktan, G. (2001).*Tarım Politikasının Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası*. İstanbul: Uzel Yayınları.
- Erdem, E., Bayaner, A. (2005). Tarım ve AB’ye Entegrasyon Sürecinde Öncelikler. *Türktarım*. Eylül-Ekim, 50-55.
- Eruygur H.O. ,Çakmak, E. H. (Ağustos 2008). *EU Integration of Turkey: Implications for Turkish Agriculture*(Bildiri). 12th EAAE Congress People, Food and Environments: Global Trends and European Strategies. Gent (Belçika).
- European Commision (2010). *The CAP Towards 2020: Meeting the Food, Natural Resources and Territorial Challenges of the Future,Communication on the future of the CAP*. (Rapor No: COM, 672 final). Brüksel: European Commision.

- European Commision (2011a). *The CAP in Perspective: From Market Intervention to Policy Innovation*. Brüksel. European Commision.
- European Commision (2016). *Impact Assessment*. Erişim: 20.02.2017,
http://ec.europa.eu/smartregulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2016/swd_2016_0475_en.pdf.
- European Commission (2017). *CAP Context Indicators 2014-2020* . Erişim: 12.10.2018
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/cap-context-indicators-table_2017_en.pdf
- European Commission, (2018). Farm Structures. Erişim 18.08.2019,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farmingfisheries/farming/documents/farm-structures_en.pdf
- European Commision (2019). *Statistical Fact Sheet*. Erişim: 22.10.2020,
file:///C:/Users/ts/Desktop/ab%20%C3%BClkeler/agri-statistical-factsheet-eu_en.pdf
- European Commision (2020). *Short-Term Outlook for EU Agricultural Markets In 2020*, Erişim: 14.02.2018, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/short-term-outlook-summer-2020_en.pdf
- European Commision (2021). *Statistical Fact Sheet*. Erişim: 22.10.2021,
https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-statistical-factsheet-eu_en.pdf
- European Commission Directorate General for Agriculture (2002). *Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of EU Enlargement to the CEECs*. Brüksel.
- European Parliament (2022). *First pillar of the CAP: I — Common organisation of the markets (CMO) in agricultural products* .Erişim, 19.09.2021,
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/108/first-pillar-of-the-cap-i-common-organisation-of-the-markets-cmo-in-agricultural>
- FAO (1998). *World Food Model. Technical Documentation*. FAO Commodities and Trade Division.
- FAO (2021). Erişim: 17.06.2021, www.fao.org
- Fennell, R. (1997). *The Common Agricultural Policy: Continuity and Change*. Oxford: Clarendon Press.
- Fischler, F. (2008). Europe's CAP: Changes and Challenges. *Eurochoices*, 7(2), 22-27.
- Folmer, C., M.A. Keyzer, M.D. Merbis, H.J.J. Stolwijk ve P.J.J. Veenendaal (1995). *The Common Agricultural Policy beyond the MacSharry Reform*. New York: Elsevier

- Frandsen S., Jensen, H. (2000). "Economic Impact of the Enlargement of the European Union: Analysing the Importance of Direct Payments".(SJFI Working Paper No. 15/2000). Kopenhag.
- Fredriksson, A.,Oliveira, G.M.D. (2019). Impact Evaluation Using Difference-in-Differences. *RAUSP Management Journal*, 54(4), 519-532.
- Fuller, F., Beghin,J.C.; Fabiosa,J., Mohanty,S., Fang,C. ve Kaus,P. (2002). Accession of the Czech Republic, Hungary and Poland to the European Union: Impacts on Agricultural Markets. *The World Economy*, 25(3), 407–428.
- Galbraith, J. K. (2010). *İktisat Tarihi*. (M. Günay, Çev.) Ankara: Dost.
- Gaisford, J.D. , Kerr, W.A. (2000). *Economic Analysis for International Trade Negotiations: The WTO and Agricultural Trade*. UK: Edward Elgar.
- Gehrels, F. (1956), Custom Union from a Single Country Viewpoint. *Review of Economic Studies*, 24(1), 61-64.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2015). Gümrük Birliği'ne Tarım Ürünlerinin Dahil Edilmesi: Türkiye İçin Ticaret Politikası Önerileri. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 25-47.
- General Agreement on Tariffs and Trade, GATT (1994). Erişim 3 Ağustos 2014, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/06-gatt.pdf.
- Gibbons, J. (1999). The Common Agricultural and Fisheries Policies. McDonald ve Dearden (Haz.). *European Economic Integration*(281-301). New York: Addison-Wesley-Longman.
- Gorton M., Hubbard C. ,L. Hubbard L. (2009): The Folly of EU Policy Transfer: Why the CAP Does Not Fit Central and Eastern Europe. *Regional Studies*, 43, 1305–1317.
- Gorton M., Davidova S., Banse M., Bailey A. (2006). The international competitiveness of Hungarian agriculture: Past performance and future projections. *Post-Communist Economies*. 18(1), 69–84.
- Grant, W. (1997). *The Common Agricultural Policy*. New York: St. Martin Press.
- Grant, W. (2007). The Shift from Duopoly to Oligopoly in Agricultural Trade. D. Lee ve R. Wilkinson (Haz.) *The WTO after Hong Kong: Progress in and Prospects for, the Doha Development Agenda* (s.169-185). Londra ve New York: Routledge.
- Grethe, H. (2003). *Effects of Including Agricultural Products in the Customs Union between Turkey and the EU: A Partial Equilibrium Analysis for Turkey*. Doktora Tezi. Georg-August-Universitat Göttingen, Peter Lang, Frankfurt.

- Grethe, H., Beghin, J. ve McClatchy, D. (Kasım 1997). *Agricultural Policy Reform in Turkey Relating to WTO and EU Agreements – Findings and Conclusions*. (FAO Projesi Raporu, No: FAO, TCP/TUR/4552A.
- GTHB. (2021a). *Tarım Ürünleri Piyasaları: Şekerpancarı*. Erişim: 10.01.2022, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2021-Haziran%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/%C5%9Eekerpancar%C4%B1,%20Haziran-2021,%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasa%20Raporu,%20TEPGE.pdf>
- GTHB. (2021b). *Tarım Ürünleri Piyasaları Buğday*, Erişim, 10.03.2022, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2021-Haziran%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/Bu%C4%9Fday,%20Haziran-2021,%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasa%20Raporu,%20TEPGE.pdf>
- GTHB. (2021c). *Tarım Ürünleri Piyasaları Pamuk*, Erişim, 10.03.2022, <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piyasalar%C4%B1/2021-Ocak%20Tar%C4%B1m%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20Raporu/Pamuk,%20Ocak-2021,%20Tar%C4%B1m%20U%CC%88ru%CC%88nleri%20Piyasa%20Raporu.pdf>
- GTHB (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı) (2010). Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli Kapsamında Destek Bütçesi Değerlendirme Çalışması Sunumu.
- Güneş, B. (2009). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1),123-170.
- Güneş, E., Turmuş, E. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Gıda Güvenliği/Güvencesinin Hububat Sektörü Yönüyle Değerlendirilmesi, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(3), 124-143
- Haberler, G. V. (1936) *The Theory of International Trade*. Londra: William Hodge ve Company.
- Hançerlioğlu, O. (1981). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haniotis, T. (2011). *Future Directions of EU Agricultural Policies: The CAP Towards 2020* (Bildiri). ABARES Outlook 2011 Conference, Canberra: Australian Bureau of Agricultural and Resource Economics and Sciences.

- Heckman, J. J. , Hotz, V.J. (1989). Choosing among alternative nonexperimental methods for estimating the impact of social programs: The case of manpower training. *Journal of the American Statistical Association*, 84, 862–880.
- Heckscher, E. (1919). The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income. *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 497-512.
- Henrichsmeyer W., Britz W., Eidmann U.,M. von Lampe (1995). *SPEL-TRADE Final Report*. Bonn: Institute for Agricultural Policy.
- Henrichsmeyer, W., Witzke, H.P. (2000). Impact Analyses Of The Agenda 2000 Final Decisions For Cap Reform - Analysis for the Agricultural Sector of the EU (SPEL/EU-MFSS simulations).D.G. Agri (Ed.) *European Commission: Agenda 2000 CAP Reform decisions - Impact Analyses* (s.32-46). Bonn.
- Helpman, E. ve P. Krugman (1989). *Trade Policy and Market Structure*.Cambridge: MIT Press.
- Herok, C. A. , Lotze, H. (2000). Implications of an EU eastern enlargement under a new common agricultural policy. *Journal of Policy Modeling*, 22(6), 661–690.
- Hertel, T. W., (1992).Partial vs. General Equilibrium Analysis of Trade Policy Reform. *The Journal of Agricultural Economics Research*, 44(3): 3-14.
- Hertel, T. W. (1997). *Global Trade Analysis: Modeling and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hill, C. (2000). *The Geo-political Implications of Enlargement*. (Working Paper RSC No:2000/30.) EUI Florence: RSCAS.
- Hine, R. C. (1994). International Economic Integration.Greenaway, D., Winters, L. A. (Haz.). *Surveys in International Trade* (s.234-272). Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Hussain, S.B. (2004).*The Encyclopedia of Capitalism*. New York: Facts on File.
- Illie,A., Zaharia, R. (2007) Common Agricultural Policy. The Implementation of the Acquis Communautaire in Romanian Agriculture. *Romanian Economic Journal*, 10(23), 87-98.
- Ingco, D. M. (1995). *Agricultural Liberalization On Uruguay Round: One Step Forward, One Step Back*. (Policy Research Working Paper No:1500), Washington:World Bank.
- Irwin, D. A. (1996).*Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*. Princeton: Princeton University Press.
- Isoni, A. (2015). The Common Agriculture Policy (CAP): Achievements and Future Pprospects. M. Monteduro, P. Buongiorno, S. Di Benedetto ve A. Isoni (Haz.) *Law and Aroecology: A Transdisciplinary Dialogue* (s.185–206).Berlin, Heidelberg: Springer

- Işın, F. (1998). Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım. *Tarım Ekonomisi Derneği*, 38-48.
- Ivanova , N., Peneva , M., Mishev, P., Golemanova, A. ve Erjavec, E. (2007). Bulgarian Agriculture and EU Accession, *Post-Communist Economies*, 19(3), 263-280.
- İncekara, A. (1995). *Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri*.İstanbul: İTO Yayınları.
- Jambor A. (2014). Country-Specific Determinants of Horizontal and Vertical Intra-Industry Agri-Food Trade: The Case of the EU New Member States. *Journal of Agricultural Economics*, 65, 663–682
- Jambor A., Somai M., Kovács S. (2016). 10 years of EU membership: Diverging performances in new member states agriculture. *Ekonomicky Casopis*, 64, 458–476
- Johnson, H. G. (1962). The Economic Theory of Customs Union. H.G. Johnson (Haz.).*Money Trade an Economic Growth* (Chapter III). Londra: Allen and Unwin.
- Johnson, H. G. (1965). The Economic theory of Protectionism Tariff Bargaining and the Formation of Custom Unions. *Journal of Political Economy*, 73(August), 327-345.
- Josling, T., Kelch,D., Liapis, P.,Tangermann, S. (1998). *Agriculture and European Union Enlargement*. Market and Trade Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Technical Bulletin No. 1865. Washington.
- Jovanovic, M. N. (2006). *The Economics of International Integration*. Great Britain: Edward Elgar Publishing.
- Kanc, d'A. , Weber, G. (2001). “*Modelling Agricultural Policies in the CEE Accession Countries*. (Economics and Econometrics Research Institute (EERI) Working Paper”, No: EERI_RP_2001_02). Brüksel.
- Karaca, O. (2007). *Turkey's Accession to the European Union. Implications for Agricultural Sectors*. Centre of Agro-food Research and Technology of the Government of Arogon. Yüksek Lisans Tezi. İspanya
- Karluk, S. R. (1984).*Avrupa Para Sisteminin Kuruluşu İşleyişi ve Sistem Karşısında Türkiye'nin Durumu: Genel Bir Değerlendirme*, DPT Yayınları. Ankara: DPT AET ile İlişkiler Başkanlığı, DPT.
- Karluk, S. R. (2009). *Uluslararası Ekonomi; Teori-Politika*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kay, A. (1998). *The Reform of the Common Agricultural Policy: the Case of MacSharry Reform*.Oxon, New York: CAB International.
- Kaymak, M. (2005). Ulusların Tarımsal Zenginliği: Adam Smith ve Fizyokrasi. *Ekonomik Yaklaşım*, 54(16), 27-40.

- Kaymak, M. (2009). *1980 Öncesinin Sorunsalından Hareketle 1980 Sonrası Türkiye Tarımı* (Bildiri). Karaburun Bilim Kongresi, Bugüne Bakmak: 1980 Sonrasında Türkiye’de Yaşanan Toplumsal Dönüşüm Süreçleri. İzmir.
- Kaymak, M. (2010). David Ricardo: Bilimsel Politik Ekonominin Burjuva Sınırları. *Özgürlük Dünyası*, 36(214).
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2003) *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kenen, P.B. (1965). Nature, Capital and Trade. *Journal of Political Economy*, 73(5), 437-460.
- Kenen, P.B. (1989). *The International Econom*. New York: Prentice Hall.
- Keesing, D.B. (1965). Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device. *Review of Economics and Statistic*, 47(3), 287-294.
- Kemp, M., Wan, H. (1976). An Elementary Proposition Concerning the Formation of Customs Unions. *Journal of International Economics*, 6, 95-97.
- Kjeldsen-Kragh, S. (2002). *The Impact of the Common Agricultural Policy in the Enlarged EU*. Erişim 1 Ağustos 2013, http://www.eadi.org/fileadmin/WG_Documents/Reg_WG/KjeLdsen.pdf.
- Kıymaz, T. (2008). *Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması*. No:2754. Ankara: DPT.
- Knutson, R., Penn, J., Boehm, W. (1995). *Agricultural and Food Policy*. New Jersey: Prentice Hall Publication.
- Koo, W.W. ve Kennedy, P.L. (2005). *International Trade and Agriculture*. USA: Blackwell Publishing.
- Kosior, K., Ambroziak, L. (2018). The Common Agricultural Policy of the European Union – the Present and the Future, EU Member States Point of View, . M. Wigier, A.
- Kowalski (Haz.). *Monographs of Multi-Annual Programme no 73.1, IAFE-NRI, Warsaw 2018; ISBN: 978-83-7658-743-1* (s.159-175). Varşova: Ekonomi Üniversitesi.
- Krauss, M. B. (1972). Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey. *Journal of Economic Literature*, 10 (2), 413-436.
- Krugman, P, Obstfeld, M., Melitz, B. (2012). *International Economics*. USA: Prentice Hall.

- Kuhn, A , Wehrheima, P. (2002). “Quantitative Analysis of EU Eastern Enlargement Institute of Agricultural Policy”, (Market Research and Economic Sociology Working Paper No: D6.).
- Laird, S., Yeats, A.J. (1992). “The Magnitude of Two Sources of Bias in Standard Partial Equilibrium Trade Simulation Models”, *Journal of Policy Modeling*, 14(1), 121-130.
- Lakatos, C., Baourakis, G. ve Xepapadeas, A. (2007). *EU Green Light to a New Wave of Enlargement: Implications in a CGE Context*(Bildiri). 10. Annual Conference on Global Economic Analysis. Purdue Universitesi USA.
- Lechner, M. (2011). The Estimation of Causal Effects by Difference-in-Difference Methods Foundations and Trends. *Econometrics*, 4(3), 165–224.
- Lejour, A. M., de Mooij, R.A.,Nahuis, R. (2001). *EU Enlargement: Economic Implications for Countries and Industries*. Hollanda: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis.
- Leeuwen, M., Salamon, P., Fellmann, T., Koç, A., Bölük, G., Tabeau, A.,Esposti, R.,Bonfiglio, A.,Lobianco, A. ve Hanrahan, K. (2011). *Potential Impacts on Agricultural Commodity Markets of an EU Enlargement to Turkey: Extension of the AGMEMOD model towards Turkey*. Erişim:4 Haziran 2013,[ftp://jrc.es/pub/EURdoc/JRC60663.pdf](http://jrc.es/pub/EURdoc/JRC60663.pdf).
- Lejour, R.A., Mooij, D. , Capel, C.H. (2004). *Assessing the Economic Implications of Turkish Accession to the EU*. CPB. No 56. Erişim: 4 Haziran 2012, <http://www.cpb.nl/eng/pub/document/56/doc56.pdf>
- Leontief, W.W. (1953) Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-Examined. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97, 329-349.
- Lester, R. A. (1946). *Shortcomings of Marginal Analysis for the Wage Employment Problems*. *American Economic Review*, 36, 63–82.
- Le Roy, P. (1994). *La Politique Agricole Commune*. Paris: Economica.
- Lipsey, R. E. (1957). The Theory of Custom Union: Trade Diversion and Welfare.*Economica*.(February), 40-46.
- Lipsey, R. E.(1960). The Theory of Custom Union: A General Survey.*Economic Journal*, 70 September, 496-513.
- Lipsey, R.G. ve Lancaster, K. (1956). The General Theory of Second Best. *Review of Economic Studies*, 24, 11-32.
- List, F. (1959).*Das Nationale System der Politischen Ökonomie*. Basel / Tübingen: Kyklos Verlag & Mohr (1. Baskısı: 1841).

- Macours, K., J.F.M. Swinnen (2000). Causes of Output Decline in Economic Transition: The Case of Central and Eastern European Agriculture. *Journal of Comparative Economics*, 28, 172–206.
- Machlup, F. (1977). *A History of Thought on Economic Integration*. USA: Macmillan Press
- Mahe L., ve Moreddu, C. (1987). An Illustrative Trade Model to Analyse CAP Changes: Unilateral Moves and Interaction with USA. *Economic Notes Monte Dei Paschi Di Siena*, 1, 52-57.
- Makower, H., ve Morton, G. (1953). A Contribution Towards a Theory of Customs Union. *The Economic Journal*, 63 (249), 33-49.
- Maliszewska, M. (2002). *Eastern EU Expansion: Implications of the Enlarged Single Market for Current and New Member States*. Sussex: Sussex European Institute, University of Sussex.
- Manegold, D. (1988). ‘Agrarpolitische Probleme einer Mitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft’. Arbeitsbericht des Instituts für landwirtschaftliche Marktforschung der Bundesforschungsanstalt für Landwirtschaft Braunschweig-Völkenrode (FAL).
- Manoilescu, M. (1929). *Théorie de protectionnisme et de l’échange international*. Paris: Marcel Girard.
- Marshall, A. (1879). The Pure Theory of Foreign Trade. J. K. Whitaker (Ed.). *The Early Economic Writings of Alfred Marshall 1867–90*, (111-181), vol. 2. Londra: Macmillan.
- Marx, K. (1998)[1867]. Artı Değer Teorileri (Cilt 1). (A. Bilge, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Matthews, A. (2017). *The Budgetary Context For The CAP After 2020*, Erişim: 22.10.2021, <http://capreform.eu/the-budgetary-context-for-the-cap-after-2020/>.
- Mayhew, A. (2000). “Enlargement of the European Union: An Analysis of the Negotiations with the Central and Eastern European Countries”. (SIE Working Paper, No.39). Sussex European Institutes.
- McClatchy, D. (1997), *Agricultural Policy Reform in Turkey Relating to WTO and EU Agreements - Findings and Conclusions*. (Report prepared for the FAO project Assistance for Agricultural Policy Reform in Turkey in Relation to EU and WTO Agreements).
- McTeer, B. (2009). David Ricardo Theory of Free International Trade. *Economic Insight*. 9(2).

- Meade, J. E. (1955). *The Theory of Custom Unions*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Melvin, J. (1969). Comments on the Theory of Customs Unions. *The Manchester School*, 37 (Haziran), 161-166.
- Meyer, B. D., W. K. Viscusi, Durbin, D.L. (1995). Workers' Compensation and Injury Duration: Evidence From A Natural Experiment. *American Economic Review*, 85(3), 322-340.
- Mill, J. S. (1965). *Principle of Political Economy*. New York: Kelly, A Reprint of Mill's 1848 Treatise.
- Molle, W. (1997). *The Economics of European Integration*. Aldershot, Ashgate.
- Monke, E. A. ve S.C. Pearson (1989). *The Policy Analysis Matrix for Agricultural Development*. Erişim: 5 Haziran 2013, <http://web.stanford.edu/group/FRI/indonesia/documents/pambook/pambook.pdf>.
- Mortensen, J. ve S. Richter. (2000). *Measurement of Costs and Benefits of Accession to the European Union for Selected Countries in Central and Eastern Europe*. (WIIW Research Reports No: 263, January).
- Moussis, N. (2004). *Access to the European Union: Law, Economics, Policies*. UK: Intersentia
- Münch, W. (1999). 'Effects of CEC-EU Accession on Agricultural Markets in the CEC and on Government Expenditure', University of Gottingen, Institute of Agricultural Economics, Progetto FAIR-CT95- 0029, Draft Final Results of Task 4.
- Nazlıoğlu, S. ve Erdem, E. (2010). Impacts of Turkey's Integration into the European Union on Agricultural Markets and Income Distribution? *Agricultural Economics Review*, 11(1), 33-43.
- Obenauer, M. Ve, von der Nienburg, B. (1915), *Effect Of Minimum Wage Determinations in Oregon*. Bulletin of the U.S. Bureau Of Labor Statistics, 176, Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
- OECD (1998). *Aglink General Characteristic*. Erişim: 5 Haziran 2013, www.oecd.org/agr/documents/aglink98.pdf.
- OECD(2011a). *Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Turkey*. Paris: OECD.
- OECD (2011b). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011: OECD Countries and Emerging Economics*. Paris: OECD Publishing.
- Ohlin, B. (1933). *Interregional and International Trade*. Cambridge MA: Harvard University Press.

- Oskam, A. Burrell, A. (2004). *Turkey in the European Union: Consequences for Agriculture, Food, Rural Areas and Structural Policy*. Hollanda: Wageningen Universitesi.
- Oxfam (2002). *Stop the Dumping! How EU Agricultural Subsidies are Damaging Livelihoods in the Developing World*. Oxfam Briefing Paper, No.31. Erişim: 5 Nisan 2013, http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/trade/bp31_dumping.htm.
- Oye, K. (1992). *Economic Discrimination and Political Exchange*. Princeton, NY: Princeton University Press.
- Öniş, Z., Mutlu, K. (2007). The WTO at the End of Its First Decade: The Political Economy of Asymmetric Interdependence. *The Journal of International Trade and Diplomacy*, 1 (1), 57-91.
- Öniş, Z., Mutlu, K. (2008) . Ulusal, Bölgesel ve Küresel Dengelerin Kısacasında Bir Ülke: AB Yolunda Türkiye ve Doha Kalkınma Müzakereleri. M.S. Akman ve Ş.Yaman (Haz.). *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye* (102-133).Ankara: Tepav.
- Özdemir, Z. (2011). *Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları*. Erişim: 5 Nisan 2013, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023007741/1023007243>.
- Özer, O. O., Özçelik, A. (2009). Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Pamuk ve Tekstil Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(2), 73 – 81.
- Özer, O.O. Özden, A. (2015). Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Üzerinde Yaratacağı Etkiler: Bir Genel Denge Analizi. *Selçuk Tarım Bilimleri Dergisi*, 2(2), 77-83.
- Pankobirlik. (2017). *Dünya AB, Türkiye Şeker İstatistikleri*. Erişim: 3 Nisan 2020, <http://pankobirlik.com.tr/ISTATISTIKLER.pdf>
- Pelkmans, J. (1986). Economic Theories Of Integration Revisited. *Journal Of Common Market Integrations*, 18(4), 333-354.
- Pelkmans, J. (1997) *European Integration: Methods and Economic Analysis*. ABD: Longman.
- Pezaros, P. (1998). Agenda 2000: Reforming the Common Agricultural Policy Further. *Eipascope*, (1), 22-29.
- Prebisch, R. (1950). The Economic Development of Latin America and its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, 7(1), 1-22.
- Pugel, T. (2012). *International Economics*. USA: McGraw-Hill Education

- Qineti, A., Lubos, S. (2011). *The Agrarian Trade Transformation in the Visegrad Countries*, (Bildiri). Proceedings European Association of Agricultural Economists in its series 2011 International Congress. Zurich, Switzerland.
- Ricardo, D. (1817) [1911]. *Principles of Political Economy and Taxation*. Everyman's Library edition. Londra: J.M. Dent & Sons Ltd.
- Riezman, R. (1979). A 3x3 Model of Customs Unions. *Journal of International Economics*, 9(3), 341-354.
- Robinson, S., Thierfelder, K. (2002). Trade Liberalisation and Regional Integration: The Search for Large Numbers. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 46(4), 585–604.
- Robson, P. (1998). *The Economics of International Integration*. Great Britain: University of Cambridge Press
- Roederer-Rynning, C. (2003). Impregnable Citadel or Leaning Tower? Europe's Common Agricultural Policy at Forty. *SAIS Review ProQuest Social Science Journals*, 23(1), 133-151.
- Roningen, V. O. (1986). "A Static World Policy Simulation (SWOPSIM) Modeling Framework, USDA ERS Staff Report". (Rapor No: AGES-860625). Washington DC.
- Rose, A. M. (1952). Needed Research on the Mediation of Labour Disputes. *Personal Psychology*, 5, 187–200
- Roth, T. (Ağustos 2001). *Analysing the Impact of EU-Accession on the Baltic States –a Partial Equilibrium Model for Dairy Markets with Differentiated Products*. 77 The EAAE Seminar, Helsinki.
- Rothermand, D. (1996). *The Global Impact of the Great Depression 1929-1939*. Londra: Routledge.
- Sachs, D. J., Warner, Ad, Aslund, A. , Fischer, S. (1995). Economic Reform and the Process of Global Integration. W.C. Brainard, G. L. Perry (Haz.). *Brookings Papers on Economic Activity* (1-118). Washington D.C: Brookings Institution.
- Salamon, P., van Leeuwen, M., Tabeau, A., Koç, A., Bölük, G. ve T. Fellmann. (2010). Potential Impacts of a Turkish EU-Membership on Agri-Food Markets. *Agriculture and Forestry Research*, 4 (60), 193-204.
- Salvatore, D. (2001). *International Economics*. New York: John Wiley & Sons.
- Schlesinger, A. JR (1984). The Political Galbraith. *Journal of Post Keynesian Economics*, 7 (Fall), 7-17.

- Schnieder, M. (2000). Consequences of EU Eastern Enlargement On Austrian Agriculture. *Austrian Economic Quarterly*, 4, 197-212
- Schwerdt, G., L. Woessmann (2020). Empirical Methods in The Economics Of Education. S. Bradley, C. Green (Haz.). *The Economics Of Education: A Comprehensive Overview*, (s. 3-20). London:Elsevier
- Seyidoğlu, H. (1993,1999). *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Yayınları.
- Simon, J. L. (1966).The price elasticity of liquor in the U.S. and a simple method of determination. *Econometrica*, 34, 193–205.
- Singer, H. W. (1950). U.S. Foreign Investment in Underdeveloped Areas: The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries. *American Economic Review*, 40, 473-485.
- Smith, A. (1937). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: Modern Library [İlk baskısı: 1776].
- Sorrentino, A., Henke, R., Severini, S. (2011). *The Common Agricultural Policy after the Fischler Reform. National Implementation, Impact Assessment and the Agenda for Future Reforms*. UK: Ashgate.
- Stead, D. R. (2008). The Birth of the CAP. *Eurochoices*, 7(2), 6-12.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.
- Stolper, W.F. ve Samuelson, P.A. (1941). Protection and Real Wages. *The Review of Economic Studies*, 9, 333-357
- Sulamaa, P. ve Widgrén, M. (2007). ‘Turkish EU Membership: A Simulation Study on Economic Effects’. VATT Discussion Paper No: 410, The Government Institute of Economic Research,Helsinki, Finland.
- Swinbank, A. ve Tanner, C. (1996). *Farm Policy and Trade Conflict. The Uruguay Round and CAP Reform*. Michigan: Michigan Univ. Press.
- Swinnen, J.F.M. (2003). Transition and Integration in Europe: Implications for Agricultural and Food Markets, Policy, and Trade Agreement. *The World Economy*, 25(4),481-501.
- Swinnen, J.F.M. (2009). *Agricultural Protection Growth in Europe 1870-1969*. (Working Paper, No:80). Belçika: LICOS Centre for Institutions and Economic Performance University of Leuven Agricultural Distortions Working Paper.
- Şahinöz, A. (2001). Tarım Sektörü. A. Şahinöz (Haz.). *Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz* (s.73-105). Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.

- Şahinöz, A. (2002). Dünya Ticaret Örgütünün Dönüşümü. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, 177-189.
- Şahinöz, A. (2004). *Neolitik'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları* (Bildiri). Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler II. TarımŞ urası, II. Komisyon Raporu. Ankara.
- Şahinöz, A. (2010). Yeni Binyılda Yeni Tarım Politikaları. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19, 331-349.
- Şahinöz, A. (2011). *Neolitik'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Şahinöz, A., Çağatay, S. Teoman, Ö. ve Kıymaz, T. (2005). *Tarımda Yeni Politika Arayışları, Fark Ödeme*. Ankara: TZOB Yayını.
- Şakı, M., Eruygur, O. (2021). Gümrük Birliği ve Tarım Ürünleri: Türkiye Üzerine Bir Armington Modeli Analizi. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 177-194
- Şeker Kurumu (2015). 2017 Yılı Sonrası AB Şeker Piyasası. Ankara: Şeker Kurumu
- Şeker Kurumu (2016). *Şeker Kurumu 2015 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: Şeker Kurumu
- Tan, S., Dellal, L. (2003). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası. *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Bakış Dergisi*, 2, 1-4.
- Tangermann, S. ve von Cramon-Taubadel, S. (2013). *Agricultural policy in the European Union: An overview*. (DARE Discussion Papers 1302). Georg-August University of Göttingen, Department of Agricultural Economics and Rural Development (DARE).
- Taşdoğan, C. (2020). The Impact of Syrian Refugees on Unemployment Rates: Differences in Difference Analysis for TRC1 Region. *Fiscaoeconomia*, 4(2), 452-482.
- Taylor, I. (2007). The Periphery Strikes Back: The G20 at the WTO. D. Lee ve R. Wilkinson (Haz.). *The WTO after Hong Kong: Progress in, and Prospects for, the Doha Development Agenda* (155-168). Londra ve New York: Routledge.
- Teoman, Ö. ve Çağatay, S. (2008). Dünya Ticaret Örgütü Kısıtları Kapsamında Tarımda Fark Ödeme Desteği ve Türkiye için Transfer Etkinliği Uygulaması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*. 15, 87-110.
- Thirwall, A. P. (2000). *Trade, Trade Liberalisation and Economic Growth: Theory and Evidence*. (Research Paper, No:63). Canterbury, UK: University of Kent.
- Ticaret Bakanlığı. (2020). *2019 Yılı Pamuk Raporu*. Ankara: Ticaret Bakanlığı
- TMO (2016). *2016 Hububat Raporu*. Erişim: 12.06.2018, <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/hububat/hububatraporu2016.pdf>

- Togan, S., Bayaner, A., Nash, J. (2005). Analysis of the Impact on Agricultural Markets and Incomes of Turkey' in Turkey. B. M. Hoekman ve Togan, S. (Haz.). *Economic Reform and Accession to the European Union* (39-87). Washington: The World Bank and Center for Economic Policy Research.
- Tongeren, F.V., Meijl, H. V. (1999). Review Of Applied Models Of International Trade In Agriculture And Related Resource And Environmental Modelling, Agricultural Economics Research Institute, The Hague
- Tracy, M. (1982). *Agriculture in Western Europe-Crisis and Adaptation since 1880*. Londra: Granada Publishing.
- Tracy, M. (1998). *Government and Agriculture In Western Europe. 1890 – 1988*. Hemel, Hemstaed.
- TÜİK. (2021). Erişim: 17.06.2021, www.tuik.gov.tr.
- TÜRKŞEKER. (2020). *Sektör Raporu 2020*. Erişim: 10.09.2021, https://www.turkseker.gov.tr/data/dokumanlar/2020_Sektor_Raporu.pdf.
- Waldfogel, J. (1998). The Family Gap for Young Women in the United States and Britain: Can Maternity Leave Make a Difference. *Journal Of Labor Economics*, 16, 505–545.
- Wei, S.J ve Frankel, J. A. (1996). Can Regional Blocs Be a Stepping Stone to Global Free Trade? A Political Economy Analysis. *International Review of Economics and Finance*, 5(4), 339-347.
- Weyerbrock S. (1998). Reform of the European Union's Common Agricultural Policy: How to reach GATT compatibility?, *European Economic Review*, 42(2), 375-411.
- Wilkin J. (1997). New Regional Roles for Agriculture: Discussion. *European Review of Agricultural Economics*, 24(3-4), 547-548.
- Wooldridge, J. M., (2012). *Introductory Econometrics: A Modern Approach (5th Ed.)*. Mason, OH: Southwestern College Publisher
- World Bank (2014). *Evaluation of the EU – Turkey Customs Union*, Erişim: 10.08.2019, <http://documents.worldbank.org/curated/en/298151468308967367/pdf/858300ESW0P1440disclosed090260140TR.pdf>,
- Van Tongeren F., van Meijl H., P. Veenendaal (2001). Review of Agricultural Trade Models: an Assessment of Models with EU Policy Relevance. Heckeley, H. P. Witzke and W. Henrichsmeyer (Haz.). *Agricultural Sector Modeling and Policy Information Systems*. TWissenschaftsverlag Vauk, Kiel.
- Vanek, J. (1965). *General Equilibrium of International Discrimination*. Cambridge, Harvard: University Press.

- Viner, J. (1950). *The Custom union Issue*. Washington, D.C.: The Carnegie Endowment for International Peace.
- Von Lampe M. (1998). “The World Agricultural Trade Simulation Model. An Overview”. Discussion Paper 98-05 Agricultural and Resource Economics. Bonn. University of Bonn.
- Yapar Saçık, S. (2009). Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme. *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), 162-171.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(Ocak-Haziran), 141-177.
- Zahariadis, Y. (2002). *Deep Integration in the EU-Turkey Customs Union: A Preliminary Analysis based on the GTAP Model*. Sussex European Institute, University of Sussex. Retrieved 1 January 2013, <http://www.shf.ac.uk/~desg/cinfo/cpapers/zahariadis.pdf>.
- Zahorsky T., Pokrivcak J. (2017). Assessment of the Agricultural Performance in Central and Eastern European Countries. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, 9, 113–123.
- Zawalińska, K. (1999). *Agriculture of the Czech Republic, Hungary and Poland in Perspective of Joining Common Agricultural Policy - with Some Fiscal Remarks*. Research project No. P 96-6089-R ACE PHARE Programme 1996 on The Medium and Long-term Perspectives of Fiscal Adjustment of Selected Central European Countries. Erişim: 14.10.2021, <https://www.case-research.eu/en/agriculture-of-the-czech-republic-hungary-and-poland-in-perspective-of-joining-common-agri>
- ZMO (2014). *Türkiye’de Şeker Pancarı ne ve NBŞ Üretimi*. Erişim, 10.06.2019, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=23142&tipi=17&sube=0

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

..... İKTİSADİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25.06.2022

Tez Başlığı: ALIŞA KIRLIĞI ORTAKTARIM İÇERİKLERİNİN İKTİSADİ

TARIM POLİTİKASINA ETKERİNİN MENKUL VE DÖŞÜ ANIŞA
TUKELERİ DENEYİMİNİ GELİŞTİRMEDE İZLENİMLERİNİN İKTİSADİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, 25.06.2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %29'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- ☒ Kaynakça hariç
- ☐ Alıntılar hariç
- ☒ Alıntılar dâhil
- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25.06.2022
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: TUĞRA KOSAL

Öğrenci No: _____

Anabilim Dalı: İKTİSADİ

Programı: İKTİSADİ

Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç.Dr. Özgür Teoman

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT

ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 22/04/2022

Tez Başlığı: Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasının Türkiye'nin Tarım Politikasına
Etkilerinin Merkezi Dağıtım Avrupa Ülkeleri Deneyimleri Çerçevesinde
Değerlendirilmesi : Buğday, Şeker ve Pamuk Piyasaları
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: TUĞBA KOŞAL

Öğrenci No: N10143551

Anabilim Dalı: İKTİSAT

Programı:

Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Özgür Teoman